

VERSO

Irada lomtöréneti folyóirat

2018/1

VERSO

Irodalomtörténeti folyóirat

2018/I

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

Milbacher Róbert	
Lectori salutem!	7

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER	
Barokk udvariság, jezsuita hagyomány	
Gyöngyösi István <i>Murányi Vénusának</i> eszmetörténeti háttéréről	11
BOZSOKI PETRA	
Egy női karrier elbeszélésének nehézségei	
Kánya Emília emlékiratairól	25

TÁRSALKODÓ

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Tér és történelem	51
TAKÁTS JÓZSEF	
Egy tanulmányút költői átváltozása	69

KRITIKAI LAPOK

BOROVÁ CZ TÜNDE	
„Jót s jól” helyett: miért?	
(VADERNA GÁBOR, <i>A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben</i> , Bp., Universitas, 2017.)	79
RADNAI DÁNIEL	
Alapvetés helyett bizonyítandó tétel	
(SZILÁGYI Márton, <i>„Mi vagyok én?”: Arany János költészete</i> , Bp., Kalligram, 2017.)	85
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„Buzgó imádság epedez”	
(Tiltva, túrva, imádkozva, énekelve: <i>Tanulmányok a Szózatról</i> , szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)	95

HASZNOS MULATSÁGOK

PAP BALÁZS	
Rimay János: Adj már csendességet	101

FILLÉRTÁR

SCHELHAMMER ZSÓFIA	
Ismeretlen szerző: <i>Béla királynak a pogány tatár há mokkal való viadaljáról szép história</i>	115

Lectori salutem!

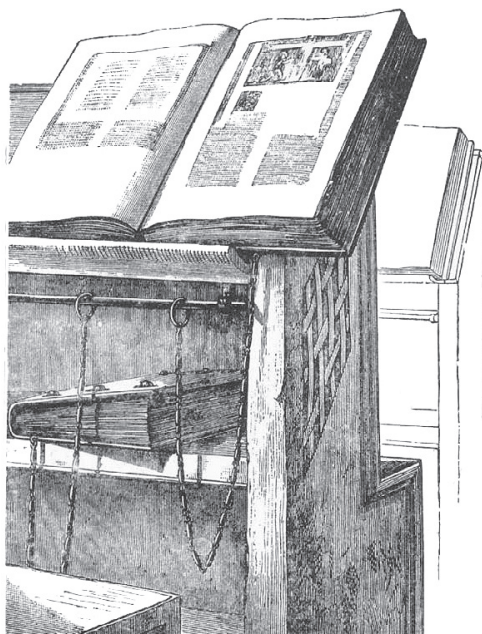
Minden új vállalkozás, amely ma napság a z irodalomtörténet valamely ágának művelését célozza meg, korántsem kockázatmentes: vagy a tökéletes érdektelenség fojtja elmár csírájában is a kezdeményezést, vagy a maga mutogató provincializmus kisszerűségének áldozatává válik. Akárhogyan is nézem, jelen (ahogyan a régiek mondták) *kisded* folyóira tunk útjára bocsátásának egyetlen racionalizálható okaként legfeljebb is a szerkesztők azon szándéka nevezhető meg, hogy bemutathassuk, itt, a Pécsi Tudományegyetem Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén miről is folyik a diskurzus. Miféle probléma felvetések, hipotézisek, kérdések foglalkoztatják az itt oktatókat, kutatókat és hallgatókat. Mert mind a régi, mind a klasszikus irodalomtudomány oktatása és kutatása során szinte észrevétlenül olyan műhelyek jöttek létre – az *universitas* szellemiségének jegyében oktatók és hallgatókközösségeként –, amelyekkinőve a helyi kereteketsajátos, karakterisztikus arculatot képviselnek az ország tudományos nyilvánosságának terében.

Nem véletlen tehát, hogy éppen most érett meg a helyzet arra, hogy megpróbálkozzunk a két tudományterületet reprezentáló periodika szerkesztésével, dacára a szűkös anyagi lehetőségeinknek és dacára az ilyen vállalkozásokat kísérő kétségeknek és bizonytalanságoknak. Tesszük mindezt azzal a nem titkolt szándékkal, hogy tudományos érdeklődésünk színét és visszáját is nyilvánosság elé tárjuk, és ezzelegyenben kritikai megítélésnek tegyük ki, amitől persze titkon azt várjuk, hogy a reményeink szerint kialakuló viták új szint visznek a vizsgált korszakok tudományos kutatásába. Minthogy nem szeretnénk engedni a provincializmus démonának – olyan nem a tanszékhez kötődő kollégáink és pályatársaink műveinek publikálására is szívesen vállalkozunk, akik örömmel vesznek részt baráti beszélgetések formáját öltő szakmai vitákban, közös gondolkodásban.

Minden új vállalkozás annyit ér, amit a megálmodói tulajdonítanak neki, és ezen felül persze annyit, amennyi figyelmet a szélesebb szakmai közönségben kelteni képes. Jelen vállalkozásunk értékének elsődleges kritériuma a befektetett munka és lelkesedés révén megvalósult, a többi már nem rajtunk múlik. Azzal a reménnyel bocsájtjuk a világ elé *Versónkat*, hogy értékei a másik oldalról is áttetszővé válhatnak.

Milbacher Róbert

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

Pálfy Eszter

Barokk udvariság, jezsuita hagyomány

Gyöngyösi István *Murányi Vénusának* eszmetörténeti háttéréről

Az utóbbi évtized kutatástörténete a barokk udvariság morálfilozófiai hagyományába illeszti Gyöngyösi István 1664-ben keletkezett munkáját, a *Márssal társolkodó Murányi Vénust*.¹ Fazekas Sándor és Labádi Gergely 2008-as tanulmánya a *dissimulatio* és a *simulatio* etikájának működését elemzi a szövegben, a színlelés megjelenéseit a szereplők viselkedésében és a narrátori szólamban egyaránt regisztrálva. A tanulmány Gracián *Oráculo manual*-jában találja meg a *Murányi Vénus* világnézeti háttérét: kiemeli, hogy a *dissimulatio* mind Graciánnál, mind Gyöngyösinél az Istenre hivatkozva, Isten rendeléseként jelenik meg, s mint ilyen, etikus magatartásként tűnik fel. Graciántól a következő részt idézik a szerzők: „Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. [...] Kövessük e' dologban a' Felséges Isteni elmét, a' melly az egek sarkán mélységes titkainak tzigérét ki nem szokta kötni”; párhuzamos Gyöngyösi-szöveghelyként pedig az alábbi sorokat: „Sok festékkal kelle az dolgot színleni, Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni”.²

A Gyöngyösi udvariságával legrészletesebben foglalkozó Laczházi Gyula *Hősi szenvedélyek* című kötetében³ külön fejezetekben tárgyalja a *Murányi Vénus* és a *Pórábúl megéledett Főnix* udvariságát. Laczházi arra hívja fel a figyelmet, hogy noha az elbeszélő a kardforgatás bajnokaként és a vitézség példaképeként jellemzi Wesselényt, vagyis a vitézi etika tulajdonságaival ruházza fel, a vár elfoglalása során nem vitézi, hanem kizárólag udvari erények, a színlelés technikáinak alkalmazása révén boldogul. Laczházi tanulmánya szintén Gracián maximáit idézi a *Murányi Vénus* eszmetörténeti háttereként: a titoktartás vagy az indulatok racionális uralmának követelményét az *Oráculo manual* vonatkozó szabályai szerint fejt ki.

Köpeczi Béla tanulmánya⁴ nyomán ismert, hogy Gracián *Oráculo manual*-ja 1647-ben jelenik meg Spanyolországban, fordítása és európai elterjedése azonban csak 1684-ben, a francia fordítással kezdődik. Magyarországon pedig még inkább

1 FAZEKAS Sándor—LABÁDI Gergely, „Sok festékkal kelle az dolgot színleni”: 1664: Meghal Zrínyi Miklós, színre lép Gyöngyösi = *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSKY Géza, Bp., Gondolat, 2008, 514–521.

2 Uo., 516–517.

3 LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben*, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009.

4 KÖPECZI Béla, *Gracián Magyarországon: A keresztény embertől az udvari emberig*, ItK, 84(1980), 315–321, 315–316.

megkésett a Gracián-recepció: az *Oráculo manual* csak a 18. században, Faludi Ferenc először 1750-ben megjelent fordításával kerül be az irodalmi köztudatba.⁵ A *Murányi Vénus* keletkezésének időpontjában az *Oráculo manual* aligha lehetett ismert Magyarországon, kézikönyv-műfajából és összegző jellegéből adódóan azonban feltételezhetjük, hogy a Gracián által összegyűjtött és megfogalmazott gondolatok már jóval a mű keletkezése előtt részét képezhették a jezsuita gondolkodásnak. Fazekas-Labádi és Laczházi *Murányi Vénus*-elemzéseiben tehát teljes joggal szerepelnek Gracián-párhuzamok: a Gyöngyösi szövegében megjelenő udvari-morálfilozófiai elvek a kor általános európai gondolkodási tendenciái.

Laczházi Gyula nemcsak Gracián alapján részletezi a zokata maga tartásmintákat és stratégiákat, amelyek nélkülözhetetlenek a sikeres udvari emberszámára. Gracián mellett megemlíti Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című traktátusát is, mint az első magyar nyelvű munkát, amely az udvarietika szabályait foglalja össze.⁶ Laczházi tanulmánya azonban mellőzi a maximagyűjtemény és a *Murányi Vénus* részletes összevetését. Dolgozatunkban ezt kíséreljük meg; annál is inkább, mivel a Csáky és Gyöngyösi közti kapcsolat vizsgálata a friss Gyöngyösi-kutatások fényében különösen relevánssá vált.

Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című művét Hargittay Emil szövegkiadása és tanulmányai alapján ismerhetjük.⁷ Csáky a 17. századi katolikus arisztokrácia alakja, országbíró volt. A most tárgyalt munka 1674-ben jelent meg latinul a kassai, magyarul a lőcsei nyomdában, egy másik latin nyelvű változatát pedig 1664 és 1674 között Prágában is kiadták. Csáky művét Hargittay a 16–17. századi Európában népszerű udvari moralizáló-etikai művek csoportjába sorolja. Műfajában a fejedelmi és erkölcsstükörrel, valamint az emblémával rokonítja: Csáky műve e műfajok alapjaira, az antik és keresztény forrása nyagra támaszkodik.⁸ A szövegben valóban szép számmal szerepelnek antik, középkori és reneszánsz szerzők, Hargittay szerint azonban nem ezek határozzák meg a mű irányultságát és műfaji sajátosságát, hanem a kortárs cseh, spanyol és német (alföldi) jezsuita gondolkodókra való hivatkozások:⁹ „Csáky műve elsősorban a kortárs, XVII. század közepi jezsuita politika i elméletnek a magyar tolmácsolója, s mint ilyen, Magyarországon az első.”¹⁰

Hargittaynak a szöveg műfajára vonatkozó megjegyzései közül számunkra azok érdekesek különösképpen, amelyek a művet a jezsuita oktatási gyakorlattal kapcsolják össze. Hargittay felhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratári katalógusok tankönyvkéziratként tartják számon a munkát. Ezt azzal a műfaji sajátossággal magyarázza, hogy „a kompiláció a filozófiai fakultáson tanult általános tételeket konk-

5 Uo., 315–316.

6 LACZHÁZI, *Hösi szenvedélyek...*, i. m., 186–187.

7 CSÁKY István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája (1664–1674)*, kiad., bev. HARGITTAY Emil, Bp., 1992.

8 HARGITTAY Emil, *Bevezetés: „Íróit avatunk”* = Csáky István, *Politica...*, i. m., 5–39.

9 Uo., 21.

10 Uo., 22.

retizálva, azokat a hétköznapi udvari életetikájává dolgozta át.¹¹ Csákykompilációja ötven kisebb részből áll, ezek pedig három nagy egységre oszlanak: az 1–10. részek a *Logikabul* címet viselik, a 11–38. részek a *Physikabul* valók, a 39–50. részek pedig a *Metaphysikabul* egységhez tartoznak. Ez a három terület a 17. századi jezsuita egyetem filozófiai fakultásán oktatott tárgyakat képezi le: a hallgatók az első évben logikát, a másodikban fizikát, a harmadikban pedig metafizikát tanultak. Hargittay megfogalmazásában „A mű, mint oktatási segédkönyv, úgy kapcsolódhatott a logikai-fizikai-metafizikai tanulmányokhoz, hogy azoknak egyes tételeit a társadalmi élet morális-etikai szabályaiként magyarázta, fejtette ki és illusztrálta történelmi és irodalmi példák sokaságával.”¹² Hargittay nemcsak a Csáky-mű és a jezsuita egyetemi képzés szerkezeti azonosságát regisztrálja, hanem egybeveti a mű fejezetcímeit Pázmánynak a 16. század utolsó éveiben a grazi jezsuita főiskolán tartott előadásaival; sok esetben szó szerinti egyezéseket talál a pázmányi quaestiók és Csáky fejezetcímei között.¹³

Csáky életéről, tanulmányairól kevés a fennmaradt és biztos adat. Hargittay újabb kutatások szükségességét veti fel, szövegkiadásának kísérő tanulmányában az életút részletes rekonstrukciójára értelemszerűen nem vállalkozik. Egyvalamira azonban biztosnak tűnik: a *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című munka kiadója a jezsuita oktatási rendszerben nevelkedett és szerezte műveltségét.

Gyöngyösi kortársa volt Csáky Istvánnak, a Wesselényi Ferenc udvarában betöltött komornyiki pozíció révén érintkezésbe is kerülhetett a családdal. Deák Farkas életrajzi munkájából kiderül, hogy Csáky István édesapja Wesselényi Ferenc unokatestvére volt,¹⁴ s a Wesselényi-Széchy házaspár 1660-as Csákyaknál tett szepesvári látogatásáról is ugyanő közöl adatot.¹⁵ Gyöngyösi a *Porábúl megéledett Főnix*ben meg is említi Csáky Istvánt: a 17. századi arisztokrata főúri családok összefonódásairól ad képet, hogy a főhősnő, Lónyai Anna Margit húgának férjeként szerepelteti.¹⁶

Gyöngyösi és Csáky főkapcsolódási pontjára azonban egészen a legújabb időkig, Tusor Péter 2017-es Gyöngyösi-tanulmányáig nem derült fény. Tusor levéltári kutatások alapján meggyőzően bizonyítja, hogy az eddig ismert Gyöngyösi-életrajz legtöbb eleme téves. A költő Gyöngyösivel egy időben egy Ung megyei fiskális is viselte ugyanezt a nevet: életének mozzanatait a irodalomtörténetírás mind eddig magától

11 Uo., 23.

12 Uo.

13 Uo., 24.

14 DEÁK Farkas, *Egy magyar főúr a XVII. században: Gr. Csáky István életrajza*, Bp., Ráth Mór kiadása, 1883, 175. (Hasonmás kiadás: Bp., Históriaantik, 2011.)

15 Uo., 183.

16 GYÖNGYÖSI István, *Porábúl megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*, Bp., Balassi, 1999, 15.

„Margit, ki közöttök ifjabbnak tartatott,
Telegdi Istvánnak elsőben adatott,
Az meghalván, soká gyászban nem hagyatott,
Gróf Csáki Istvánnak azután hozatott.” (1, 34)

értetődően, ám tévesen vette kölcsön a költő életének megrajzolásához. Tusor tanulmányának a költői életpálya szempontjából (s dolgozatunk szempontjából is) legérdekesebb hozadéka az az eddig ismeretlen adat, amely szerint Gyöngyösi az 1650-es évek elején jezsuita oktatást kapott a nagyszombati egyetemen: az 1651/1652-es tanévben az egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának hallgatói között szerepel a neve a diáknévsorban.¹⁷ „A Pázmány alapította egyetem látogatása Gyöngyösi István pályáját egyenletes ívre helyezi, identitását egyértelművé, erőssé és magabiztossá teszi: éppen úgy, ahogy költészetéből, életművéből sugárzik.”¹⁸ – írja Tusor.

Gyöngyösi István tehát nemcsak alacsonyabb társadalmi státuszú kortársa Csáky Istvánnak; műveltsége az övéhez hasonló jezsuita oktatási alapokon áll. Mint láttuk, a kutatás Gyöngyösi udvari elemeit már eddig is jezsuita szerzőnél, Graciánál találta meg; Tusor tanulmánya után ez az irány nemcsak életrajzi megerősítést kapott, de létjogosultságot ad a vizsgálat Csáky munkájával való kiegészítésének is.

Csáky István *Politica* philosophiai Okoskodása és a Murányi Vénus: szerkezeti egyezések

A *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* és a *Murányi Vénus* összevetésénél mindenekelőtt szerkezeti hasonlóságot regisztrálhatunk. Csáky moralizáló maximagyűjteményének általános felépítéséről már volt szó. A három részre tagolt művön belül az egyes fejezetek egy-egy tételmondat (szentenciával) indítanak, amelyet a tételmondat hosszabb kifejtése és antik, bibliai, középkori példákkal való alátámasztása követ. A *Murányi Vénust* szépirodalmi műként természetesen más formai jegyek jellemzik, a nagy szerkezeten belül azonban egyes részei – éppen a 19. századi kritika által kárhozott digressziók, a cselekményhez nem szorosan hozzátartozó elemek – felépítésükben a Csáky által alkalmazott módszert követik. A Csáky által is használt, *szentencia—szentencia kifejtése—szentencia példákkal való alátámasztása* felépítésű szerkezetre például idézzük a *Murányi Vénusból* a szerelem hatalmáról szóló részt, amely a következő szentenciával kezdődik:

„Az szerelem előtt nincs, ki elbújhasson,
S ennek erejével s tüzével bírhasson,
Ellene bár erős bástyákat állasson,
Nincs oly erő, azkin ez bé ne hághasson.” (1, 157)

A szentencia kifejtésben megismerkedhetünk a szerelem tulajdonságaival:

17 „Az 1651/1652-es tanévben ott találjuk a nagyszombati egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának a városban lakó (*Externi*) hallgatói között, nem mással, mint a későbbi nádor Esterházy Pállal.” Tusor Péter, i. m., 97. (A hivatkozott diáknévsor: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701*, szerk. Zsoldos Attila, Bp., ELTE, 1990, Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 11, 72–73.)

18 Uo.

„Szárnya, tüze, nyila van az szerelemnek,
Gyors, erős s haragos, nem enged senkinek,
Széles e világon nagy hatalma ennek,
Nem állhat ellene senki erejének.” (1, 159)

Ezután a szerelem erejét bizonyító mitológiai példák következnek:

„Jupitert az égből hánszor le nem vont,
Földön járva, szívét mire nem hajtotta,
Itt bikává, amott sassá változtatta,
Holott pásztor-, holott kos-képben jártatta.” (1, 161)

„Phæbussal s Plutóval bánt hasonlóképpen,
Ezek személyét is formálta sokképpen.
Ki számlálhatná meg azokat mind éppen,
Az szerelem kiket hordozott miképpen.” (1, 162)

A digressziókról az utóbbi évtizedekben meggyőzően bizonyította a kutatás, hogy nem szerkezeti hibák, hanem a barokk poétika sajátjai. Az állítást most azzal is kiegészíthetjük, hogy ezek a szerkezeti elemek a korabeli jezsuita oktatási gyakorlat hagyományából eredeztethetők. A két mű között meglévő szerkezeti analógiák egyes esetekben tartalmi szempontból is rokoníthatók. Csáky gyűjteményének *Logikabul* való első része azzal a gondolattal indít, hogy nem helyes, ha valaki a közérdek helyett a magánérdekét helyezi előtérbe: „Ualaki keőzjot keres uagi szerez, magános njerességre uagi iora ne is tekintsen”¹⁹ – szól a tételmondat. Néhány mondatos magyarázat után a kompiláló a Római Birodalom példájával él, amelyet tönkretettek az egyéni érdekek, az „egimas ellen ualo giülölség” és a „ueszedelmes harcz”: „Szerencsétlen, boldogtalan birodalom az, ki ualamikor Oceanus tenger hatarit meghalatta; uégtére Roma Városának falai megett is eligh akadt. [...] Kiki magának, nem hazájának.”²⁰ Ugyanez a tárgy megjelenik a *Murányi Vénus* elején is, amikor a narrátor arról panaszkodik, hogy a magyar nemességben széthúzás van, mindenki egyéni érdekeket követ, s nem a haza hasznát tartja szem előtt. A tételmondat-szerű felütés a következő:

„Az egyenetlenség ártalmas mindenben,
Gyökeret szakasztott sok győzedelmekben,
Sokak, míg egyesek voltak idejekben,
Gazdag szerencsések épült mindenekben.” (1, 34)

S éppúgy, mint Csáknál, ezt Gyöngyösinél is a Róma példájára való hivatkozás követi:

¹⁹ Csáky, i. m., 43. Csáky művének részeit Hargittay szövegkiadása alapján idézzük.

²⁰ *Uo.*

„Régen Rómát hitták világ asszonyának,
Holdult is sok nemzet nagy birodalmának,
Vad Scythiáig nyúlt széle hatalmának,
Ki tudhatja számát sok birodalmának?

Egyes erkölcsében esvén végre vadság,
Mihelt sokfelé vont az akaratosság,
Oly változásokat fajzott az sok újság,
Hogy majd pad alá hullt az régi méltóság.” (1, 36–37.)

A párhuzam még tovább vihető. Csáky (ugyannebben a fejezetben) pozitív példaként olyan embereket idéz fel, akik életüket áldozták hazájukért: „Hogi az Romaj népnek haldoklo szabadsága élne, Brutus Uerit, Curtius életét atta.”²¹ A *Murányi Vénus* elbeszélői szölmában Wesselényi lesz az az ember, aki egyedülként törekszik a köz érdekében való cselekvésre; jellemzésében az önmagát a hazáért való feláldozás gondolata is hangsúlyosan jelenik meg:

„Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kíván, s belőle vér csorog,
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s morog.” (1, 41.)

Néhány strófával később pedig a Curtiushoz való hasonlítás sem marad ki:

„Nem szánja életét, fárad hazájáért
Második Curtius, megmaradásáért.” (1, 48.)

Csáky és Gyöngyösi műve között a szerkezeti egyezéseken túl számos tartalmi párhuzam is található. A dolgozat további részében ezeket tárgyaljuk részletesen, az egyezéseket a mindkét szövegben kulcsfontosságú szerepet játszó fogalmak segítségével csoportosítva.

Csáky István *Politica philosophiai Okoskodása* és a *Murányi Vénus*: tematikus hasonlóságok

Színlelés

Az udvari értekezésirodalom ötödik kardinális erényként tartja számon a *dissimulatio* erényét. Csáky munkájában mint az udvar szabályait rögzítő műben szintén találunk a színlelést hangsúlyozó megjegyzést. A *Logikabul* származó szövegegyeség 9. részében olvashatjuk:

²¹ Uo., 44.

„Nem tudom, az Uduari tudomanjoknak nem elseőb reszeé az tettetes. Nem az, kjuel a' uigiazatlan megh csalatik, hanem az, kiuel a' ki iol uigiaz, keuetkezendő uestedelmeket meg előzhet. Nem jllik Uduari emberhez szíuét, elméjet mindenek eleut tatua, nitua tartani. Jgiekezeted reitekben, titokban legien, hagi az ellenségh fel nefordithassa. Kiuánsagida tettesd, ha nagi dologra igiekezel: az miket láttál, mintha nem láttad uolna, az miket halottál, mintha nem hallottad uolna. [...] Gyakran véghez megyen képmutatással, az mi fegyverrel véghez nem mehet; és *külömböző uton* végét érhetni a' dolognak, kit nem lehetne nyilván véghez vinni.”²²

A szöveg első fele nagyon hasonlít Gracián egy gondolatához. Faludi Ferenc fordításában: „Ki fititott, és fel fordult kártyákkal játszadozni; se multság, se haszon. [...] Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. Gondolataidnak kintsés tárházát szabadon ne jártassad.”²³

Mint korábban is láthattuk, a *Murányi Vénus* esetében az egyik legfontosabb kérdés szintén a színlelés jelenléte. Az elleplezés lényegisége a mű kimondott alapkoncepciója és tétje is: a fegyverrel, nyílt harcban véghez nem vihető küldetést eltérő, közvetett, színlelt módonteljesíteni. Murányvára fegyverrel győzhetetlen, az istenek azonban kieszelik a megoldást: Wesselényit Vénus és Mars segíti a cél eléréséhez. Fazekas és Labádi ezt a következőképp fogalmazzák meg: „[...] a feladat elfoglalni a várat. Ezt lehet a hagyományos hőseszmény szerint, a rögös úton, illetve lehet titkon, könnyebb módon. Nos, az utóbbiról szól a *Murányi Vénus*.”²⁴ A *Murányi Vénus*-ban a színlelés számtalanszor jelenik meg szövegszerűen is, Gyöngyösi mindig fontosnak tartja közölni, ha egy adott szereplő nem a valóságnak megfelelően cselekszik. Széchy Mária például így készül titokban a Wesselényivel való találkozásra:

„Szombaton oly fogás színével lemegyek,
Hogy valami halas vizet félre vegyek” (2, 211)

Amikor pedig a találkozás előtt Illyésházi Gábor, a legyőzött kívánságos orvosságos jelenlétével feltartja, Mária a következő leírás szerint viselkedik:

„Vígan tartja ugyan kételenségéből,
S örömet mutatja kedve színléséből,
De megveti módját majd mesterségéből,
Hogy kifejtőzhessék letlenségéből.” (2, 271)

A fentebb már idézett részben pedig a mű általánosságban is megfogalmazza:

22 *Uo.*, 55–56. Kiemelés tőlem, P. E.

23 FALUDI Ferenc, *Udvari ember*, i. m., 301–302.

24 FAZEKAS—LABÁDI, i. m., 516.

„Sok festékkal kelle az dolgot színleni;
Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni
Akaratja ellen nem vala mit tenni.” (3, 378)

A színlelés-tettetés kapcsán közös jellemző még, hogy pozitív és negatív színben egyaránt feltűnik. Csáky művében az imént idézett, a tettetést szükségszerűnek és helyesnek beállító fejezetet közvetlenül követi az a rész, amelyben az álnokság, csalárdság elmarasztalása és a hitelességre, egyenességre buzdítás szerepel.

„Álnokságh kovácsi, csalárdság Mesteri, tettetni jók, kép mutatni elmések, Historiákból, vagy példákbul csalárd hiúzok, Mesékbül árgusok, mindenütt száz szemük, hármás lelkü Anteusok, hét fejü Hydrak, haromszinu Geryonok, Roka s Oroszlani beörben öltözöt Machiavellusok, titkon mást tuttogo, niluan mást kialto rettenteő Uázok. Kit nem csalnak megh?” [...] „Mondgy igazat, megcsaloda’ csalárdot; ki téged magáról itil, mindent viszsára magyarázván törben esik.”²⁵

Hargittay figyelmeztet arra, hogy itt az ellentmondás csak látszólagos.²⁶ Úgy véljük, azért az, mert (mint az idézett rész utolsó félmondatából kitűnik) az őszinteség nem önmagában értékes morális követelmény, hanem a tettetők kicselezésére szolgál.

Ahogy Csáky nál a színlelés egyszerre tűnik fel negatív színben és követendő példaként, úgy a *Murányi Vénus*ban is összeegyeztethető az, hogy szereplői a színlelő világ miatt sajnálkoznak, miközben ők maguk is a színlelés segítségével boldogulnak. Wesselényi például kesereg a világ csalárdságán, amikor titkon szeretné elküldeni levelét Máriának:

„Csalárd most a világ, nincsen kinek hinni,
Előbb az erkölcsöt jól meg kell ösmérni,
Miként az aranyat, próbára kell venni,
Mert nem mind arany az, ki szokott félni.” (2, 42)

Ugyanakkor a várfoglalási expedíció során mind Széchy Mária, mind Wesselényi esetében a legtermészetesebb dolog, hogy a siker érdekében színlelnek. Széchy Mária például halászatnak álcázza a Wesselényi-randevút:

„Legyön azért most is halászat színével,
Hogy az patakhöz ér, megáll cselédével,
Otthagyja az többit színes beszédével,
Maga továbbbmégyen két meghitt hívével.” (2, 281);

Wesselényi pedig eltitkolja katonái előtt, merre jár:

²⁵ CSÁKY, i. m., 57–58–59.

²⁶ HARGITTAY Emil, *Bevezetés: „Írókat avatunk”* = CSÁKY István, *Politica...*, i. m., 25.

„Elhagyott sereghez azonban jutának,
 Azkik ez dologban semmit sem tudának,
 Hogy továbbmentek volt, annak színt adának,
 Melyet az vitézek valónak tudának.” (2, 352).

Okosság

A pozitív értelmű színleléshez kapcsolható a Csáky- és a Gyöngyösi-műben egyaránt hangsúlyos erény, az okosság. *Aprudentia* kardinális erény, amely az antikvitástól kezdve központi szerepet tölt be a morálfilozófiai irodalomban. A barokk udvariság is kiemeli fontosságát: „Uak az akarat ész nélkül, utra nem igazithat, mint az okosság. [...] Uak, az ki vak akarat után indul.”²⁷ [...] El vész az okoskodásnak mindennyeresége, valahol az érzékség meg nem zaboláztatik.”²⁸ – olvashatjuk Csáky-nál. Laczházi elemzésénél már utaltunk a *Murányi Vénus* szöveghelyére, amelyben Wesselényi indulatától elragadtatva kockára teszi a várfoglalás sikerét. A helyzet a Csáky-mű kifejezésével is jól jellemezhető: Wesselényi vak akaratát az ész nem akadályozta meg, amikor Széchy Mária után rohant volna. A szövegrésznél maga a vak-ság is megjelenik, a szerelemre vonatkoztatva:

„Azért szokták vakon írni az szerelmet,
 Hogy nem tud ösmérni semmi veszedelmet;
 Vadászi Pál ha ádvala engedelmet,
 Ferenc is vesztére talál vala vermet.” (2, 350)

Wesselényivel ellentétben Széchy Mária erényei között gyakran szerepel az okosság a műben. Az ő sikeres színleléséről olvashatjuk a következőt:

„Az okosság talál mindjárt fogásokat,
 S tudja oly paláستtal földni az dolgokat,
 Mely alól nem látni azok mivoltokat,
 Együgyű halak is így nyelnek horgokat.” (3, 30)

A várfoglalást és menyasszonyszerzést követően, ám még az esküvő előtt ismét csak Wesselényi az, aki engedne vágyainak, ha Mária okossága nem figyelmeztetné:

„Nem lány forró szállott Wesselénire is,
 Ingerli Cupido szabadnál többre is,
 Nehéz várakozni kevés időre is,
 De vigyáz Mária az böcsületre is. (3, 381)

²⁷ Csáky, i. m., 104.

²⁸ Uo., 99.

Az orca cégére az belső dolgoknak,
 S az árolja tüztét titkos szándékoknak,
 Ösmérvén szikráját innét az lángoknak,
 Gyars okosságával vet ellent azoknak.” (3, 382)

Alkalmasság

Csáky nál és a *Murányi Vénus*ban egyaránt hangsúlyos szerep jut az alkalmasság fogalmának. A maximagyűjtemény 26. része egy „regi uduari mondás”-sal indít: „Szükség az üdőknek és erkölcsöknek engedni.” A fejezet így folytatódik: „Az üdőknek szolgálni kel, az alkalmatosságra vigiázni; ki eleöl hajas, hátul kopasz, homlokot megh foghatni; nem nyakszirt. [...] Emberek cselekedetinek és dolgainak lelke az alkalmasság. Dolgod uan a’ feiedelemmel? Idejét megh’ válaзд, uagi az Romai mondás szerint jdejeben jőj.”²⁹ Az antik görög *kairosz*, a latin *occasio*, vagyis a megfelelő, alkalmaspillanat képi ábrázolását is felidéző szövegrészhez a *Murányi Vénus* számtalan helye illeszkedik: a mű többször hangsúlyozza, hogy mindennek megvan a maga ideje. Wesselényi levelének megírásánál is találunk erre elbeszélői figyelmeztetést:

„Valakinek azki titkot akar írni,
 Szükség annak szívét először ösmérni,
Alkalmatos üdőt s helt kell ahhoz venni,
 Bizonyos követnek kell azt mégis vinni.” (2, 54)

Emellett értesülünk arról is, hogy Wesselényi fecskévé változása esetén is kívárra a Széchy Máriával való találkozás megfelelő pillanatát:

„Hálóháza körül tovább is lest hánnek,
Alkalmatosságot az üdőtől várnek;
 Fecske volnék, akkor házában is járnék,
 Míg egynéhány szalat hajából találnék.” (2, 193)

Végül pedig a szerelmesek egymásra találását sem lehet siettetni:

„Nehéz ugyan várni az szerelmeseknek,
 Azszerént az próbaleső vitézeknek,
 De az üdő szabván módját mindeneknek,
 Annak rendi ellen ezek sem mehetnek. (3.17) (Kiemelések tőlem, P. E.)

Kezdet

„Mindenek a kezdettől fügnek, a kezdet ha kicsiny-is, megh ne uesd” – így szól Csáky gyűjteményében a 22. rész címe. „Dolgoknak eleire vigjaz, ha annal kisebb-is.

²⁹ *Uo.*, 85.

[...] Kezdetre vigyáz, kitől mint fundamentomtól függ az ioneuelés.”³⁰ – figyelmeztet a szöveg. A *Murányi Vénus*ban szintűgy található egy rész, ahol a narrátor több strófán keresztül elmélkedik a dolgok kezdetéről annak kapcsán, hogy Wesselényi választ vár Széchy Máriától levelére, vagyis kezdetét veszi a kettejük közti kommunikáció. A lényeg hasonló, mint Csáknál: ha a kezdet kedvező, ha a „fundamentom” szilárd, minden utána következő dolog biztató lesz.

„Mindenben nehezek az első kezdetek,
Azmint havasok is az új kikelettek,
Úgy pedig állandók az szép épületek,
Jó fundamentomra azmikor tétettek. (2, 157)

Azmely dolognak jó az első kezdeti,
Következőknek is leszen szép keleti,
Azholott az víznek van bő eredeti,
Sebes folyásának nincs ottan szüneti. (2, 158)

Leggyengébb mivolta az első kezdetnek,
Lásd: mely hamar hervad csírája füveknek,
Akarmi kis hideg megárt az zsengeknek,
Az új virágok is hamar elsüttetnek. (2, 159)

Szerencse s az üdő az új kezdeteket
Próbálja leginkább, s ostromlja ezeket,
Tudja, hogy könnyebben bírja az zsengeket,
Mint erőben álló vastagult tölkéket.” (2, 160)

Állandóság, szerencse

A „fundamentom” szilárdsága előkerül Csáknál máshol is: a 8. rész a szerencse fogalmával hozza összefüggésbe. A gyűjtemény felidézi az emblémagyűjtemények szerencse-ábrázolását, a golyóbison álló szerencsét: „Goliobison ál, kjuel edgiarant fel’s ala forgando. [...] Az szerencse felettéb lezzengeő, bizontalansaga legh bizonios-sab, naprul napra uáltozik.”³¹ A szerencse a gyűjteményszerint állhatatlan és változó-kony, mégis, akad belőle szilárdabb alapokon álló is – az intés szerint igyekezni kell, hogy ilyen, szilárdabb oszlophoz támaszkodjunk, mert „Minemű az fundamentom ereje, ollian az épület állandósága; az szerencse is hasonló. Senki szerencséje fundamentomanal nem erősebb.”³²

A *Murányi Vénus*ban mind az állhatatlanság, mind a szerencse fogalma gyakran kerül elő. A mű elején az ország sorsán kesergő rész a nem szilárd meggyőződésű, érdekek szerint álláspontot változtató nemességet ítéli el az elbeszélő:

30 Uo., 79.

31 Uo., 54. Csáky hivatkozása Alciatus emblémagyűjteményét jelöli meg.

32 Uo.

„Az állhatatlanság nagy szívhez nem illik,
Gyenge épület az, mely hirtelen omlik,
Lásd az erős töllfát, elébb öszveromlik,
Ostromló szelekre hogysémmint meghajlik.” (1, 39)

Feltűnik Gyöngyösinél a Phaedrus-fabulából származó, ám a magyar költészet hagyományba Rimay János *Hitető szerencse* című verse által átörökített kép, a golyóbison álló szerencse is:

„Szerencse lábai golyóbison állnak,
Hirtelen fordulván, jobbról balra szállnak,
Hol széppé, hol rúttá, mint tündérek, válnak,
Állandó nyugovást nehezen találják.” (3, 192)

Istenkép

Csáky gyűjteményében magától értetődően Isten áll minden életvezetési szabály mögött. A *Logikabul* való egység 32. része *Senki nem elég magának* cím alatt fejti ki, hogy „Embernek minden hatalma eszközök nélkül merő tehetetlenség. Egyedül Isten mindenhatósága ö magától hatalom, ki eszközök-nélkül nem szükös. [...] Az órasmester nehezen lehet óra-nélkül, de órasmester nélkül az óra soha nem lehet.”³³ A *Metaphysikából* származó rész s egyben a gyűjtemény befejező, 50. része pedig egyszerre heves elítélése a hitetleneknek és egyszerre fohászkodás Istenhez. A *Murányi Vénus* esetében szintén volt már szó arról, hogy Isten a háttérben fontos szerepet tölt be a színlelés legitimálásával. Nemcsak erről van szó azonban, hanem arról is, hogy Isten időről időre a szereplők sorsáért felelős és a várfoglalás sikerét őrző atyaként tűnik fel a szövegben. Tőle függ végsősoron a szereplők szerencséje is, amint Széchy Mária Wesselényihez bizalommal forduló válaszlevelében láthatjuk:

„Mindazáltal menjen szerencsém kockára,
Talám az jó Isten fordítja hatjára,
Nem szaporít több bút gyászoló árvájára,
S virraszt kedves napot kezdendő dolgára.” (2, 209)

A Wesselényitől Széchy Máriának küldött ajándék pedig a követ megbízhatatlansága miatt kishíján nem ér cél, Isten azonban ügyelésjóra fordítja a történéseket:

„Melytől kezdett dolga csak el nem rontaték,
Az jó Isten vala, melytől őrizteték,
Az óra s az levél, mely reá bízaték,
Hogy ellenség-kézben tőle nem viteték.” (2, 177)

[...]

„Rútul veszti vala dolga szép zsengejét,
Ha nem őrzi vala Isten szerencsáját,
Az titkos latroknak nem tudván elméjét,
Sok szű családik ott, hol veti reményét.” (2, 179)

Érdemes megfigyelni a műben a pogány-antik istenségek és a keresztény Isten egymás mellé kerülését. A murányi vár elfoglalásában, tehát a történet céljának elérésében az istenségek segítenek: tanácskoznak, amikor Wesselényi már rég elcsüggedt, s Marsot és Vénust küldik, akik sikerre is viszik a küldetést. A felszínen ők a központi szereplők, a háttérben azonban újra és újra megjelenik a keresztény Isten alakja is. Egy szöveghelyen érdekesen csúszik egybe a kettő. Amikor arról van szó, hogy a házasság isteni rendelés, s az égi beleegyezés nélkül nem sok jóra vezet, mind a kedvező „istenek”, mind a végző „Isten” megjelenik:

„Kedvezése nélkül így az isteneknek
Veszedelmes dolgok az szerelmeseknek,
Gyakran hol tüzeknek megoltást keresnek,
Egy kis nyaláunkságért halállal fizetnek. (2, 28)

Hanem az Istennek bölcs végezéseként,
Azkit az szerencse jobb szemével teként,
Csendes szerelmében, nem szenved az bút s ként,
Vagyon békességes öröme óránként. (2, 29)

Gyakran azkik egymást soha nem is látták,
Avagy híreket is aligha hallották,
De az nagy istenek minthogy így akarták,
Sok száz mélföldről is egy ágyban juttatták. (2, 30)

Isteneknek lévén tetszéséből ez is,
Ferenc Máriával ha ösmeretlen is,
Érette oly tüzet visel szíve mégis,
Melytől nyugalma nincs pillantásig is.” (2, 31)

Az a strófa, amelyben Isten egyes számban szerepel, hangnemében is elüt a többitől. Egyrészt a szerelmesek sem többes számban tűnnek fel, mint a többi strófában, hanem az egyénről van szó; másrészt ott kimarad a tűz megoltása, a nyaláunkság és az egy ágyba juttatás – marad a szerelem lelki része. A keresztény Isten tehát meghatározó szerepet tölt be a *Murányi Vénusban*, s ez a Csáky István-kompiláció többi párhuzamával együtt ékesen bizonyítja, hogy a művet Gyöngyösi nagyszombati egyetemi tanulmányai, a jezsuita gondolkodás is formálta. Minden fent leírtat egybevetve talán nem túlságosan merész azt állítani, hogy Gyöngyösi művének udvari sajátosságai a jezsuita oktatásban is gyökereznek.

Összefoglaló

Gyöngyösi István 1664-ben keletkezett munkáját, a *Márssal társolkodó Murányi Vénust* az utóbbi évtized kutatástörténete a barokk udvariság morálfilozófiai hagyományába illeszti. A dolgozat ezen az eszmetörténeti kontextuson belül tárgyalja a *Murányi Vénust*, kiegészítve a vizsgálódást a Gyöngyösi-kutatás friss, 2017-es fejleményével. Tusor Pétert tanulmánya szerint a költő Gyöngyösi István korábban ismert életrajzi adatainak jelentős része téves, mert egy másik Gyöngyösi Istvánra vonatkozik. Az új történeti kutatások rávilágítottak, hogy Gyöngyösi nem protestáns, hanem katolikus neveltetésben részesült, s a nagyszombati jezsuita egyetemre járt; így módon a *Murányi Vénus* barokk jezsuita hagyomány felől való vizsgálata életrajzilag is megalapozottá válik. Ha a *Murányi Vénust* egybevetjük a jezsuita főúr, Csáky István *Politica philosophiai Okoskodása* című udvari maximagyűjteményével, megállapíthatjuk, hogy a Gyöngyösi-mű egyes jellemzői nagy valószínűséggel a jezsuita oktatásban gyökereznek.

Baroque court culture, Jesuit tradition – On István Gyöngyösi's *Murányi Vénus* and its intellectual-historical background

Research of the last decade places István Gyöngyösi's 1664 work, *Márssal társolkodó Murányi Vénus* in the moral-philosophical tradition of baroque court culture. The paper interprets *Murányi Vénus* within this intellectual tradition, expanding it with recent (2017) results of Gyöngyösi studies. According to Péter Tusor's paper, a major part of the earlier biographical data of István Gyöngyösi is erroneous, as it pertains to another István Gyöngyösi. Newer research revealed that Gyöngyösi received Catholic instead of Protestant education, and that he attended the Jesuit university of Nagyszombat. This is a solid biographical foundation for the interpretation of *Murányi Vénus* from the perspective of the baroque Jesuit tradition. Based on a comparison between *Murányi Vénus* and *Politica philosophiai Okoskodás*, the maxim collection by the Jesuit aristocrat István Csáky, it can be safely concluded that certain features of Gyöngyösi's work are rooted in a Jesuit education.

Bozsoki Petra

Egy női karrier elbeszélésének nehézségei

Kánya Emília emlékiratairól

Kánya Emília (1828–1905), a *Családikör* (1860–1880) című folyóirat alapítójának *Réges-régi időről* című emlékiratában az alábbi kételyeket fogalmazza meg a beszélő:

„Soká gondolkodtam, mit írjak még az én egyszerű, kicsinyes életemről, mely nem gazdag események által és amelyben nagyon kicsiny, por-szem helyet tudtam elfoglalni. A hely szerény volt, ahová az élet állított, kit érdekel tulajdonképp a csendes közkatona vívása, ha halva is rogy össze a küzdőtéren! Csak a vezérek szerepelnek az életben, akár nyert, akár veszített csata kíséri lépteiket. De aztán elgondoltam, hogy tanulság van a legkisebb életfolyamban is, és nemigen volt még teremtés, a legigénytelenebb is, akitől ne tudtam volna tanulni valamit, és így mégiscsak folytatom életem további élményeinek leírását. Sietős, lehetőleg hamari vonásokban rajzolva egy szegény leány történetét.”¹

Tanulmányomban a fenti idézet „folytatásával” foglalkozom: azt elemzem, hogy e „szegény leány” hogyan „rajzolja meg” saját történetét. Tanulságos lenne akár gender-elméleti, akár női irodalom-történeti vagy narratológiai szempontból elemezni az emlékiratot; kiemelt figyelmet fordítva például az önéletrajzi narrátor hangnemére, a szöveg lehetséges műfaji mintáira, a beékelte történetek funkciójára vagy az önéletrajzi én megformáltságának (szövegen belüli) időbeli változására. A következő írás – mely egy készülő nagyobb munka részeként többek közt a fenti szempontokra is kitér – egyetlen kérdésre koncentrálna: az életpálya kiemelkedő, a konvencióktól eltérő lépéseinek elbeszélésére. Kánya Emília életútjának több fordulata is rendkívüli: ő volt a Monarchia első női lapszerkesztője,² válást kezdeményezett, és

1 KÁNYA Emília, *Réges-régi időről*, kiad. FÁBRI Anna, KISS Bori, utószó FÁBRI Anna, Bp., Kortárs, 1998, 61.

2 A tanulmányban a korabeli „író” és „nőíró” szóhasználatától eltérően a „női (lap) szerkesztő”, „női író”, „női költő”, „női szerző” kifejezéseket fogom használni analóg módon a „férfi író”, „férfi szerző” stb. kifejezésekkel. Ezek a szerepek ebben az időszakban voltak formálódóban, az írónői, költőnői stb. pályák professzionalizációja még kezdeti szakaszban volt, ezért a mai fogalmaink visszaolvasása történetietlen volna. (A kérdésről lásd VADERNA Gábor, *A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon* = *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Íróink című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., reciti, 2016, 117–154; ill. Margaret J. M. EZELL, *Writing Women's Literary History*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1993.)

a szerkesztői, illetve írói munka³ mellett a válás után egyedül – pontosabban a saját szülői házban – majd újraraházasodva nevelte gyermekeit. A korabeli társadalmi kontextus ismeretében e két szerepkör (honorácior értelmiségiként⁴ az irodalmi pályán dolgozó és ott pénzt is kereső, valamint a férjétől elváló, akkor már négy gyermeket nevelő, független anya) együttes megvalósítása kivételes jelentőségű volt.⁵ Alakja mintát jelentett a középosztálybeli női szereprepertoár szélesítésében: tevékenységével már elképzelhetővé váltak olyan összetettebb női szerepkörök is, amelyekre addig nem volt példa.

Az emlékiratról írt eddigi elemzések legfőbb szempontja az elliptikusság volt: több szerző meglepőnek tartja, hogy az önéletírásból hiányoznak bizonyos események, mégpedig éppen azok, amelyek a leginkább köztudottak Kánya Emília életéről és szerkesztői-írói pályájáról.⁶ A rövidre zárások, a kihagyások értelmezésében nem csupán említésre méltó tényezők, hanem kulcsfontosságúak: fontos eszközei Kánya Emília önreprezentációjának. A tanulmánykérdése, hogy hogyan láttatja szerepeit és normaszegő lépéseit az a 19. század második felében a magyar irodalmi pályán tevékenykedő középosztálybeli nő, akit az utókor⁷ az egyik szerepkörében elsőként mutat be, de a másokban is rendkívülinek tekinthető. Hogyan válnak elbeszélhetővé ezek a szerepek és események az emlékiratban? A nőtörténeti kutatásokból ismert életpálya Kánya Emília-képéhez képest milyen textuális önarckép jelenik meg az önéletírásban? Az elemzés kiemelten figyel azokra a kérdésekre, hogy a beszélő hogyan tekint saját női szerkesztő/női író mivoltára; miként gondol szerepére az irodalmi életben; és mennyiben kezeli a társadalmi nemet lehetőségként vagy éppen teherként.

3 A szerkesztői és írói pálya viszonyáról és hangsúlyairól Kánya Emiliánál lásd TÖRÖK Zsuzsa, *Kánya Emília szerkesztői és írói pályája*, Irodalomtörténet, 2011/4, 475–489.

4 Kánya Emília családi és baráti honorácior közegéhez tartoztak az ún. „irodalmi Deák-párt” tagjai (pl. Arany János, Tompa Mihály, Szász Károly, Gyulai Pál, Pákh Albert, Csengery Antal), de a honorácior közege kívül a korszak evangélikus elitje is meghatározó volt, például Tavassy Lajos, a Székács, a Prónay, a Podmaniczky család. (A 19. századi pest-budai evangélikus elitről: LÁSZLÓ Ferenc, *Evangélikus társasélet a reformkori Pest-Budán*, Budapesti Negyed, 2004/4, 165–185; az evangélikusok szerepéről a jótékonykodó egyletekben: TÓTH Árpád, *Önszerveződő polgárok: A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*, Bp., L'Harmattan, 2005, 59–94.) Apja Kánya Pál (1793–1869), evangélikus gimnáziumi igazgató, az evangélikus egyház levéltárnoka és a pesti német gyülekezet jegyzője volt. Kánya Emília és Kánya Pál minden kézirat és nyomtatásban megjelent munkájában a „Kánya” vezetéknevet használta. Ezért – ellentétben a Szinnyei József óta elterjedt „Kanya” névalakkal (vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., Hornyánszky, 1909, 559), a tanulmányban következetesen a „Kánya” névalakot használok.

5 E tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a Kánya Emília-féle szerepkörök társadalmi kontextusának részletes kifejtését. Az életpályája társadalomtörténeti vonatkozásait máshol már kifejtettem: BOZSOKI Petra, *„Csak a vezérek szerepelnek az életben...”: Kánya Emília életpályájának társadalomtörténeti vonatkozásai* = „Nem mind Arany, ami fénylik”: *Arany János és kora: a 19. századi Magyarország*, szerk. BÉNYEI Péter, FARKAS Evelin, BIHARY Gábor, BÉRES Norbert, Debrecen, 2018, megjelenés előtt.

6 FÁBRI Anna, *Utószó* = KÁNYA, i. m., 310–322, 311; ill. TÖRÖK, i. m., 457.

7 Lásd: FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)*, Bp., Kortárs, 1996, 113–121; SZAFFNER Emília, *Az első magyar*

„Soká gondolkodtam, mit írok még az én egyszerű, kicsinyes életemről”⁸

Kánya Emília 1905-ben bekövetkező halála előtt néhány évvel kezdett dolgozni az emlékiratán, amely nyomtatásban 1998-ban jelent meg Fábri Anna és Kiss Bori gondozásában.⁹ A kéziratos változat első három fejezetét az Evangélikus Országos Levéltár, utolsó részét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹⁰ A levéltári jegyzék szerint az emlékirat a levéltárba kerülésig a család birtokában volt,¹¹ így a kézirat feltételezhető olvasóközönsége is a tágabb családi kör lehetett.¹² A visszaemlékezésnek Kánya Emília adta a *Réges-régi időkről*¹³ címet. A szöveg megszakadt, de még épp

szerkesztő és lapja, a Családi kör, Magyar Könyvszemle, 1998/4, 353–371; BARSY Irma, *Emlékezés az első magyar szerkesztőnőre*, Magyar Nemzet, 1941. dec. 28., 295; GYARMATHY Irén, *Kánya Emília, az első magyar szerkesztőnő*, Ünnepek, 1938/4, 29; RITTER Aladár, *Az első magyar szerkesztőnő*, Jel-kép, 1989/1, 134–139; NAGYDIÓSI Géza, *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*, szerk. V. WALDAPFEL Eszter, Bp., k. n., 1958, 193–227; MORVAI Zsuzsanna, *Női lapok indulása a 19. század elején és a nők olvasóvá érése*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2002/9, 34–39; FABINY Tibor, *Az első magyar szerkesztőnő: Kánya Emília*, Evangélikus Élet 2005/52, <http://www.evelet.hu/archivum/2005/52/121> (a letöltés ideje: 2017. június 12.); Kiss Bori, *Kékfedelű asszonyújságot vezetett az első magyar szerkesztőnő*, Múlt-kor, 2007. január 11. <http://multkor.hu/cikk.php?id=16137&pIdx=2&print=1> (a letöltés ideje: 2017. június 12.); POGÁNY György, *Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején*, Olvasáspedagógia, 2014/1, 42–58; Zsuzsanna VARGA, *Translation, Modernisation, and the Female Pen: Hungarian Women as Literary Mediators in the Nineteenth Century = Worlds of Hungarian Writing*, ed. András KISÉRY, Zsolt KOMÁROMY, Zsuzsanna VARGA, Madison–New Jersey, Fairleigh Dickinson University Press, 75–92; GÁBOR GYÁNI, *Gender, Nationalism and Individualisation = Gender, Nation, Narration: Critical Reading of Cultural Phenomena*, ed. LÄHDESMÄKI Tuuli, Jyväskylä, Jyväskylä University Printing House, 2010, 9–23.

8 KÁNYA, *i. m.*, 61.

9 A következőkben az emlékiratból vett idézeteket az 1. lábjegyzetben hivatkozott kiadásból veszem; az oldalszámokat zárójelben jelölöm mindig közvetlenül az idézet után.

10 A kézirat lelőhelye: 1–3. rész: Evangélikus Országos Levéltár, fond. Kánya Pál és Kánya Emília hagyatéka, jelzet: Kánya Emília emlékiratai; 4. rész: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

11 A jegyzék szerint az emlékirat Kánya Pál unokája, özv. id. Magurányi Sándorné birtokában volt, aki 1978. november 3-án Ausztráliába való kivándorlása előtt meghatalmazta Fabó Irmát, hogy dolgozza fel, majd adja át a hagyatékot az Evangélikus Országos Levéltárnak, amit Fabó Irma több részletben – 1979. május 4-én, 1983. június 8-án és 1993. december 27-én – tett meg. A jegyzékből nem derül ki egyértelműen, hogy az emlékirat a hagyaték 1983-as vagy 1993-as átadásával került-e a levéltár birtokába, de annyi bizonyos, hogy nem az 1979-es átadásakor, mert a meghatalmazás szerint id. Magurányi Sándorné az emlékirat sorsáról később szándékozott dönteni. Ezúton köszönöm Czenzhe Miklósnak és Ulakcsai Zoltánnak, az Evangélikus Országos Levéltár dolgozóinak, hogy rendelkezésemre bocsátották a hagyaték levéltárba kerüléséről készült jegyzéket.

12 Tudomásom szerint a *Réges-régi időkről* 1998-as publikálása előtt csupán egyetlen nyoma látható az emlékirat kéziratos nyilvánosságának; Fabó Irma közölt néhány sornyi részletet két Kánya Emíliáról írt cikkében: FABÓ Irma, *Szegfi Emília – az első magyar szerkesztőnő*, Nők Lapja, 1953. december 3.; FABÓ Irma, *Az „Euphrosine”, negyvennyolc és Petőfi*, Magyar Könyvszemle, 1974/1–2, 149–155.

13 A kéziratban látható a cím: ő írta rá a borítóra.

elért a lejegyzés jelenéhez, mielőtt írója meghalt. A *Réges-régi időkről* – túl az önéletírás azon műfaji sajátosságán, hogy leginkább az utókornak szól – több szempontból is hangsúlyosan konstruált munkának tűnik. A megalkotottságot tükrözik a kézirat széles margóin az utólagos javítások, valamint, hogy a szövegszámos ponton jelzi, az emlékirat a nyilvánosság számára (is) készült. Az önéletrajzi narrátor¹⁴ többször jelzi születési dátumát vagy életkorát az adott szövegrész írásának pillanatában: „Nem voltam akkor még tízéves (1828. novemberben születtem).” (19.); „Egyszerű körben születtem (1828-ban, november 10-én) és nevelkedtem föl.” (9.); „és amelyeket nemcsak hogy most, 72 éves koromban sem tudtam elfelejteni.” (24.); „Nagyon gyermekes gondolkodású fiatal nő voltam még akkor, és egyik másik irányban még mai nap is az vagyok – 73 éves koromban.” (88.)

Más helyeken a beszélő az emlékirat megírásának okára és a kijelölt olvasóközönségére is utal: „Egyrészt befejezhetném e csekély és érdektelen rajzot, ha nem ígértem volna meg gyermekeimnek, hogy számot adok nekik életemről.” (208.); „Sok mindenről szeretnék még elapokban számot adni, ami öreg napjaima olykor derülttette, de gyakrabban boldogtalanná is! De tulajdonképp minek, kinek teszem? Talán csak azért, mert nem szeretem az abbahagyott munkát, és amit elkezdek, legyen az bár egy haszontalan kézimunka, azt befejezve adhassam ki a kezemből.” (271.) Az önéletírást tehát Kánya Emília kifejezetten az utókornak szánta. A szöveg tanúsága szerint az elsődleges címzettek elsősorban a gyermekei és az unokái voltak, de több részlet is azt mutatja, a beszélő vélt olvasóközönsége szélesebb volt, mint a szűkebb családi kör. (Például: „Tavassy az első leánykám, Irénem keresztapja volt [...]” (34.))

A munka négy fejezetből áll, *Az apai ház* a gyermekkorról, az *Új élet, új szenvedés* című fejezet az első házasság éveiről, az *Írónői pályám* a szakmabeli évekről, a *Szanasztét* című pedig a *Családi kör* megszűnése után az idősebb kor éveiről tudósít. A struktúra azt sugallja, hogy a narrátor hozzávetőlegesen ilyen súlyozással fogja vázolni élettörténetét. Ehhez képest az egyes fejezetek nem a rányosak: míg a gyermekkorról, a neveltetésről, az első férj családjában töltött szenvedésekről, az anyaszerep élményéről és főként a családikapcsolatok táblójáról terjedelmes leírást olvashatunk, addig azokról az eseményekről, amelyek a korban, majd a nő- és az irodalomtörténet-írás számára is kiemelkedők Kánya Emília kapcsolataiban, csupán elvétve, mellékes körülményekként értesülünk.

A válás elbeszélése

Bizonyos eseményeket meglepően rövidre zár az emlékirat beszélője, például a válása elbeszélését. Így ír első, 1847-ben Gottfried Feldingerrel (későbbi nevén Földényi Frigyes) kötött tízéves házasságának felbontásáról:

14 A tanulmányban a klasszikus, narratológiai szempontú autobiográfia-elméleti megkülönböztetést alkalmazom: (nyelvileg) különbséget teszek a szöveg szerzője (Kánya Emília) alanya (önéletrajzi narrátor/beszélő/önelbeszélő/narrátor) és tárgya között (önéletrajzi én/elbeszélt én).

„Napokig nem voltam képes tovább folytatni emlékeim vázolását. Nemcsak folytonosgyöngékedésem akadályozott, hanem nem vagyok bizonyos, milyen formát adjak további, nagyon szomorú élményeim elbeszélésének. Legjobb lesz lehetőleg hamar túlesni, hisz nem kell se vádolni magamat, se menteni eljárásomat. [...] A legnagyobb boldogtalanlás, a tarthatatlan állapot, a természetellenes viszony köztem és férjem közt, aki erkölcstelen életmódjával nemcsak az én lelkemet töltötte el undorral, megvetéssel, de még szegény gyermekeim anyagi és erkölcsi sorsát is veszélyeztette, hónapokig tartó tusa és nehéz küzdelem után arra az eltökélésre bírtak, hogy végleg elváljak tőle. Gondoltam, hogy ez rettenetes feladat, hogy láncolata a legnehezebb megpróbáltatásoknak vár reám, de még több és nagyobb volt szenvedésem, mint azt előre gondoltam. Egy gonosz ellenféllel kelle megküzdenem, aki nem válogatta a fegyvert, de mérgezett nyilakkal akarta tönkre tenni még a jövőmet is, megrontva hírnevemet, hogy forduljon el tőlem minden tisztességes ember. A rágalom, az alattomos vádak, gyanúsítások voltak a fegyverek, melyekkel lelkemen vérző sebet ejtettek. De olyan erős elszántság lakozott most bennem, és olyan undort éreztem a múlt évek lealázó állapota iránt, hogy kimondhatatlansok meghurcoltatások mellett is fenntartottam szándékomat. De milyen óriási nehézségekkel járt a kivitel! Kedves, jó szüleim támogatása nélkül sohasem tudtam volna megküzdeni a sokfejű sárkánnyal.” (175.)

A narrátor elsősorban a válás okáról, az önéletrajzi én és a férje közötti „természetellenes viszonyról”, illetve férje „erkölcstelen életmódjáról” beszél.¹⁵ Utal a válóper nehézségeire is, de csupán néhány mondatban, nem említve, hogy pontosan milyen akadályokról volt szó, és ezeket, illetve környezete reakcióit hogyan élte meg női szerepkörében.

Gyáni Gábor válásról és házasságáról végzett kutatásai rávilágítanak, hogy 1857-ben, még bőven a polgári házasság bevezetése előtt, korántsem számított ma-

15 Hogy értsük, pontosan mit jelenthetett a „természetellenes viszony” rövid, elkendőző megfogalmazás, további, Feldinger életútjára vonatkozó kutatások szükségesek. (A kutatást Biro Annamária már elkezdte, vö. BIRO Annamária, *Identitáselemek egy 19. századi életpályában: Gottfried Feldinger/Földényi Frigyes = Certamen I.*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, WEISZ Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013, 90–100.) Emellett biztosan hasznos információkkal szolgálna Kánya Emília naplója, amelyet megszakításokkal ugyan, de évtizedekig vezetett. A folyamatos naplóvezetésre találunk utalásokat az emlékiratban, Barsy Irma pedig több – az életút különböző éveiből származó – naplóbejegyzés részletét közli cikkében, amelyben arra is utal, a naplót Kánya Emília lánya, Szegfi Ilona mutatta neki. (Vö. BARSY, i. m.) A napló egyelőre lappang; a Kánya-hagyaték Evangélikus Országos Levéltárba kerülésének jegyzéke szerint az 1851 és 1855 között vezetett naplót Fabó Irma 1993-ban adta át a levéltárnak, kallódása után Zsigmondy Árpád találta meg 2003. december 8-án, és Czenthe Miklós azonosította 2015. április 27-én. A naplónak azonban e része (is) ismét kallódik.

gátólértetődőnek a válóper indítása, főként nemi nő részéről.¹⁶ Fábri Anna kutatásai szerint az 1795 és 1905 között élő magyar női írók 18%-a volt elvált.¹⁷ Gottfried Feldinger és Kánya Emília házassága – evangélikusok lévén – vétkeiségi alapon felbontható volt,¹⁸ ám a válási procedúrával járó botrány és szégyen a protestánsoknál is nagy visszatartó erőt jelentett, ezért még a körükben is ritka volt. Juliane Brandt a 19. századi református és evangélikus imakönyvek nőalakjait vizsgálva hívja fel a figyelmet arra, hogy az egyik széles körben elterjedt protestáns imádságoskönyvben, Szikszay György munkájában például egyértelműen a házasság felbonthatatlanságának szelíd parancsa jelenik meg.¹⁹ A társadalmi előítéletek olyan mélyengyökereztek, hogy a szülők válása még a gyermekek érvényesülési lehetőségeit is rontotta (leginkább a leányokét).²⁰ De Székács József evangélikus lelkész Kánya Emília hagyatékában őrzött leveléből is kitűnik a válás szégyenteljes megítélése:

„Tekintetes Asszony – tisztelt Rokonom az Úrban! – Legyen szíves magát hozzám holnapi napon úgy mint f. é. nov. 21-én dél előtti tizenegy órakor megalázni, hogy házassági szerencsétlenségét illetőleg, előle-
gesen értekezhessünk egymással. – Ki egyébiránt tisztelettel vagyok – Székács József – pesti evangy. lelkész. (Tekintetes Feldinger – Kánya Emília Asszonyságnak – Tisztelettel – Pesten 1856 nov. 20-án.)”²¹

Akorabeli társadalmi kontextus ismeretében tehát meglepő, hogy Kánya Emília emlékiratában nem jelenik meg a válás társadalmi nem szempontjából kódolt jellege.

Kánya Emília és Gyulai Pál vitája

Kifejezetten hiányzik az emlékiratból Kánya Emília és Gyulai Pál polémiája az írói pályán tevékenykedő nőkről, amely „a második irodalmi nő-vita”²² „második felvo-

16 GYÁNI Gábor, *Hétköznapi Budapest: Nagyvárosi élet a századfordulón*, Bp., Városháza, 1995, 21.

17 FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”..., i. m., 232.

18 A protestáns és az izraelita egyházak – a katolikussal szemben – már a polgári házasság bevezetése előtt is átengedték a döntést a polgári bíróságoknak a válási ügyekben. (GYÁNI, i. m., 20.)

19 Juliane BRANDT, „Egy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtve”: *A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe = Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, szerk. GYÁNI Gábor, NAGY Beáta, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 105.

20 SZÉCSI Noémi, GÉRA Eleonóra, *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*, Bp., Európa, 2015, 89–90.

21 Székács József s.k. levele Kánya Emiliának, Országos Evangélikus Levéltár, fond. Kánya Pál és Kánya Emília hagyatéka.

22 A kifejezés elterjedt mind a kifejezetten a vitát tárgyaló szakirodalomban (lásd például: OROSZ Lajos, *A magyar nőnevelés úttörői*, Bp., Tankönyvkiadó, 1962, 58–68), mind az átfogóbb nő- és irodalomtörténeti tanulmányokban (lásd például: FÁBRI Anna, *Közíró vagy szépíró?: Az írói szerepkörök és a társadalmi-kulturális indíttatás összefüggései a XIX. századi magyar írónők munkásságában = Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*, szerk. NAGY Beáta és S. SÁRDI Margit, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997,

násaként” híresült el. A „nő-vitát”, mely Gyulai Írónőink című cikksorozata²³ után robbant ki, többen ismertették és értelmezték²⁴ már; volt, aki a hozzászólások érzelmi telítettségét elemezte,²⁵ de voltak, akik a vita élet tompítva igyekeztek rámutatni a korabeli sajtó,²⁶ a korszak általános nő-²⁷ és férfieszményének,²⁸ illetve Gyulai életművének²⁹ kontextusában arra, hogy a cikksorozat kisebb jelentőségű és kevésbé váratlan volt, mint ahogyan azt az utókor interpretálta. Hogy Kánya Emília még csak megsemmisíti az összetűzést emlékiratában, egyfelől rávilágíthat a vita kanonizációjának esetlegességére: arra, hogy az irodalomtörténet-írás tulajdonított neki utólag nagyobb jelentőséget, de valójában a nyilvánosságban és a résztvevők szemében is jóval kisszerűbb, nem a semmiből előbukkanó, hanem érthető, leírható, szokványos játékszabályok szerint működő társadalmi jelenségről volt szó.

Ha azonban nem azt a kérdést tesszük fel, hogy a vita elhallgatásának milyen társadalom- és irodalomtörténeti okai lehetnek, hanem a felől közelítünk, hogy mi a (poétikai) funkciója, akkor feltűnő, hogy a szöveg más Kánya Emília-képet mutat fel, mint amilyet a hozzászólások vehemenciája láttat. Jellegzetes példája Kánya Emília hangnemének az alábbi részlet: „Én nem vagyok az Akadémia és Kisfaludy-társaság tagja, és a magyar irodalom tanára szintén nem voltam; annyit azonban tudok, hogy itt Gyulai úr olyasmit állított, a minek ellenkezőjéről minden magyarul tudó ember meg van győződve.”³⁰ Végül Kánya Emília még Arany Jánost is felszólította, hogy a *Koszorú* szerkesztőjeként foglaljon állást a kérdésben.³¹ Az emlékiratban nem-hogy azt nem látjuk, az önéletírás beszélője miként értelmezi a vitát az írás pillanatában, vagy hogyan értelmezte a húsz évvel korábbi jelenet elbeszélte énjé, de még csak dokumentációjellegű jelzését sem találjuk a nyilvános nézeteltérésnek. Érdemes

61–73; FÁBRI Anna, *Író nők vagy írónők?: A női dilettantizmus és professzionalizmus kérdése a 19. századi magyar irodalomban*, Rubicon, 2001/6, 25–29.)

23 A cikk eredetileg *Flóra 50 költeménye: Andersen meséi* címmel jelent meg a *Pesti Napló*ban több részletben, majd az 1908-as, Gyulai kritikai dolgozatait összegyűjtő kötetbe kerülve kapta az *Írónőink* címet, és utána is így kanonizálódott a szakirodalomban. (GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok, 1854–1861*, Bp., Akadémiai, 1908, 272–307.)

24 CSONKI Árpád, *Művészet, történelem és nőiség kapcsolata egy XIX. századi magyar irodalmi vita tükrében*, *Első Század*, 2012/2, 355–380; FÁBRI, „A szép tiltott táj felé”..., *i. m.*, 97–112; MÉSZÁROS Zsolt, *A bús kritikus, a prókátor és a tanárnő: A magyar nőirodalom 19. századi története*, *TNTeF*, 2012/3, 3–12; GÁCS Anna, *Beteljesületlen várakozások: A nőírók egy kis irodalomban* = G. A., *Miért nem elég nekünk a könyv: A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Bp., Kijárat, 2002, 195–220, különösen 201–205; GYIMESI Emese, *Polémia és „epeláz” a nőírók körül*, *Századvég*, 2013/2, 101–120.

25 TÖRÖK, Kánya Emília..., *i. m.*, 485–488.

26 TÖRÖK Zsuzsa, „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás”: A nőírók körüli pánik a 19. század közepén = *Angyal vagy démon...*, *i. m.*, 65–96.

27 MARGÓCSY István, *Nőiség, női szerepek és romantika* = *Uo.*, 19–40.

28 SÁRAI SZABÓ Katalin, „Van határa a két nemnek”: Férfi- és női eszmény Gyulai Pál és körének szövegeiben = *Uo.*, 97–116.

29 FÁBRI Anna, „Tompá karddal akarunk mi küzdeni...”: Az Írónőink előzményei Gyulai Pál kritikus munkásságában = *Uo.*, 7–18.

30 EMILIA, Gyulai Pál a tükör előtt, *Családi kör*, 1863/33, 624–625, 625.

31 TÖRÖK, Kánya Emília..., *i. m.*, 487.

ezt a részletet összevetni az „első irodalmi nővitaként” emlegetett nyilvános polémia főszereplőjének, Takáts Évának a visszaemlékezésével. Takáts Éva hatoldalas, kiadatlan önéletírása az alábbi sorokat szenteli a kérdésnek:

„Én úgy irtam, a’ mint szívem érzett, nem úgy a’ mint kívánják sokan. – hogy érezzen. 40. esztendő körül való munkáim jöttek világ elében egy lelkes Barátom eszközése által: köszönöm neki! ezzel nekem sok szép orákat szerzett. Ezekért megtámadtattam keményen. Többszöri tartott miattak a’ penna háborua’ Tud. Gyűjteményben. Fő vétkem a’ vala: hogy – „miért írok.” – középrendü asszony létemre. – Elég szemtelenek voltak azzal vádolni, „hogy az én nevem alatt más ír.” – De hála Istennek! Nem félek, hogy valaki ezen – vagy a’ más Világon szememre vesse azt, hogy valaha másnak valamely munkáját magaménak vállaltam. Azt soha nem engedte meg büszkeségem. –”³²

Mint látható, a Takáts Éva-önéletírásban formált textuális önarcképnek fontos jellemzője az évekkel korábbi nyilvános vitában való részvétel. A *Réges-régi időkről* önéletrajzi énjét ezzel szemben nem jellemzi az az éles hangú, indulatokkal teli kiállítás a nők reprezentációja védelmében, amit a vita hozzászólásai tükröznek.

Előadás a „nőkérdésről”

Hasonlóképpen provokációt kerülő, sőt kifejezetten bátor talán Kánya Emília-képet kapunk egy másik beszámolóban, mely szintén a nők bizonyos jogaiért és láthatóbbá tételéért való kiállásról szól. A beszélő felidézi, hogy 1873-ban meghívták Bécsbe „az első Frauentag ünnepélyére,” hogy tartson előadást az akkor aktuális „magyar nőkérdésről”. Talán nem olyan szokatlan, hogy nem tudjuk meg, miről beszélt az előadásban, az viszont annál inkább, hogy arról sem értesülünk, milyen szerepet töltött be „nőkérdésekről” értekező nőként és az első női lapszerkesztőként az ünnepségen résztvevők körében. Ezzel szemben terjedelmes leírást kapunk arról, hogy második férje, Szegfi Mór mennyit segített neki az előadásszöveg megírásában és felolvasásának gyakorlásában:

„1873-ban meghívtak Veres Pálnét és engem is Bécsbe, az ott tartandó első Frauentag ünnepélyére. Engem az elnök (Korn) a választmánya nevében felkért, tartsak az ülésen előadást a nőkérdésről Magyarországon, amelynek előharcosa voltam és vezére volnék. Egy cseppkedvem sem volt a nyilvános szereplésre. Ez nem nekem való. De aztán Veresné, Harsányiné és még több nő mégis rávett, és még inkább férjem, aki különben szintén túl szerény ember lévén, mindig kerülte és velem is kerültette a nyilvános fellépés feltűnőségét. De most az egyszer

32 Takáts Éva, *Karacs Ferenczné élete*, MTAK Kézirattár, Ms 5076/137.

ő is akarta. [...] [S]zegény jó férjem még egypár eszmével megtoldotta a mondókámat. [...] Aztán ezt az eszmeszüleményt könyv nélkül be kellett tanulnom, és sehogy sem akart az egész sorrendjében megmaradni zavart fejemben. [...] Kikérdezett, napjában nem egyszer, kifogásolta hangsúlyomat – no, nem tartozott a mulatságos élvezetek közé az így eltöltött hét. [...] Eléggé jól töltöttük el az időt, én gyönyörködtem a szép vidéken, de amikor másnap Bécsbe érkeztem, úgy kiröpült az egész irodalmi csinálmányom okos fejemből, mintha abban sohasem lakozott volna a nőkérdés sejtelve, sem a Frauentag, Dr. Korn és az én felolvasásom. Újból befogtam tehát a tanulásba, mint egy megbukott gimnazista.” (195–196.)

A lapindítás nehézségei

A lapindítás körülményeiről az emlékirat hosszabban számol be. A történet szerint az önéletrajzi ént Pákh Albert buzdítja a lapalapításra, ennek hatására benyújtja kérelmét, és még az sem tántorítja el, hogy kinevetik, így 1860-ban sikeresen elindul a *Családi kör* című hetilap. A lapindítási kérelmet és a Benedek tábornokkal folytatott párbeszédet így összegzi a beszélő:

„Jól emlékezem még arra, hogy Benedek, nem durva módon ugyan, de nagy katonáshangon, rosszállólagnyilatkozott tervemről. Mire akarok én, magyar nő, egy újságot kiadni, szerkeszteni, én, a kis Magyarország kicsi nője, mikor a nagy Ausztriában nem találkozott még nő, aki ilyen eredeti, deszerinte felesleges feladatra adná magát! Első akarok-e lenni, és talán úttörő? Mire való ez? Miért nem maradok szépen házi foglalkozásaim mellett, és csak hagyjam a nyilvánosságot a férfiak részére. De lassanként mégis csak szelídebb lett a katona bácsi, tudakozódott családi körülményeim után, úgy látszik, hogy édes jó atyám tisztos ősz feje is hatott reá egy kicsit, és az a körülmény is, hogy szegény vagyok, és az irodalmi pályával együtt kenyérkereseti törekvésekre is rászorultam. Négy kis gyermekemet fel kell nevelnem. – Lehetetlen! – kiáltott felerre Benedek. Mindkét kezét nyújtotta felém és atyámnak is, és megígérte, hogy legközelebb meg lesz az engedély, és még szerencsét is kívánta vállalatomhoz, ámbár kételkedettsikerén. A magyar nőknek nem ez kell – mondá nevetve, ami engem fájdalmasan érintett. Most már annyira kimerítette sok beszéd, amit hallanom kellett, hogy alig tudom, miképp hagytam el a királyipalotát, amelyben fogadtattam [...] és mikor végre kiértünk a szabad ég alá, mászányi teher esett le a szívemről, és bolondos, gyáva szívem a legelső útba ejtett kapu alá menekülni és ott jól kisírni magamat késztetett, míg kedves atyámmal folytathattam az utat hazafelé. Édes jó atyám otthon megdicsért édesanyám előtt, hogy milyen szelíden, de jól beszéltem Benedekkel [...]. Míg ezeket kieszkö-

zöltem, már szereztem kiadót is, munkatársakat is. Engel és Mandello voltak a kiadók.” (180–181.)

Értesülünk tehát a visszautasításról, annak okáról, illetve az elbeszélt én érzelmeiről. A „folytatásról” azonban semmit nem tudunk meg: arról már nem olvasunk, milyen kétélyek gyötörték (egyáltalán gyötörték-e) akkor, amikor képébe nevetve utasították elkezdeményezését pusztán a nemem miatt. (Elintézi ennyivel: „Miért nem maradok szépen házi foglalkozásaim mellett, és csak hagyjam a nyilvánosságot a férfiak részére. De lassanként mégis csak szelídebb lett a katona bácsi.”) Arról sem olvasunk a későbbiekben, hogy értelmiségi nőként milyen nehézségekbe ütközött, vagy egyáltalán ütközött-e akadályokba akár a lapindítás, akár a szerkesztői munka, a szövegválogatás, a szerzőkkel folytatott kommunikáció stb. során. Ez azért is meglepő, mert – ahogy Török Zsuzsa fogalmaz – noha Kánya Emília írói és szerkesztői pályája a hasonló sajtókapcsolatok, illetve a budapesti működés tekintetében tipikus mintát követett, és nem különbözött a férfi írói pályáktól a 19. század második felében, társadalmi nemének köszönhetően pályafutása nagyon is atipikus jelenségnek számított.³³

Érdemes ennél a részletnél szemügyre venni az emlékirat kéziratot változatát, az utólagos betoldások ugyanis finoman tükrözik, hogy a beszélő milyen textuális önarcképet formál.

A kéziratban az alábbi részlet olvasható:

„úgy látszik, hogy édes jó atyám tisztos ősz feje is hatott reá egy kicsit, és az a körülmény is, hogy szegény vagyok, és az irodalmi pályával együtt *kenyérkereseti törekvésem van.*” (kiemelés tőlem, B. P.)

A publikált változatban már ez áll:

„úgy látszik, hogy édes jó atyám tisztos ősz feje is hatott reá egy kicsit, és az a körülmény is, hogy szegény vagyok, és az irodalmi pályával együtt *kenyérkereseti törekvésekre is rászorultam.*” (181., kiemelés tőlem, B. P.)

Nem csupán a kiemelt részlet alkalmas továbbgondolásra a két szövegváltozatban. A kéziratban az idézett mondatnál „*az irodalmi pályával*” szókapcsolat fölött betoldás szándékát jelezve ez áll: „*az irodalmi pálya nemes feladatával*”. Szemben a fent jelzett különbséggel, ezt a javítást a szerkesztők nem vették figyelembe. A publikált kiadás „*kenyérkereseti törekvésekre rászorultam*” részlete már igazodott a kézirat önkorekciójához, a kéziratban eredetileg ugyanis a főszövegben a „*kenyérkereseti törekvésem van*” szókapcsolat olvasható, és a margón, szintén utólagos pótlást jelezve áll a „*rászorultam*” szó.

33 TÖRÖK, Kánya Emília..., i. m., 489.

Mindkét részlet hasonlóképpen árulkodó abból a szempontból, hogy az önelbeszlő hogyan értelmezi a jelenetet, és az utólagos javítással hogyan igyekszik uralni a saját szövegét. A 'rászorulás' a kényszerűséget nyomatékosítja, azt, hogy az elbeszélő én nem szabad döntésből választja a kenyérkeresést, hanem aktuális élethelyzete miatt. A 'nemes feladat' jelző megemeli az irodalmi pálya súlyát, „értékét”, azt erősíti, hogy az önéletrajzi én irodalmi pályára lépése nem pusztán kihívás és karrier, hanem magasztos feladat, hasznos elköteleződés.³⁴ A javítások mindkét részlet esetében hasonló Kánya Emília-kép megformálását tükrözik: az emlékirat elbeszélő énje a munkát hangsúlyosan nem a saját elhatározásából, hanem külső kényszerek miatt keresi; ennek ellenére – a szövegkorrekciót végző narrátora és önéletrajzi énje is – a választott pályát nemesnek, valamilyen emelkedett cél szolgálataiban állónak tartja. A „nemes feladat” nem csupán az irodalmi pálya minősítésére vonatkozhat, hanem arra is, hogy a lapindítás a család fenntartását, vagyis a családjának elkötelezettségek beteljesítését teszi lehetővé.

A szakmaválasztás elbeszélése

Az emlékirat azon részlete, amely a saját szerkesztői-írói pályájához fűződő viszonyt beszéli el, hasonló önkép-formálási törekvést sugall: az önkiteljesedés helyett a kényszerűségeknek engedő nő portréját rajzolja meg. Ez esetben a szövegben nem valamely életesemény említésének hiánya vagy rövidre zárása, hanem a hangsúlyáthelyezés beszédes. A narrátor többször is említi, szinte sulykolja, hogy pályáját kizárólag a megélhetés miatt választotta. A megélhetésre, az önálló, családot fenntartó jövedelemre való hivatkozás már önmagában is formabontó: a pénzkeresés a magyar irodalmi pályán a 19. század második felében egy nő esetében a legkevésbé sem volt magától értetődő tényező.³⁵

Emellett azt is fontos tekintetbe venni, hogy az önfenntartás szükségessége is többféle narratívába ágyazható. Elbeszélhető esetleges és szükségszerű megoldásként: úgy, hogy a munka kizárólag a gyermekek fenntartását szolgálja. De elbeszélhető tágra értett politikai elköteleződésként, elvi kérdésként is; olyan tettként, amellyel az egyén valamilyen eszme (például a középosztálybeli nőknek bizonyos

34 Több cikkében is előfordul az irodalom mint „nemes” terület; érvelésében az irodalom megkülönböztetett jelentőséggel bír a honleányi kötelesség betöltésében, a nemzet szolgálatában: „Ez azon forrás, a melyből a nemzet fának minden szála életet juttat, és minél jobban fakadoz, annál hosszabb annak élete. Mindent, mindent veszthet el egy nemzet, csak irodalom legyen, és biztosítva van létele.” (EMILIA, *A magyar hölgyekhez*, Családi kör, 1860/41, 549.)

35 Az önfenntartás kérdése a társadalmi státuszban a női önállósodás fontos sarokköve és szimbóluma volt. Vö. *A nő és hivatása II. szöveggyűjtemény A női munka ügye* című fejezetének vonatkozó részeivel: *A nő és hivatása II.: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1866–1895*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 2006, 189–208. *A nő és hivatása II. a Vasárnapi Újságból* is közöl olyan apróhíreket, amelyek kifejezetten arról szóltak, hogyan szélesedtek a nők munkakörei (pl. női orvosok, női ügyvédek, női festők, női hajókapitányok, női bankigazgatók): *Uo.*, 352–362.

szerepkörök betöltéséhez való joga) melletti állásfoglalását fejezi ki. Enarratívában a beszélő szakmaválasztását példaként és érvként használná fel azért, hogy kifejezze, a középosztálybeli nőknek is joga lenne a szabad választáshoz abban, hogy az irodalmi pályán is kenyérkeresők lehessenek. Fábri Anna értelmezésében például a harmincas-negyvenes évektől több női szerzőt politikai cél vezérelt az irodalmi fellépésben: Karacs Teréz példájára hivatkozik, aki egyik levelében arról vall, hogy nemcsak egyszerű műkedvelésből, hanem azért írt beszélyeket húsz éven át, mert ezt érezte hatásos és legitim érvelésnek ahhoz, hogy előrelendítse a számára legfontosabb ügyet, a magyar nőnevelés kérdését.³⁶ Fábri továbbá azt a szempontot is megemlíti, hogy bizonyos vidéken, főként birtokos családokban és professzori vagy paplakokban, tehát az anyagi kényszer szorításától menten élő nők azért írtak, mert attól remélték a társasági körük kiszélesítését vagy „provinciális életkörülményeik feledtetését.”³⁷

Kánya Emília emlékiratában nem érvényesül az utóbbi lehetőség. Az önéletrajzi narrátor többször is utal rá, hogy szakmaválasztásában nem vezérelte sem szabadidős kedvtelés, sem önmegvalósítás, sem pedig közösségi (a „női emancipációt” hirdető politikai) cél. Ehelyett az első beszélyei megírásához és a lapalapításhoz hozott döntését esetleges körülmények befolyásolták: a válás utáni ön- és családfenntartás szükségessége, amihez apropóul szolgált, hogy éppen az irodalom területén érezte magát tehetségesnek.

„És itt kezdődik az én önálló életpályám, amelyen gyermekeimért és magamért dolgoznom kellett, mert a tartási díjból majdnem csak koldulni lehetett volna. Most kezdtem, még a perem folyama alatt szorgalmasan írni, és nem az íróasztalom fiókja számára, hanem kereseti célból is. Kedvvel dolgoztam, örömmel írtam novellákat, és – boldog voltam tapasztalni, hogy – minden munkám kiadót talált és tisztességesen meg is fizették.” (176.)

A *Réges-régi időkről* elbeszélésmódja azért is figyelemre méltó, mert szerzője élethelyzete ezzel éppen ellentétes narratívát is lehetővé tenné. Kánya Emília a *Családi kört* akkor alapította (1860), amikor gyermekei még nagyon kicsik voltak. Ráadásul nem más nők munkájára támaszkodva kezdett dolgozni a z irodalmi pályán: a háztartással is neki kellett foglalkoznia; nem engedhették meg anyagilag, hogy cselédet tartassanak (136.). Szegfi Mórral 1861-ben esküdtek meg; a második házassága alatt született további négy gyermeke felnevelésekor már aktív szerkesztői munkát folytatt. Ez az életforma eltért az ebben a társadalmi státuszban megszokott női szerepektől. Érdemes kitekinteni néhány olyan nő életpályájára, akiknek Kánya Emíliaéhoz hasonlóan élete vagy munkája szintén korai példája volt a középosztálybeli női szerepeket érintő változásoknak. Vargha Gyuláné Szász Póla (1863–1947) vagy Perczelné Kozma Flóra (1864–1925) egy férfiközpontú, hagyományos közegben, az egyház-

36 FÁBRI, *Közíró vagy szépiró? ...*, i. m., 64. Fábri Karacs Teréz Szinnyei Józsefnek írt, 1887. május 23-án kelt levelére hivatkozik (MTAK Kézirattár, MS 780).

37 *Uo.*, 65.

ban végzett belmissziói munkájukkal léptek a konvencionálistól eltérő szerepbe. Ők azonban csupán akkor álltak munkába, amikor már mindegyik gyermekük felnőtt, így családjuknak nem kellett nélkülöznie őket.³⁸ Továbbá Veres Pálné is ötvenéves korában, Szilárdalánya férjhezmenetele után kezdte el nőügyekkel kapcsolatos politikai tevékenységét.³⁹

A társadalomtörténeti kontextus ismeretében tehát nem lenne meglepő a szakmai pálya olyan narratívája, amely akár önkitaljesítő karriervágyként, akár a családanyai kötelezettségek negligálásaként láttatja a *Családi kör* alapítását és húszéves szerkesztését. A fő követendő női minta a 19. századi Magyarországon, a honleányi szerepkör népszerűsítése azonban kiváló retorika im megoldást jelentette a problémára. A jó honleányság azt jelentette, a felsőbb társadalmi státuszú nő elsődleges feladata – miként annak társadalmi nemi párjánál, a hazafi szerepkörénél is – a nemzet szolgálata volt, és minden egyéb szerepköre ezen eszmének rendelődött alá. A honleányi szerepkör betöltésének követelménye rendre visszatért Kánya Emília közéleti írásaiban érvelésében, például a *Társaséleti teendőinkben*:

„Sokat tehát, igen sokat tehet a nő a társadalomban, és most inkább, mint valaha, kötelessége: betölteni nem csak emberi, de honleányi kötelességeit. [...] Elég lesz-e majd, hogy a férfiak a politikai élet nyilvános térein harcolnak a nemzeti lobogó alatt? Ezzel már minden ki lesz vivandó? Koránt sem! Mert miként a családi életben bármint fáradoz is és munkálkodik és keres a férfi, soha sem fogja magát jól és boldognak érezni, ha házi köre nem olyan, hogy benne örömet megpihen, ha lelke csöndes magányában kedvet és erőt nem merit a munkásságra, a küzködéssre. [...] És miként a családi életben a nő kötelessége, olyan karban tartani házáat, és olyan szellemet honosítani meg abban, hogy a férj gyönyörét, boldogságát találja meg abban, épen úgy a honleányok kötelessége: hiven ápolni e nemzeti érzelmeket, miként az éltető napsugarak a földet, a társas élet minden osztályát, a legmagasabb fénypolczoktól le a legfélreesőbb zugokig világítsa át, és a magánélet minden mozzanatában a nemzeti jelleg uralkodó legyen. Ezt véghez vinni, nagy szolgálatot tenni a hazának, leginkább a nők hivatása.”⁴⁰

A *Családi kör* „Honleányok képcsarnoka” című női példaképeket felsorakoztató rovatának is visszatérő fordulata volt a nemzetépítés miatti kitüntetés. Így írt például Bohus-Szögyéni Antóniáról:

„Nemünk egyik büszkeségét mutatom be e lapok tisztelt olvasóinak. [...] A honleány, kinek arczképe mai számunkat díszíti, egész életével

38 Szász Póla és Kozma Flóra életútjának jelentőségéről, illetve az egyházban betöltött új szerepkörükről lásd: SÁRAI SZABÓ Katalin, *Normakövető női emancipáció: A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején*, Replika, 2014/1–2, 85–106.

39 M. BAGOSSY Éva, *Veres Pálné*, Bp., Veres Pálné Gimnázium, 1996, 23.

40 EMILIA, *Társaséleti teendőink*, *Családi kör*, 1860/5, 73–74, kiemelés tőlem, B. P.

tanusítja, hogy a nő is kitüntetheti szíve szent érzelmeit a haza és az emberiség iránt; hogy a nő számára is van pálya, a melyen hirt, nevet, dicsőséget szerezhet, csak úgy, mint a férfi, sőt még inkább. Igen, igen sokkal áldásteljesebb a nő hivatása a nyilvános életben is a férfiénál. A férfi vajmi sokszor kénytelen sebeket is ejteni, míg a nő egyetlen hivatása: behegésztetni, gyógyítani a sebeket [...]. Mikor a férfiakat a bánat nyomja, akkor kezdődik a nők hivatása; mikor a nemzeti életben a honfiak tétlenségre vannak kárhoztatva, kétszerte nagyok akkor a honleányok kötelességei, mikor a kar le van bilincselve, táplálja a szív a reménykedést; a kor ez intő szótát egyértelműleg fogták föl hazánk hőkeblű leányai, de kevesen annyira, mint Bohus Szőgyéni Antónia. Nincsen a fővárosnak olyan nemzetivagyemberbaráti intézete, amelynek tagja nem volna, és nem a pusztá czimért, hanem azért, mert a honleányi nemes lélek tettek után vágyódik.”⁴¹

Naplójában (amelyből csupán néhány részletet ismerünk egy újságcikknek köszönhetően) pontosan ez a retorika érvényesül a saját élettörténetére vonatkozóan:

„Engem húsz éven át lelkesített az a belső tudat, hogy szerény működéssel missziót teljesítek. Lelkesítve a magyar nőket minden szép és jó iránt, a jótékonyság felkarolásában. Nemcsak szórakozást kellett nyújtanom hölgyeinknek, hanem őket minden szép és jó társadalmi eszmének megnyernem.”⁴²

A honleányi szerepkör népszerűsítése olyan retorikai eszközként is értelmezhető írásaiban, amely feloldja a kisgyermekes családanya és az irodalmi pályán pénzt kereső, szakmailag is elismert női szerkesztő konfliktusát: lehetővé teszi, hogy szövegeiben az irodalmi pályára a családanya íteendő kikapcsolódásaként, hanem épphogy annak teljesítéseként jelenjen meg.

Az elliptikus elbeszélésmód funkciója

Kánya Emília emlékiratának elhallgatásai és hangsúlyáthelyezései azt mutatják, hogy a beszélő nem reflektál úgy a társadalmi nemnek sem a lehetőségeire, sem a szerepeire, sem pedig a korlátaira, ahogyan aztszerzője közéleti írásai, a korabeli társadalmi kontextus vagy más női szerzők autobiográfiái írásai alapján feltételezhetnénk. A 20. század első felében – akár magyar, akár nemzetközi kontextusban – született női szerzőnevet viselő életművekről, levelezésekről és önéletrajzi jellegű szövegekről ugyanis az elemzők legfontosabb észrevétele éppen az volt, hogy ha más-más módon is, de szinte mindegyikben központi problémaként jelenik meg a szerzőjük „női”

41 EMILIA, *Honleányok képcsarnoka: Bohusné-Szőgyéni Antóniáról*, Családi kör, 1860/9, 129–131.

42 BARSY, i. m., 295.

mivolta, a „nőíró-sága”, a „női irodalom” kérdése vagy az irodalmi életben betöltött szerepe a társadalmi nem szempontjából.⁴³

A *Réges-régi időről* hiányai azért is figyelemre méltók, mert a rövidre zárt történetekhez képest csupa olyan eseményről kapunk terjedelmes leírást, amelyek az önéletrajzi éntisztességes, szorgalmas, a zanyai kötelességeket maximálisan teljesítő nőnek mutatják, akinek esze ágában sincs normát szegni vagy tudatosan szélesíteni a társadalmi kereteket, csupán a kényszerűségeknek enged – akár a szakmaválasztása, akár a válása, akár a „nőkérdésről” tartott előadása során. Azon események elbeszélésében pedig, amikor a társadalmi nemhez kapcsolódó szerepei nem a megszokott kereteken belül mozognak, a szöveg a társadalmi korlátokat zárójelbe tévő önéletrajzi ént mutat. Ha az emlékiratot bármiféle sajtó- vagy nőtörténeti tudás nélkül olvasnánk, vagyis ha nem ismernénk Kánya Emília nevét, életpályáját, és csupán az önéletrajzra hagyatkoznánk, azt látnánk, hogy cselekedetei közel sem tűnnek olyan radikálisnak és nehézséggel telinek, társadalmi akadályokba ütközőnek, mint ahogy azt egyébként a társadalmi kontextus ismeretéből feltételezhetjük.

Az elliptikus elbeszélésmód magyarázható egyszerűen az emlékezet működés-módjával. A beszélő utal rá, hogy nem emlékszik mindenre, sőt rácsodálkozik saját emlékezetének működésére, amikor azt írja, a gyermekkori éveit tisztán kivehetők, az író- és szerkesztői emlékei azonban kevésbé (180.). (Érdemes azonban figyelembe venni, hogy Kánya Emília az emlékiratát a kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan vezetett naplója alapján írta.⁴⁴) A hiányokat értelmezhetjük úgy, ahogyan Fábri Anna és Török Zsuzsa: a női írói/női szerkesztői szerep bizonytalanságaként. Fábri szerint Kánya Emília azért írt keveset írói pályájáról, mert nem tartotta magát művésznek, az események valójában nem voltak neki fontosak, vagy ha igen, azért hallgatta el őket, mert kerülte a panaszkodást.⁴⁵ Török egy másik lehetséges okként hozzáteszi, hogy „tevékenységének idején, a 19. század második felében még korántsem volt egyértelmű az írónői életpályák elismerése, és a magyar irodalom nemzeti kánonjába való besorolása.”⁴⁶ Ha azonban a z irodalmi szakmák professzionalizációja felől közelítünk, akkor Kánya Emília önéletrajza azt is példázhatja, hogy még nem tűntek el a rendi társadalom nyomai, hogy a szerző és a beszélő „szerkesztői identitásánál” erősebb a honorácior/a polgári értelemben vett értelmiségi vagy az evangélikus identitása.⁴⁷ Elképzelhető tehát, hogy a századfordulón keletkező emlékirat

43 Vö. például: BORGOS Anna, *Portrét a Másikról: Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Bp., Noran, 2007; BORGOS Anna, SZILÁGYI Judit, *Nőírók és író nők: Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Bp., Noran, 2011; SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm...: Író nők önéletrajzai a 20. század elejéről*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001; Louise O. VASVÁRI, *A töredezett test (kulturális) írása Polcz Alaine Asszony a fronton című művében*, ford. HORVÁTH Györgyi, *AHEA: E-Journal of the American Hungarian Educators Association*, 2010/4, 35–51.

44 Ill. vö. „Mintha csak ma lett volna, olyan jól emlékezem reá (nem csuda, mikor a naplomba is megírtam volt), hogy 1845-ben szeptember 8-án Mari nővérem nevenapját, mint minden évben, úgy akkor is a budai hegyek közt ünnepeltük meg.” (47.)

45 FÁBRI, *Utószó...*, i. m., 311.

46 TÖRÖK, *Kánya Emília...*, i. m., 457.

47 Tóth Zoltán megállapítása szerint például az 1848-as nemesi jogkiterjesztéssel nem ért véget a rendi berendezkedés: a polgári társadalom osztályszervezete a rendiséget, és ezzel együtt

írásakor még nem alakult ki oly mértékben a szakmai identitás, hogy az hangsúlyos legyen az emlékiratban, vagy hogy felülírja a rendi kötődéseket.⁴⁸

Mégis, egy honoráciorértelmiségszaládbólszármazónőszámára mást jelentett az irodalmi-szerkesztőipályánérvényesülés, mint a zugyanolyantársadalmistátuszú férfi esetében. A nők és a hivatás/munka kérdéséről írott tanulmányokból, illetve a korabeli cikkekből kiderül, hogy a tanítónői, színésznői pálya már elfogadott volt a korszakban,⁴⁹ az írónői pálya éppen kezdett elfogadottá válni,⁵⁰ az azonban, hogy egy nő az irodalmi pályán kizárólag az írásból és/vagy a szerkesztésből el is tartsa magát, még negyven-ötven évvel később, a nyugatos nőírók esetében is ritka kivételnek számított.⁵¹ De Bédy-Schwimmer Rózsáról (1877–1948), a Kánya Emíliával megközelítőleg hasonló társadalmi státuszú (felső-középosztálybeli zsidó családból származó) újságíróról, a Feministák Egyesületének alapítójáról és *A nő és a társadalom*

a felekezetiiséget rendszerként, nem pedig maradványaiban örökölte. Míg tehát jogi szinten igen, a társadalmi megítélés szintjén nem érvényesült a rendi berendezkedés megszűnése, alapvető tézise szerint ugyanis a társadalmi gondolkodás sokkal lassabban változik, mint a társadalmi helyzet vagy a jogrendszer. (Vö. TóTH Zoltán, *A rendi norma és a „keresztén polgáriasodás”*, Századvég, 1991/2–3, 75–130; TóTH Zoltán, *A rendi norma folytonossága és a polgári átalakulás = Magyarország agrártörténete: Agrártörténeti tanulmányok*, szerk. OROSZ István, FÜR Lajos, ROMÁNY Pál, Bp., Mezőgazda Kiadó, 1996, 141–172. Hogy a rendi társadalomból a meritokratikus társadalomba való átmenet hogyan hozta létre a szakmai/foglalkozásbeli identitást, hogy a modern értelemben vett foglalkozások megjelenése hogyan alakította át lassan az identitástípusokat, arról lásd T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete: Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = T. Sz. L., *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Korunk–Komp-Press, 2008, 197–227.

48 A fenti tényezők mellett a formahagyományi szempont is releváns kérdés lehet. További kutatást igényel ugyanis, hogy vajon milyen műfaji, irodalomtörténeti minták álltak rendelkezésre Kánya Emíliának az emlékirat megírásához. Termékeny lenne például összevetni az önéletírást a *Családi körben* aktívan publikáló Vachott Sándorné Csapó Mária 1887–1890 között publikált emlékezéseivel (*Rajzok a múltból*); de kérdés az is, Déryné Széppataki Róza 1879-ben közreadott emlékirata (*Déryné emlékezései*, eredeti nevén *Naplója*) mennyiben tekinthető női karrierelbeszélési mintának.

49 KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: Nők a dualizmus kori Magyarországon*, 1867–1914, Pécs, Pro Pannonia, 2008, 132–133, 136–140; Kiss Csilla, „Királynő vagy te a művészet országában.”: *A színésznői szerepkör vizsgálata a 19. századi Magyarországon = A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor, Bp., Argumentum, 2007, 89–108; ill. vö. néhány korabeli „a nők és a hivatás” kérdéséről írt cikkel: SOMOGYI Géza, *A nőkérdés – hazai viszonyainkra való tekintettel*, Igló, 1879, 27; BÁNÓCZI József, *A nőkről*, Nemzeti Nőnevelés 1880/1, 77–78; LYKA Károly, *Nők a pikturában*, Új idők, 1900. máj. 20., 475–476.

50 FÁBRI Anna, *Közíró vagy szépíró?*, i. m., 61–73. Erre utal az is, hogy az ún. „második nővitában” Gyulai Pál, sőt Arany János is önellentmondóan érvel. Gyulai a nőket alkalmatlannak tartja az írói pályára, de közben enged nekik bizonyos mozgásteret; Arany esetében pedig a szerkesztői elveiben fedezhető fel önellentmondás a női írókkal kapcsolatban. Lásd VADERNA, i. m.

51 Megélhetési forrást csupán Kosáryné Réz Lola és (részben) Kaffka Margit számára jelentett az irodalom. Lesznai Annát nagybirtokos családi háttere segítette, Török Sophie házasságkötése után otthagya hivatalnoki állását, és Babits Mihály tartotta el, Bohuniczky Szeffi írói tevékenységét ugyancsak férje tanári munkája tette lehetővé. A többiek az írás mellett is dolgoztak: tanítók/tanárok, fordítók, újságírók, illusztrátorok, trafikosok, textilgyári munkások voltak. (Vö. BORGOS–SZILÁGYI, i. m., 20.)

című „feminista folyóirat” elindítójáról is a zalábbi beszámolót olvashatjuk több mint negyven évvel a *Családi kör* létrejötte után: „Hogyan képzeled, Nagysád, hogy szerkesztőségben hölgy is üljön? – kérdezte döbbenet a szerkesztő (úr) Bédy-Schwimmer Rózsától 1902 körül. – Hiszen akkor az urak nem dolgoznának többé, hanem udvarolnának! Nem vagyunk még érettek az ilyen kísérletre.”⁵²

A nőtörténeti kutatások fényében az önéletírás (női) írói és szerkesztői pályára vonatkozó feltűnő rövidre zárási tehát meglepők. Úgy vélem azonban, a *Réges-régi időről* elliptikus elbeszélésmódja nemcsak valaminek (a női írói szerepben való bizonytalanságnak, az emlékezet működésének, a panaszkodástól való ódzkodásnak vagy a szakmai identitás hiányának) a következményeként, hanem eszközként is értelmezhető. Olyan konstrukciós eszközként, amely az önéletírásban a konvenciókat megsérteni nem akaró nőalakot; normaszegő pálya helyett normakövető életutat vázol.

Az önarckép konstruáltsága szempontjából beszédek a szövegbeli önreflexív megnyilvánulások. Az emlékirat retorikájának vissza térő eleme, hogy amikor a narrátor általánosságban „a nőkérdésről” értekezik, akkor a sorsszerűséggel érvel:

„A hajlam, a velünk született tehetségek, ezek az igazi megoldásai a feminista kérdésnek. Tehetségtelen gyermeket nem kell, nem szabad magasabb tanulásba fogni. Nagyon is közepes lesz a tudományos vagy a művészi pályán. [...] Hiszen ebben kulminál mai nap a nőkérdés! Derék házaszszonnyá lenni, ha a sors úgy rendeli, szerető, okos anyának fejlődni, nem-e ugyanolyan betöltött hivatás, mint a jó orvosnő, tanárnő, mérnöknő? Csak tökéletesek legyünk abban, amit hivatásnak választottunk, és akkor nem lesz olyan sok elkeseredett vénleány [...]” (252., kiemelés tőlem, B. P.)

Az érvelés szerint a „nőkérdés” lényege, hogy senki ne korlátozzon egy nőt abban, hogy azon a területen, amelyen tehetséges, kibontakoztathassa erényeit; azzal a megszorítással, hogy tényleg csakis azon a területen működjön, amelyen kellő lelkiismeretességgel tud tevékenykedni az adottságaitól függően. Amikor azonban kifejezetten az önéletrajzi én írói-szerkesztői szerepe kerül szóba, akkor a sorsszerűség, „a velünk született tehetségek” érve már nem illeszkedik a fentihez hasonló tiszta, átlátható logikába. Így fogalmaz az önelbeszélő:

„Álnév vagy jegy alatt írtam. A világért sem akartam bárkivel is tudatni ebbeli működésemet, és még nagyobb buzgalommal igyekeztem megfelelni házi teendőimnek. Az ilyen szellemi foglalkozás nagyon megegyeztethető a nő családi hivatásával is – még nagyobb ambícióval veztettem háztartásunkat, gondoztam, neveltem drága gyermekeimet. Csak azt az időt fordítottam az írásra, melyet mások a túlságos sok pihenésnek és szórakozásnak

52 TÁBORI Kornél, *Női írók és zsurnaliszták = Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja 1912*, szerk. CZIKLAY Lajos, SZATMÁRI Mór, Bp., Budapesti Ujságírók Egyesülete, 1912, 33–72, 62.

szánnak. Sokat lehet az időből kinyerni, ha jól be tudjuk osztani azt. Az én gyermekeim és a háztartásom sohasem szenvedte meg az én szerény, egyszerű írói kísérleteimet.” (139.)⁵³

A részlet első fele, az álnév alatt írás és az írói-újságírói munka elvégzésének tudatos elkendőzése ellentétben áll az előző idézet „[c]sak tökéletesek legyünk abban, amit választottunk” retorikai formulájával, hiszen itt nem a választott szakma tökéletesbetöltésének hangsúlyozása, hanem épp hogy annak tudatos zárójelbetétele jelenik meg. De az idézet első két mondata ellentétben áll a passzus második szakaszával is; amely ezzel szemben amellet érvel, hogy az írói munka odafigyeléssel, megfelelő időbeosztással maradéktalanul összeegyeztethető a családanyai ésháztartási teendőkkel. Az egyik mondat szerint a két szerepkör nem zárja ki egymást, a másik szerint azonban a karriertitkolni kell vagy tudatosan hangsúlytalaná tennia környezet számára. Egy másik helyen ezt olvashatjuk:

„Félnék és magamba vonuló voltam. Szerettem férjemet, gyermekeimet. Nyolc kedves gyermekkel áldott meg az ég. Oda kellett irányítanom erőmet, elsősorban megfelelni a nő és az anya kötelességeinek. És mégis szakítani időt a jótekonysági intézetek létrejöttének, és ha azoknak csakis az eszmé megvalósításában nyújthattam segédkeztetés nem szentelhettem sok időt, hát volt ott helyettem sok derék, érdekes nő, aki erélyesen közreműködött a közjó terjesztésében, és akinek természetesen felajánlottam és szolgálatába adtam tollamat.” (195., kiemelések tőlem, B. P.)

A fenti részletet Gyáni Gábor úgy értelmezi, hogy Kánya Emília „megvallja” félnétségét és azt, hogy inkább a „mindennapi nőkhöz” hasonlít: inkább az egyedül-létet és a magánéletet szerette a nyilvános szereplés, az irodalmi karrier helyett.⁵⁴ Olvasatában e részlet arra utal, hogy Kánya Emíliát „személyisége”, „jellem” („her character”) nem támogatta abban, hogy elsőként addig csupán férfiak által betöltött pozícióba lépjen. Nem támogatta, ezért még nagyobb történeti újdonság, hogy nőként aktív szerepet vállalt a nyilvános (politikai, közösségi) életben, kialakítva ezáltal valamiféle „újfajta női szubjektivitást” („a new female subjectivity”).⁵⁵ Gyáni életművében a történetírás és mindennemű szöveg radikális konstrukciójellege mellett ér-

53 Kosáryné Réz Lola (1892–1984), a felvidéki származású, szerkesztőként és fordítóként tevékenykedő, a *Nyugat*-ban is publikáló író nő sorai kísérteties hasonlóságot mutatnak Kánya Emíliáéval: „Mikor még leány voltam, akkor is igyekeztem, hogy az írói munkával eltöltött időt olyankorra korlátozzam, mikor a legkevésbé feltűnő, s mikor nem ütközik más kötelességgel, portöreléssel vagy egyéb házimunkával. Nem volt nehéz. Lázadoztam ez ellen is, de nyeltem. Hanem mikor aztán asszony lettem, akkor kellett igazán beosztani próbálnom az időmet. Eleinte nagyon keserves volt.” (KOSÁRYNÉ RÉZ LOLA, *Neki a világnak: Emlékezések*, gépírat, 1962?, Nagy Domokos Imre tulajdona; idézi BORGOS-SZILÁGYI, i. m., 378.)

54 GYÁNI, *Gender, Nationalism...*, i. m., 16.

55 *Uo.*

vel, érzületértelmezések azonban mintha kevésbé figyelne az emlékirat megalkotott voltára; inkább annak „vallomás”-jellegét hangsúlyozza.⁵⁶

Mivel ahhoz nincs hozzáférésünk, hogy Kánya Emília „valójában” félénk volt-e, az egyedülletet helyezte-e előtérbe, milyen volt „a” „személyisége”, ezért a fenti részletekre sem vallomásként vagy valamiféle „igazsággént” érdemes tekinteni. A paszuszusokban inkább különféle szerepminták (az első női lapszerkesztő, az elvált nő és a családjáért, hazájáért alázatosan munkálkodó evangélikushonleány) konfliktusának finom, lebegtetett színre vitele jelenik meg; ha a „szerep”-et a hatalmi, kulturális és társadalmi követelményeknek az önértésen, önteremtésen hagyott lenyomataiként értjük.⁵⁷ A magába fordulás, a félénkség, a családdal és a háztartással töltött idő előtérbe helyezése a munkára fordított idővel szemben mind-mind ugyanúgy eszközök, mint az emlékirat kihagyásai és hangsúlyáthelyezései. Aká a mentegetőzésnek, akár az ellenpontosításnak, akár az életpálya konvencionálisként láttatásának, de mindenképpen a textuális önarckép megformálásának eszközei.

Noha Kánya Emília életpályája nem ezt igazolja, a *Réges-régi időkről* olyan önportrét mutat fel, amely megfelel, legalábbis törekszik megfelelni a társadalmi elvárásoknak: a korabeli középosztálybeli és evangélikus női szerepmoddellnek.⁵⁸ Az emlékirat a társadalmi nem szempontjából a tipikus élet- és szakmai pályát ahol csak lehet, tipikusnak rajzolja meg.

Konklúzió

Kánya Emília emlékiratának elemzéséből több szempontból is figyelemre méltó következtetések vonhatók le. Az értelmzéseszmetörténeti vonatkozása, hogy láthatóvá teszi, milyen politikai nyelven beszéltek a 19. század második felében Magyarországon a felsőbb társadalmi státuszú nők kérdéséről gondolkodók; megmutatja, milyen diszkurzív elvárásai lehettek a *Családi kör* és a *Réges-régi időkről* (vélt vagy valós) olvasóközönségének.

Az emlékirat autobiográfia-elméleti vetülete, hogy az önreprezentáció eszközjellegére világít rá: arra, hogy az nemcsak szemlélteti, de alakítja is a szakmai és életutat. Társadalomtörténeti szempontból megállapítható, hogy Kánya Emília a konvencionálistól eltérő szereplehetőségeit valószínűleg több tényező (származás, felekezeti hovatartozás, a választott munka fajtája, az alapított laptípus) szerencsés

56 Hasonló és részletesebb kritikát fogalmaz meg többek közt ezzel a tanulmánnyal kapcsolatban Kucserka Zsófia Slachta Etelka naplóit elemezve. (KUCSERKA Zsófia, *Magánélet – közérdek: A honleány-szerep változatai Slachta Etelka magáncélú és közhasznú írásaiban*, kézirat, 2017.)

57 Ekképp értelmezi a szerep fogalmát Szolláth Dávid Galgóczi Erzsébet szerepkonfliktusairól írt tanulmányában Lackó Miklós és Margócsy István költői és írói szerepekről írott munkáira támaszkodva. (SZOLLÁTH Dávid, *Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái = Sz. D., A kommunista aszketizmus esztétikája*, Bp., Balassi, 2011, 160–190, 164.

58 A korabeli középosztálybeli és evangélikus közeg női magatartásmintáinak, valamint politikai beszédmódjának elemzése külön tanulmányt érdemel; a dolgozat jelenlegi keretei nem teszik lehetővé e szempont kifejtését.

együttállásának köszönhető. ⁵⁹ A fenti elemzés azzal egészíti ki az állítást, hogy a női szereprepertoár bővítéséhez a normaszegő tettek olyan narratívába ágyazása is hozzájárulhatott, amely kifejezetten illeszkedett a korszak beszédmódjához és társadalmi nemiszerepeltvárásaihoz. Kérdés tehát, hogy hasonló származással, hasonló társadalmi feltételek között, de más beszédmóddal vajon mennyiben módosult volna szakmai sikere. Ha például folyóiratát nem *Családi kör*nek hívják, ha nem hirdeti az emlékirata és minden cikke a család és a nemzet elsőlegességét vagy a társadalmi határok tiszteletben tartását. Ha úgy bővíti a női normakészlet elemeit, hogy működését nem vagy kevésbé védi a honleányi szerepkör támadhatatlan eszméje.

Emellett alakjának elemzése nőtörténeti tanulsággal is szolgál. Példája azt is tükrözi, hogy saját diszkurzív közegében kizárólag ezen a nyelven *tudta* elbeszélni élettörténetét. Ha ugyanis a 19. századi magyar nőtörténet és a korszak irodalmi életének egyik kiemelkedő női alakja is ekképpen jelenítette meg különleges szerepeit, ha esetében is ekkora a különbség a tettei és az arra adott reflexiói között, akkor valószínűleg ez a gyakorlat jelenthette a lehetőségek maximumát. Talán nem lehetett másként, csak a kereteken belül elbeszélni a társadalmi nem normakészlet bővítését. A normakövetés nyelvén elbeszélni, hogy már elképzelhető egy új szerepkör, amelyben a vallásos honleány, a sokgyermekes családanya és a művelt, az irodalmi pályán keresettel rendelkező középosztálybeli nő nem zárja ki egymást.

Összefoglaló

Kánya Emília (1828–1905), a Monarchia első női lapszerkesztőjének, a *Családi kör* című folyóirat alapítójának élet- és szakmai pályája mintát jelentett a magyar középosztálybeli női szereprepertoár szélesítésében. A tanulmány kérdése, hogy azokat a szerepköreit, amelyek a korabeli társadalmi kontextusban, majd később a nőtörténet-írás számára is kivételesek voltak (honoráciorértelmiségiként az irodalmi pályán dolgozó és ott pénzt is kereső nő; a férjétől elváló, független anya karaktere), hogyan beszéli el az emlékirat. Milyen Kánya Emília-képet mutat fel az önéletírás? A dolgozat tézise, hogy az emlékirat a társadalmi nem szempontjából a tipikus élet- és szakmai pályát ahol csak lehet, tipikusnak rajzolja meg. Noha életpályája normaszegőnek tekinthető, a *Réges-régi időről* olyan textuális önarcképet formál, amely igazodik a korabeli diszkurzív közeghez: igyekszik megfelelni az ideális középosztálybeli és evangélikus női szerepmodellnek.

**Challenges of narrating a female career
About the memoirs of Emília Kánya**

The life and career of the first female journal editor and founder of the journal *Családi kör*, Emília Kánya (1828–1905), was a pattern for the extension of Hungarian middle class female roles. This paper explores how the memoir relates the roles (a honoration intellectual pursuing a literary career, even able to make money through it, the independent mother divorced from her husband) which were clearly exceptional both in the contemporary social context and in later histories of female writing. What kind of Emília Kánya-image emerges from the autobiography? The paper argues that wherever it is possible, the memoir tries to represent a gender-wise atypical life and career as something ordinary. Although her career is clearly norm-violating, the work (*Réges-régi időkről*) creates a textual self-portrait which submits itself to the standards of the contemporary discursive context: one that tries to fulfil the role of the ideal middle-class Lutheran woman.

TÁRSALKODÓ

Eötvös József

Búcsú*

Isten veled, hazám, bátrak' hazája,
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek!
Gyermekreményim' s bánatim' tanyája,
Isten veled, én messze elmegyek.
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

Nem mint Helvetia' hó-takart tetői,
Nem nyúlnak olly magasra bérczeid,
'S tán szebbek a' Provence' dal-telt mezői,
Mint dús kalászt hullámozó téreid:
Virág mit ér, mit ér a' bérchez nekem?
Hazát kíván, hazáért ver szivem.

Az ég egy kincset ad minden hazának
'S a' nemzet híven őrzi birtokát;
Császárról szól a' franczia fiának,
Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellasnak kincse egy elomló rom:
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah régen hallgat immár a' magyar!
'S az ősök' elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fövenyt takar;
Hallgatva áll a' tér, szivünk szorúl,
'S egy köny beszél hazánk' nagyságirúl.

* A vers szövegének átirata a *Búcsú* második, 1842-es közlése alapján készült. A' *Kisfaludy Társaság' Évtapjai* III., 1842, 109–111.

'S egy köny Budáról, melly magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sír' köve hazámnak temetőjén,
'S rá írva mind, mi véle elveszett;
Régen szét dönté az idő falát,
Kövén meg látni a' csaták' nyomát.

'S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
Az új barázdán 's régi hősökön
Kalászai, erőt ad a' mezőnek,
Bár rég lefolyt, a férfitér-özön;
Nincs kő határán, nincsen kúnhalom,
De áll a' tér 's nem vész a' fájdalom.

'S nem veszhethet el mig az ezüst Dunának
Nagy tükörén egy honfiszem pihen,
'S magyar lakik a' parton 's a' hazának
Csak egy romlatlan gyermeke leszen;
Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó:
Tán honom' könnye vagy te, nagy folyó?

'S oh én szeretlek néma bánatodban
Hazám, szeretlek könnyeid között,
Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,
Nehéz keserved mellybe öltözött;
Bájlón mosolygysz, mert bár sorsod kemény,
El még a' sír felett is egy remény.

És most isten veled; talán sokára,
Örökre tán, hazám, isten veled!
Rég eltűnt ismert bérceid' kék határa
'S tovább siet vándorló gyermeked,
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

1836.

S. Laczkó András

Tér és történelem*

Eötvös József: Búcsú

Eötvös József mennyiségi tekintetben sem számottevő, alig több mint harminc, zömmében az 1830-as években született verset magába foglaló lírája sem a 19. század középső évtizedeinek költészettörténetében, sem a szerzői életművön belül nem bír igazán jelentős pozícióval. Az irodalomtörténet-írásban gyakorta az eredetiség hiányával jellemzett költői oeuvre¹ méltányoltabb (*A megfagyott gyermek; A vár és a kunyhó; Én is szeretném; Oh, lennék felhő...; Végrendelet*), vagy utóéletüket tekintve akár sikeresnek is mondható² darabjai közül az általában a lírikus legjobb művének tekintett³ *Búcsú* az egyetlen, amelyről hosszabb interpretációk születtek. Szemere Pál 1842-ben a hazaszeretet közösségi és személyes érzésének helyenként igazán eredeti invencióra valló képekben megfogalmazott kifejezéseként méltatta a költeményt *A' Kisfaludy Társaság' Évlapjaiban* napvilágot látott írásában.⁴ Bö száz évvel később, irodalomtörténeti távlatból szemlélve, a szöveg érzelmi telítettségét és kontemplatív karakterét mint a *Búcsút* az egykorú képvisleti líra „aktív hazafiságra” buzdító darabjaitól megkülönböztető sajátosságot értelmezte Bényei Miklós: „A *Búcsú* hazafisága tudatos ugyan, de elsődlegesen érzelmi töltésű, sőt kifejezetten érzelmességbe hajló, könnyes-bánatos, szemlélődő, passzív hazafiság. Jellemző a fiatal Eötvösakko-

* Készült az MTA „Kiválósági Együttműködési Program” (KEP-1/2017) „Mohács 1526–2016: Rekonstrukció és emlékezet” című projektje keretében.

1 Erről részletesebben lásd PORKOLÁB Tibor, „*A Búcsú dalnoka*” – Eötvös József a költészettörténeti kánon peremén = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, szerk. TóTH Arnold, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2013, 337–338.

2 *A megfagyott gyermek*, amellet, hogy a 19. század második felétől kedvelt szavalati és antológiadarabbá vált, a két világháború között két filmadaptációnak is alapjául szolgált (BALOGH Béla, BOLVÁRY Géza, *A megfagyott gyermek*, 1921; BALOGH Géza, *A megfagyott gyermek*, 1936). Eötvös *Mohácsa* harmadik versszaka pedig – hol szó szerinti citátumként, hol parafrázis formájában – az első világháborús emlékművek gyakori felirata. (Vö. *Mohács – Nemzet és emlékezet*, szerk. B. SZABÓ János, Bp., Osiris, 2006, 497.)

3 A *Búcsú* recepciótörténetének összefoglalását lásd PORKOLÁB, *i. m.*, 338–339.

4 SZEMERE Pál, *Búcsú, Báró Eötvös Józseftől, magyarázva Szemere Pál által, A' Kisfaludy Társaság' Évlapjai* III., 1842, 109–115. – Szemere elemzését a szerző költői eredetiségének deklarálásával kezdi: „Eötvösnél nem csak a' kedély, de gazdag és hatalmas a' képzelet is.” Ennek első, hosszan magyarázott bizonyítéka az értelmező szerint az első strófa harmadik sorában („Gyermekekreményim' 's bánatim' tanyája”) a személyes érzelmek kifejezésére igencsak alkalmas 'tanya' szó használata. (*Uo.*, 111.) A honfibu közösségi érzését kifejező, a Dunát az ország könnyével azonosító „colossalis [...] kép” pedig Szemere szerint a költeménynek az az eleme, „melly Eötvös' képzelete' teremtőiségét leginkább igazolja”. (*Uo.*, 113.)

riéletszemléletére, költészetére.”⁵ Bényei véleményéhez csatlakozva Porkoláb Tibor a költemény sikerét annak tulajdonítja, hogy az „a hagyományos *exhortatiós* patriotizmussal szemben a honszeretet *konfesszionális* változatát szóltatja meg rendkívül hatásos jelenetével”.⁶ Tanulmányomban annak igazolására teszek kísérletet, hogy noha a szöveg valóban nem él az exhortatív konvencionális retorika ifogásaival, a benne megnyilvánuló „hazafiság” mégsem tekinthető passzívnak. Tézisem szerint a „Búcsú költője” nem csupán személyes érzelmeit szóltatja meg vallomásos formában; Eötvös kontemplatív költeményének a hazáról alkotott képe a honszeretet helyes módját firtató és azzal kapcsolatban határozott javaslatot megfogalmazó (ilyen értelemben a hazafiúi cselekvés célját is kijelölő) argumentatív gondolatmenetként is olvasható.

A költemény a hazától való búcsú közösségi („bátrak’ hazája”) és személyes („Gyermekreményim’ ’s bánatim’ tanyája”) motívumokat egyaránt megszólaltató vershelyzetét rögzítő expozíciót követően a hátrahagyott otthon és az utazás célját jelentő külföldkomparációjával folytatódika második és harmadik strófában. Eszakkaszokban felfedezhetők ugyan a Magyarország és a külföld versengő összevetésére épülő szövegek olyan sztereotipikus témái, mint a történelmi múlt sajátosságainak felidézése vagy a fertilitas Hungariae toposza,⁷ ezek funkciója Eötvös versében mégsem az *aemulatio*. A természeti/gazdasági, illetve történelmi karakterű példák komparációjának célja itt, ellentétben például a Matthiissonnal versengő Berzsenyi A’ Balatonjával, nem Magyarország elsőségének bizonyítása, jóval inkább a szövegben használt haza-fogalom jelentéstartalmának pontos rögzítése.

A második versszak ennek negatív meghatározását adja: „Nem mint Helvetia’ hó-takart tetői, / Nem nyúlnak olly magasra bérceid, / ’S tán szebbek a’ Provence’ dal-telt mezői, / Mint zöld kalászt hullámmzó téreid: / Virág mit ér, mit ér a’ bércezem? / Hazát kíván, hazáért ver szívem.” Bényei Miklós erre vonatkozó – Szemere Pál interpretációjának idevágó állításait is hasznosító – magyarázata szerint a költő itt, elismerve a megnevezett idegen vidékek esztétikai értékeit, elsősorban a szülőföldhöz való érzelmi kötődését kívánta kifejezni: „Eötvös elhiszi, hogy a külföldi tájak szépek, talán szebbek is, mint az itthoniak. Számára azonban ezek a szépségek üresek, tartalom nélküliek, idegenek; értelme hódol ugyan előttük, de érzelmileg nem képes azonosulni velük. S ő a szív, és nem az ész szavára hallgat: »Hazát kíván, hazáért ver szívem.«”⁸ A „hón szeretett haza sorsáról” elmélkedő, az „elégia központi részét” alkotó versszakokat bevezető, a honhoz való feltétlen hűséget deklaráló pasz-

5 BÉNYEI Miklós, *Eötvös József: Búcsú = Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 382–395, 391.

6 PORKOLÁB, *i. m.*, 340.

7 A „hazadicséret hagyományos – a területiális bőség-topikára épülő – érvkészlétének” elemeként azonosítja a Provence mezőivel a „dús kalászt hullámmzó” honi teret szembeállító passzust Porkoláb Tibor. (vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.)

8 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 387. Hasonlóan olvasta a költeménynek ezt a szakaszát Szemere Pál is: „Első versében a’ magyar völgyek’ és hegyektől vőn búcsút, a’ másodikban Helvetia és a’ Provence tűnik föl képzeletében: amaz hó-takart bércei, imez dallal tölt mezőivel; ’s nem tagadja, hogy azok magasabbak, ezek talán szebbek, mint a’ zöld kalászszal hullámmzó magyar térek: de az ész’ hideg fontolgtatására büszke követeléssel szólal föl a’ kedély: ’s hát aztán? Virág mit ér, mit ér a’ bércezem? Hazát kíván, hazáért ver szívem.” (SZEMERE, *i. m.*, 112.)

szusban megidézett konkrét területek kiválasztását Bényei a szöveg keletkezésének biográfiai kontextusával indokolja: „Svájc és Franciaország emlegetése nem véletlen. Mindkettő szerepelt útiprogramjában, s apja bizonyára ékes színekkel ecsetelte ezek szépségeit, amikor rábeszélte az utazásra.”⁹ Bár a szövegben használt komparatív példák megválasztásában minden bizonnyal szerepet játszhatott, hogy azok egyben Eötvös Grand Tourjának tervezett állomásai is voltak, *Búcsú*beli funkciójuk azonban eszemélyes motívumnál többet sejtet. A locus amoenusként ábrázolt Provence, illetve az Alpok zord, „hótakart tetői” nem egyszerűen két, karakterében ugyan eltérő, ám a korban egyaránt kedvelt turisztikai desztinációt reprezentálnak. Ezt sugallja legalábbis, hogy a strófa utolsó előtti sorában („Virág mit ér, mit ér a’ bércz nekem?”) a zevidékekre vissza utaló két szó (virág, bérc) határozott esztétikai kategóriákra vonatkozó allúzióként, így a térre alkalmazott szemléleti keret konkretizációjaként is érthető. Az *ítélőerő kritikájában* legalábbis mind a virág,¹⁰ mind a – mű egy gyakran hivatkozott passzusában kifejezetten az Alpokkal demonstrált – magashegység azon természeti jelenségek példajaként szolgál, amelyekről tiszta ízlésítélet alkotható.¹¹ A tájak karakterizációjára a *Búcsú*ban használt két fogalom, az előbbi a szabad szépség, az utóbbi a matematikailag fenséges olyan esete lévén, amelyre Kant szerint nem vonatkozhat teleológiai ítélet, egyaránt olyan minőségekre utalnak, amelyek nem előfeltételeznek „fogalmat arról, hogy a tárgynak minek kell lennie”.¹² Mindezek figyelembevételével az Eötvös-versgondolatmenetének vonatkozásában azért fontos, mivel ennek értelmében a haza fogalma a részét képező tájak e tisztán esztétikai megjelenítése által megalapozhatatlan, hiszen abból per definitionem hiányzik a (morális) célszerűség az előbbi tekintetében konstitutív mozzanata: „az ítéőerő transzcendentális esztétikájában kizárólag tiszta esztétikai ítéletekről lehet szó, következés-

9 Vö., BÉNYEI, *i. m.*, 386–387.

10 „A szépségnek két fajtája van: a szabad szépség (*pulchritudo vaga*) és a pusztán járulékos szépség (*pulchritudo adhaerens*). Az előbbi nem előfeltételez fogalmat arról, hogy a tárgynak minek kell lennie; az utóbbi viszont előfeltételez egy ilyen fogalmat és a tárgy e fogalom szerint való tökéletességét. [...] A virágok szabad természeti szépségek. Hogy egy virágnak miféle dolognak kell lennie, ezt a botanikuson kívül aligha tudja más; és ismerje bár fel a virágban a növényi ivarszerveket, ezt a természeti célt maga a botanikus sem veszi tekintetbe akkor, amikor ízlésével ítél a virágról.” (Immanuel KANT, *Az ítéőerő kritikája*, ford. PAPP Zoltán, Bp., Osiris, 2003, 139–140.)

11 A szépségről elmondottakhoz hasonlóan Kant szerint ahhoz, „hogy a fenséges esetben az esztétikai ítélet tiszta lehessen – nem keveredve semmilyen teleológiai ítélettel mint észítélettel –, és hogy ennek egy, az esztétikai ítéőerő kritikájába maradéktalanul beleillő példáját adhassuk, ehhez nem vehetjük számba sem a művészeti alkotások (pl. épületek, oszlopok stb.) fenségességét, ahol is egy emberi cél határozza meg mind a formát, mind a nagyságot, sem az olyan természeti dolgokét, amelyek fogalma már magával hordoz egy meghatározott célt (ilyenek pl. az ismert természeti rendeltetéssel bíró állatok), hanem a fenségest a nyers természetben kell felmutatnunk [...]” (KANT, *i. m.*, 165.) A magashegység a fenségesnek ilyen, a cél fogalmától mentes példája. (Vö. *uo.*, 169; 182; 190.) A fent említett, a fenséges mint esztétikai minőség felismerésének kultúrához kötöttségét az Alpokat leíró Horace-Bénédict de Saussure és a savoyai paraszt esetével demonstráló, a tájértelmezéssel foglalkozó szakirodalomban gyakran idézett szöveghelyet lásd *uo.*, 178.

12 *Uo.*, 139.

képp a szép vagy a fenséges példáiként nem szolgálhatnak olyan természeti tárgyak, amelyek előfeltételeznek egy célról való fogalmat; ekkor ugyanis a célszerűség vagy teleológiai volna, vagy olyan, amely a tárgy kiváltotta pusztá érzeteken (gyönyörön vagy fájdalomon) alapul, tehát az első esetben nem esztétikai, a másodikban pedig nem pusztá formai célszerűség lenne”.¹³ A virág és bérc, valamint a haza, pontosabban a nemcsak emocionális, de morális implikációkkal is bíró hazáért verő szív szembeállítására nem csupán a feltétlen szeretet, hanem a tisztán esztétikai kategóriák a hon fogalmi meghatározására való alkalmatlanságának deklarációjaként is felfogható a *Búcsú* gondolatmenetén belül.

A haza a második strófabeli negációk értelmében nem azonos sem a neki helyet adó terület mint földrajzi egység kvantitatív módon megadható geográfiai markereivel („Nem mint Helvetia’ hó-takart tetői, / Nem nyúlnak olly magasra bérceid”), sem az ezek esztétikai kvalifikációjával létrehozott – az idézett példák szerint szép, illetve fenséges – tájakkal. A meghatározásból kizárt aspektusok bemutatása után a következő szakasz a hon pozitív jelentéstartalmát adja meg, az előzőhöz hasonló módszer alkalmazásával. A fogalom a négyelemű példasorból levonható konklúzió szerint a terület és az azt belakó közösség relációjában írható le. Lényegét tekintve egybeesik a rajta élő nemzet sajátos történetével, pontosabban annak értelmezésével, a csoport identitását megalapozó történeti tudat központi elemével: „Az ég egy kincset ad minden hazának / 'S a' nemzet híven őrzi birtokát; / Császárról szól a' francia fiának, / Büszkén mutatja Róma ó falát, / Hellasnak kincse egy elomló rom: / Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.”¹⁴ E herderi színezetű meghatározás¹⁵ végképp kizárja az ország dicsőítésének aemulatív modelljét, hiszen ennek értelmében az egyes haza-fogalmak, tekintve, hogy lényegüket és egyben értéküket éppen semmi máshoz nem hasonlítható egyediségük jelenti, valójában összevethetetlenek. Eötvös haza- és nemzetkarakterológiai katalógusán belül a magyar példa ennek ellenére mégis atipikusnak mondható. Mert bár annak minden eleme a (közös) történelemre, illetve az azt fenntartó kollektív emlékezetre épül, ez utóbbi az egyetlen, amelyet nem a hajdani nemzeti „nagylet”, az egykori dicsőség konstituál. Sokatmondó, hogy a strófa utolsó sorának értelmező magyarázataként olvasható, ezután következő szakaszokból, mint arra Bényei Miklós felhívta a figyelmet, hiányoznak a nemzet múltbeli nagyságának bemutatására szolgáló sztereotip tematikus elemek, „a hősi, dicső tettek felsorolása”.¹⁶

13 *Uo.*, 183.

14 A fentihez hasonló interpretációt ad a költemény 3–7. strófájáról Bényei Miklós, aki szerint az előző szakaszokban földrajzi, természeti tájként ábrázolt szülőföld képével szemben itt „a haza eszmei jelenség: a nemzeti jelleg hordozója, a nemzet-fogalom egyenértékese”, vagyis Eötvös szövegének ezen a pontján „a haza és a nemzet kategóriája közé egyenlőségjelet tesz”. (Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 387–388.)

15 Herder a különböző kultúrák egyediségét hangsúlyozó történelemfilozófiájának az ennek megfelelő sajátos tájértelmezéssel való kapcsolatáról lásd DREXLER Dóra, *Táj és tájértelmezés: A táj jelentésváltozásának összehasonlító kultúrtörténeti vizsgálata Anglia, Franciaország, Németország és Magyarország példáján*, Bp., Akadémiai, 2010, 132–134.

16 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 389. Megjegyzendő, hogy Bényei szerint a *Búcsú*ban ez a hiátus csak tematikus jellegű, mivel ugyanakkor Eötvös jelző- és képhasználatában „stílusán hangsúlyozódik a nemzeti nagyság”.

A „szentelt fájdalom”, a „honfibú” meghatározta nemzeti karaktert a következő versszakok gyászos hangulatú tájleírásai visszaigazolják, megerősítve ezzel a hon fogalmának harmadik strófabeli meghatározását. Az „emlékezetes (vagyis közösség jelentéssel felruházott) helyek”¹⁷ katalógusa olyan történeti tájak hálózataként mutatja be a hazát mint teret, amelyek a rajtuk végbement szomorú események mementóiként, a maguk fizikai valójában bizonyítják a nemzeti önértelmezés jogosságát. A politikai önállóság elvesztésének szimbólumaként értelmezhető – mint Kölcsey *Fejedelmünk, hajh...* versében¹⁸ – a kihalt rákosi mező deskripciója: „Hallgatva áll Rákosnak szent határa, / Ah régen hallgat immár a’ magyar! / ’S az ősök’ elenyészett nyomdokára / Az esti szellő új fővényt takar; / Hallgatva áll a’ tér, szívünk szorúl, / ’S egy köny beszél hazánk’ nagyságirúl.” Buda, az egykori hatalmi központ, a temetőként láttatott ország hatalmas sírköve. („’Segy köny Budáról, mely magas tetőjén / Sötéten áll, egy bús emlékezet, / Nagy sír’ köve hazámnak temetőjén, / ’S rá írva mind, mi véle elveszett; / Régen szét dönté az idő falát, / Kövén meglátni a’ csaták’ nyomát.”) A hatodik és hetedik strófában Moháccsal, valamint Nándorfehérvárral kiegészülő lista okkal tekinthető egy olyan történelmi szekvenciára vonatkozó allúzióknak, amelyek pontos dátumhoz köthető elemei – Nándorfehérvár (1521), Mohács (1526), Buda/Rákos (1541) – a középkori Magyar Királyság bukásának jól ismert narratíváját hivatottak felidézni. A *Búcsú* tüzetesebben vizsgáló mindhárom értelmező – ha nem is feltétlenül explicit állításként megfogalmazva – ezta hanyatlástörténeti elbeszélést ismeri fela versben, sezt állítja szövegértelmezése centrumába.¹⁹ A mnemotoposzok rendezett sorának látszó helységnév-katalógus, amelyet ráadásul a közösség elszenvedte veszteségeket hangsúlyozó, dominánsan sötét tónusú tájképek illusztrálnak, valóban kézenfekvővé teszi ezt az Eötvös versében a korabeli lamentációs történelemszemléletet azonosító olvasatot, mint ahogy az annak szövegbeli funkciójára vonatkozó megállapítást is: „A *Búcsú* a klasszikus századfordulónak ahhoz a költészetéhez kapcsolódik, amely nem csupán a közösségi emlékezet toponimikus rögzítését végzi el, de a szertartásos repetícióval át is örökíti a mnemonikus helyek kánonját”.²⁰

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a *Búcsú* a bukás történeti stációit az annak narratívájában megszokott sorrenddel éppen ellenkezőleg adja meg, mint ahogy azt is, hogy a földrajzi nevekből létrehozható egy, a bukástörténethez képest inverz, az

17 PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

18 „Oltárunk áll s nem füstölög / Rákos szent mezején, / A szablya függ, s nem hord vitézt / Hátán a büszke mén.” – Rákos mezejének 18–19. századi költői reprezentációiról lásd KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 270–282.

19 „Sikerességét a *Búcsú* elsősorban annak köszönheti, hogy a honszeretet érzelmes (könynyes-bús) változatát szólaltatja meg rendkívül hatásos formában – illeszkedve a hazafiúi »keserveknek« abba a sorába, amelyet Kölcsey Ferenc *Rákos ’nympájához*, Bajza József *Andalgás* vagy éppen Garay János *Hazám ’bíja* című költeményei példáznak. Eötvös költeményében is »szentelt fájdalom«-ként válik átélhetővé a patriotizmus, ugyancsak mnemotoposzokkal (Rákos, Buda, Mohács), illetve a Haza allegorikus *personificatiójával* kapcsolódik össze ez a szakrális magasságba emelt idea, és a hazafias *lamentatiót* itt is *consolatiós* formula (Él még a’ sír felett is egy remény”) ellenpontozza.” (PORKOLÁB, *i. m.*, 339.)

20 PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

ország török uralom alóli felszabadítását leíró széria is (Buda felszabadítása: 1686; a második mohácsi csataként ismert ütközet: 1687; valamint Nándorfehérvár bár ideiglenes, de a maga idejében számos verses szövegben is ünnepelt²¹ visszafoglalásának dátuma: 1789). Mindkét elbeszélésséma a magyar történelem olyan, a 18–19. században egyaránt érvényesnek tekintett és közismert modelljeit képviseli, amelyek szorosan összekapcsolódnak Mohácsnak mint az ország sorsának fordulópontját jelentő eseménynek és a korabeli kulturális emlékezet legfajszúlyosabb mnemotoposzának az értelmezésével. Míg azonban a bukástörténet elsősorban a rendi nemzettudat önértelmező narratívája, az ország helyreállításának gyakran szakrális implikációjú üdv-történeti elbeszélésének funkciója az Ausztriai-ház uralmának történeti afirmációja.²² Bár tartalmuk és céljuk tekintetében egymással homlokegyenest ellentétesnek látszanak, a korból számos szövegpélda citálható a két elbeszélési modell együttes alkalmazására.²³ Eötvös költeménye azonban nem csupán felidézi a hazai történelem értelmezésének a két meghatározó korabeli modelljét, de egyúttal érvényteleníti, vagy legalábbis elbizonytalanítja azokat. A *Búcsú* történelmi helységnév-katalógusa elemeinek rendje szukcesszív sorként értelmezve megfelel ugyan a Mohács utáni magyar történelem dinasztikus szemléletének, az ehhez kapcsolódó tájértelmezés azonban határozottan különbözik ugyanennek a hagyománynak a török terjeszkedés miatt a pusztulás küszöbére került országa Habsburgoknak köszönhető konszo-

21 Lásd pl. KULTSÁR István, *B. Laudonnak Nándorfehérvári győzedelme*, Szombathely, 1790; SZENTJÓBI SZABÓ László, *Belgrád' meg-vételére*; ill. *H. Kóburg győzedelmére és Belgrád meg-vételére*; GYADÁNYI József, *Nándor Fejér Várnak megvétele*. A magyar történelem dinasztikus értelmezését reprezentáló mnemotoposzok a *Búcsú*éhoz hasonló, ám annál bővebb katalógusa olvasható Aranyosrákosi Székely Sándor *Mohácsában*. A kiséposz második énekében az Elíziumból a Kerub által előhívott honszerző „Hétmogorok” a „Sorskönyvből” megismerhetik a Magyar Királyság teljes történelmét. A szenvedésekkel terhelt história biztató lezárását a Kerub így adja elő: „A' száz öltözetű Európa vitézei itten / Fegyverben gyakorolt seregekkel. – / Ázia mennydörgött ott, és Európa tüzet szórt / Egymás ellen, erős ostrommal, küzdve Budáért, / A kettős Koronás Sas perelt Osmani Holddal, / 'S Rettentőn győzött Zentán, 's vér lepte Mohácson; / Kontyosok omlának nagy Péterváradai harczban, / 'S Nándor kőfalain hullottak Napkelet orvai, / 'S a' Koronás Sasnak hódolt Pannónia, 's Erdély, / Attól fogva remény Magyarokra mosolygani kezdett, / És boldog napokat tündöklött a' Magyar Égre.” ([ARANYOS]RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Mohács*, Koszorú, Szépliteraturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez 1828/VIII., 43.)

22 A narratíva létrehozásáról és használatának elsősorban ausztriai, német nyelvű anyagon bemutatott példáiról lásd S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 159–232.

23 A kétféle elbeszélési modellt egyszerre alkalmazza a mohácsi csata értelmezésre Ignatz Aurelius Fessler: „Also endigte sich des Ungarischen Volkes blutigster, in der That rühmlichster, in seinen nächsten Folgen, schrecklichster; in den entfernten, unter Gottes Führung, glücklichster Tag bey Mohács.” (I. A. FESSLER, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, Ungarn's Fall*, Leipzig, 1823, 326.) Hasonlóan jár el az esemény tanulságainak levonásakor Etédi Sós Márton is a *Magyar Gyász* végén. (Vö. ETÉDI SÓS Márton, *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos Magyar Királynak a Mohácsi mezőn történt veszedelme*, Pest, 1792, 212–213.) Etédi Sós művének kevert narratívájáról lásd még: DEBRECZENI Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása) = A magyar emlékezhelyek kuta-*

lidációjának tényét éppen a békét és prosperitást kifejező, az általános jólétet idillikus képekben megjelenítő térábrázolásikonvencióitól.²⁴ Buda és Rákos másképp, mint az önálló államiság elvesztésének siratásaként nem igazán érthető megjelenítése mindenestre teljes mértékben ellentétes ennek politikai/ideológiai jelentés tartalmával. Megfordítva: a haza terének temetőként való ábrázolása jól illeszkedik a rendi bukásnarratívához, ezt viszont az egyes mnemotoposzok sorrendisége opponálja. Mint ahogy ennek tekintetében zavaró mozzanat az is, hogy az elemsornak éppen az a darabja, Mohács kap hangulatában az ország egészétől eltérő jellemzést, amely „nagy temetőként” ábrázolva rendszerint a teljesszekvencia lényegét sűrítő narratív abbreviatúraként²⁵ használatos.

Mindez azt sejteti, hogy a szöveg célja nem pusztán a mnemotoposzok és a belőlük létrehozható jól ismert elbeszélések reiterációja. Már csak azért sem, mert Eötvös versében a katalógus elemeinek kapcsolata valójában nem időbeli. A településnevek sorozatának a magyar történelem egyes eseménysoraival való szerkezeti azonossága csak látszólagos. Szövegbeli elhelyezésüket nem kronológia, egymásutániságuk, hanem térbeli pozíciójuk határozza meg: Eötvös egyszerűen a Duna

tásának elméleti és módszertani alapjai, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 223.

24 A Habsburg-ház magyarországi regnálását legkésőbb Mária Terézia uralkodásának időszakától mint „Saturnusnak megtért idejét, az Aranykort” (VASS László, *Öröm vers, a' Királyi Magyar Fő Oskola' budai beiktatása' ötvenedik esztendejére*, Pest, 1830, 7.) ünnepelő versek az országot – olykor a Habsburg címer egyik feliratának (Sub umbra alarum tuarum) parafrázisát felhasználva – a béke és jólét idillikus tereként mutatják be: „Nyugszik régtől Hazánk két szárnya alatt, / Mellyet szánkba teszünk, édes minden falat, / Pálma fa árnyékba, Úr, Pór, Paraszt mulat, / Kerített békesség körülöttök falat.” (GVADÁNYI József, *A' mostan folyó ország gyűlésnek satyrico criticé való leírása*, Lipcse, 1791, 37; ugyanennek a képnek a variációit lásd még: ETÉDI Sós Márton, *Scythia királ, vagy-is Záton hertzegnek különbb különbféle változásokon forgott története*, Buda, [1796], 107–108; ETÉDI Sós Márton: *Magyar Gyász...*, i. m. 212–213; [PÁZMÁNDI] HORVÁT András [Endre], *Zirtz' emlékezete*, Buda, 1814, 26–27.) Az Ausztriai-ház örökös királyságával, illetve a török ennek köszönhető kiűzésével beköszöntő országos prosperitás képeinek regionális alkalmazása is gyakori a 19. század első felében. Szép Ferenc Eötvös *Búcsújával* egyazon évben megjelent *Bács Vármegye év-századai* című hexameteres munkája hosszadalmas leírással érzékelteti a terület képében I. Lipót trónra lépését és a zentai csatát követően beállt változásokat: „Zentánál meg szűnt a' fél hold büszke hatalma. / Bács Megye! meg szűntek vészt hordó Napjaid ottan. / Nem tapodá többé ellenség bűja meződet / [...] Pusztult telkeidet munkásnép szállta meg, és a' / Harczos Apák vérétől dús ugaridnak / Hantjait áldással fizető szép térre cserélte. / Ott hol borzasztó vadonok sűrűjébe tanyázó / Farkasok és Medvék ordító hangja ijeszté / Gyapjas nyája nyomán bátran lépdelni az embert: / Most bú 's gond nélkül fűtűrészve terelgeti göből / Ökreit a jámbor pásztor; Teli keblű reménnyel / Szórja az élet adó magvat szántása göröngyén / Munkás földművelő, 's édes dallolással aratja / 'S hordja csűrűbe vígan hasznos munkája gyümölcsét. / Ott hol rémítő pusztáknak rengetegében / A' félénk vándor sükertelen jára, kifáradt / Tagjainak nyugvó szállást föl lelni serényen: / Most hű polgárok kényelmes lakjai állnak. / Így kelt a' sívtag homokos puszták kebeléből / A' haza hű fiait nemző nagy hírű Szabadka, / Így Baja, Újvidék, és a' Megye székhelye Zombor: / Új század támadt, boldogság százada” (SZÉP Ferenc, *Bács Vármegye év-századai*, Újvidék, 1837, 29–30.)

25 Mohács narratív abbreviatúraként való használatáról lásd TAKÁTS József, *A nemzet: költői utópia: A „nagyág” fogalma Kölcsey Mohácsában* = T. J. *A megfelelő ötvözet*, Bp., Osiris, 2014, 151–164, 151–152.

folyásának irányát követve adja meg ezeket. Metonimikus relációjuk nem időbeli jellege a mnemotoposzok versbeli sorozatát tulajdonképpen függetleníti a történelmi múlt elbeszélésének politikai jelentésekkel terhelt reprezentációs modelljeitől, egy tapasztalatitényként hozzá férhető vagy akár vita tathatatlantudományos faktumnak is tekinthető geográfiai evidenciát állítva ezek helyébe.

Ez utóbbi, a Dunára mint a mnemotoposzok *Búcsú*-beli sorozatának a magyar történelem kurrens elbeszéléseitől független, a földrajzi tér tapasztalatában hozzá férhető, s ilyen értelemben ideológiamentes összekapcsolójára vonatkozó fenti állítás igazolhatóságát persze erősen kétségessé teszi, hogy a „honkönyyeként” megjelenő nagy folyó a szöveg képi síkjának legmarkánsabb eleme is egyben.²⁶ A Duna ebben a minőségében kétségkívül olyan „sorsszimbólum”-ként interpretálható, amely „a nemzeti történelem folyamatosságának jelképe is: összeköti a partjai mentén zajló eseményeket, a múltat, jelent és jövőt”,²⁷ mégpedig – érzelmi modalitásából következően – annak határozottan lamentációs karakterű reprezentációját adva. Ezt az értelmezést az előző versszakok példasorát a hetedik strófában összegző konklúzióval maga a szöveg is egyértelműsíteni látszik: „’S nem veszhet el [t. i. a fájdalom], míg az ezüst Dunának / Nagy tükörén egy honfiszem pihen, / ’S magyar lakik a’ parton, ’s a’ hazának / Csak egy romlatlan gyermeke leszen”. Az itt megfogalmazott, a „szent fájdalom” fennmaradását – sezzel a folyó a honkönyyeként való szemléletét – a nemzet létének időbeli végpontjához kötő kijelentés kétségkívül megváltoztathatatlannak állítja a közösség és az általa lakott tér minthaza közti relációt. Ugyanakkor – mint arra Porkoláb Tibor figyelmeztet – ezt olyan közhelyszerű és hatásos retorikai formulával affirmálja, „amelyben a *perennitas* – a korabeli lírai köznyelv konvencióinak megfelelően – a *posteritas*, azaz az (emlékező) utókor fogalmával helyettesítődik”.²⁸ Ez pedig, miközben megerősíti a nemzet és haza egy lényegűségét, a kapcsolat fennmaradását „feltételes öröklét”-ként²⁹ határozza meg. A kijelentés ezért azt is implikálja, hogy a haza a nemzeti történelem lamentációs elbeszélése által meghatározott szemlélete, a tér gyászos képe nem a geográfiai entitás sajátossága, szubsztanciális tulajdonsága, csupán egy közösségi konstrukcióként létrejött, s arra alkalmazott tájértelmezés eredménye.³⁰ A földrajzi tér és a tájértelmezés közti kapcsolat elbizonytalanításának szándékát sejteti az is, hogy a hetedik strófa zárlatában a Duna metaforaként való

26 Szemere Pál elemzésében ezt mint Eötvös eredeti költői invenciójának bizonyítékát emelte ki: „Ki gondolná, hogy e’ beszédes köny az, melly Eötvös’ képzelete’ teremtményét leginkább igazolja? ’s ki nem hiszi, midőn e’ köny nem egyéb, mint a’ Duna? colossalis, ’s tehát méltó kép, egy hazának, egy szentelt nagy fájdalmu hazának, könyéhez.” SZEMERE, *i. m.*, 113.

27 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 390. Bényei értelmezését ebben a tekintetben Porkoláb Tibor is megerősíti. Érvelése szerint Eötvös a versben elősorolt mnemotoposzokhoz a „lamentációs patriotizmus” hagyományában konvencionálisan társuló könny-motívumot formálja nagyhatású trópuszá. Bár Bényeitől eltérően nem tartja minden előzmény nélkülinek a képet, eredetiségét abban véli megragadhatónak, hogy Batsányi Szentjóbi Szabó Lászlóhoz szóló *Hazaifüi aggódásának* lehetséges pretextusként idézett passzusával („népünk vesztét panaszolva kesergvén, / A Duna szöke vizébe szakad fájdalmaid árja”) szemben a *Búcsú* „a személyes jelenetézést közösségi jelképformálásba fordítja át”. (PORKOLÁB, *i. m.*, 340.)

28 PORKOLÁB, *i. m.*, 340.

29 Uo.

30 A táj és tájértelmezés problémája elméleti és történeti aspektusainak részletes kifejtését lásd Alain ROGER, *Court traité du paysage*, Paris, Gallimard, 1997.

végző azonosítása nem állításként, hanem – a szöveg helyi kérdő modalitása miatt – valójában maga is csupán feltételezésként fogalmazódik meg: „Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó, / Tán honom’ könnye vagy te, nagy folyó?”³¹

Abban a tekintetben, hogy Eötvös célja a *Búcsú*-ban egyszerűen a lamentációs műltszemlélet személyes, konfesszionális hangvételű megszólaltatása lenne, a szöveg térkezelése további kételyeket ébreszt. Az ugyanis két esetben határozottan opponálni látszik az ennek megfelelő tájértelmezést. Az első versszak a költemény végén megismételt záró sorpárjában a lírai éna jövőre vonatkozó kívánságként a „szentfájdalom” uralta hazaitérnek ellentmondó, idillikus tájvizióját vázolja föl: „Ha visszatérek boldogulva, hon, / Hadd lássam népemet virányidon!” Bényei Miklós ezt Kölcsy (*Huszt*) és Vörösmarty (*Szózat*) cselekvésre, „aktív” hazafiságra buzdító szövegeivel szemben a *Búcsú* szemlélődő, „passzív hazafiságot” képviselő karakteréből fakadó „érzelmes optimizmus” megnyilvánulásának tekintette.³² Mindjárt a költemény elején megjelenik, majd a végén újra feltűnik egy másik, a jövőbe vetített haza-kép: a hon »virányain« boldoguló néplátomása. Ez a látomás ábrándképcsupán, talán azért olyan elvont, kimunkálatlan, szinte csak jelzésszerűen felvázolt.³³ Ha így is van, s Eötvöscsupán a haza sorsa felett a lamentáció vigasztaló feloldásának konvencionális sémáját követve fogalmazta meg a jobb jövő reményére vonatkozó passzust, maga az ismétléssel megerősített kívánság *tartalma* határozottan ellentmond Magyarország mintha a harmadik versszakban meghatározott, sa következő strófák tájázásával hitelesített definíciójának. A hon virányain boldoguló nép képében megjelenített várakozásnak jövőbeli beteljesedése ugyanis egyet jelent az ön- és tájértelmezést is domináló fájdalomtól való megszabadulással, a nemzet és haza közös „kincsének” elvesztésével.³⁴

Hasonlóan idilli, vagy legalábbis az ország egészét jellemző temetőkeri tájtól elütő, nem pusztán gyászos múltbeli eseményeket idéző, életteli vidék nem csupán vízióként, honfiúi vágyak projekciójaként, hanem a versben leírt, jelenbeli haza terében is felbukkan, mégpedig a *Búcsú*-nak tulajdonított lamentációs történelemszemlélet tradicionális térrepresentációs modellje szerint a legváratlanabb helyen, Mohácson. („S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek / Az új barázdán’ s régi hősökön

31 A szöveg kapcsán eddig született értelmezések nem tulajdonítottak jelentőséget a modalitás kérdésének, s mint az a magyarázatokból kitűnik, evidenciaként kezelték a Dunának a hon könnyével való versbeli azonosíthatóságát. Szemere Pál nem csupán predikatívknak tekintette, hanem még szorosabbra fűzve a nemzet és haza kapcsolatát – ha feltételes módon is – a folyó önleírásaként magyarázta a szóban forgó locust: „mintha a’ Duna mondaná: én, ki Buda, Mohács és Nándor alatt futok el; Magyarhon’ könye vagyok, én, nagy és örök és kiapadhatatlan”. SZEMERE, *i. m.*, 114.

32 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 391.

33 *Uo.* 388.

34 A szöveg egészének gondolatmenete felől olvasva hasonló problémával szembesít a *Búcsú* nyolcadik strófája is. („S oh én szeretlek néma bánatodban / Hazám, szeretlek könnyeid között, / Égön szeretlek özvegy fátyolodban, / Nehéz keserved melybe öltözött; / Bájolón mosolygsz, mert bár sorsod kemény, / Él még a’ sír felett is egy remény.”) A szakasz versbeli funkciója Bényei Miklós szerint a „könnyes-bánatos, passzív hazaszeretet személyes valomásban való rögzítése”. (BÉNYEI, *i. m.*, 392.) Porkoláb Tibor a lamentációt követő consolatio

/ Kalászhai, erőt ad a' mezőnek, / Bár rég lefolyt, a' férfitér-özön. / Nincs kő határán, nincsen kúnhalom, / De áll a' tér 's nem vész a' fájdalom.") Bár Mohács mnemotoposzok sorába illeszkedő ábrázolása kétségkívül „a vérrel áztatott, dúsan termő föld képzetét hívja elő, mint például Bajza *Andalgásában* vagy éppen Vörösmarty *Mohácsában*”, a *Búcsú* ez előbbi költeményektől mégsem csupán abban tér el, hogy benne az „[e] mnemotoposzok által felkínált – és oly' könnyen aktualizálható – erkölcsi tanulságok felmutatása” elmarad.³⁵ Legalább ilyen fontos, sa hasonló szövegeket jellemző „intő-feddő-serkentődidaxis”³⁶ konvencionális formuláinak hiányára is magyarázatul szolgáló differencia jellemzi Eötvös költeményét a térkezelés tekintetében is.

A 'Mohács' szó a 19. században is kétféle, egymástól lényegében független jelentésben használatos; földrajzinévként Baranya vármegye egyik mezővárosát jelöli, narratív abbreviatúráként viszont az ország története szempontjából meghatározó jelentőségű 16. századi ütközetre, illetve annak az okokat és következményeket is magában foglaló, értelmező elbeszélésére utal. E kétféle referenciához a tér reprezentációjának egymástól karakterükben és funkciójukat tekintve alapvetően eltérő modelljei kapcsolódnak a korszakban. A költői hagyományban domináns, elsősorban az emlékezhelyszimbolikustartalmának érzékletes kifejezésére szolgáló „nagy temető” antonimázián alapuló gyászos hangulatú imaginárius tájaktól homlokegyenest különböző vidékként jelenik meg Mohács és a csata helyszínéül szolgáló határvalós képe a 18–19. századi geográfiai szakmunkákban, ország- és vármegyeleírásokban. Ez utóbbiak a tér recens tapasztalatára épülő deskripcióiban a mezőváros és határa a legélettelibb látványt nyújtja az olvasó számára. Fényes Elek 1841-ben megjelent statisztikájának közönsége mint az ország egyik legszebb vármegyéjének („[Baranya] egy nagy angolkertet képez: nem hibáznak semmit, ha azt állítjuk: Hogy Baranya vármegye hazánk legszebb 's legáldottabb vármegyéi közt ha az elsőséget magának nem is veszi, ezekkel méltán mérkőzhetik”)³⁷ gazdasági tekintetben leg sikeresebb települését ismerhette meg a kis mezővárost; „[Baranya] [l]egelső kereskedőhelye Mohács, hol esztendő át több száz hajó rakodik-meg vagy köt ki”, országos vásárai pedig népesek, 's a' sertésre nézve első a' megyében”.³⁸ A kereskedelemnek kedvező fekvése mellett a terület termékenysége is figyelemre méltó: „Határa nagy 's mindennel megáldott; szántóföldjei jó búzát, alacsony dombokon lévő szőlőskertjei meglehetősen bort teremnek; a' róla nevezett nagy Duna szigetjében [...] sok rétje-legelője és erdeje van: halászata nem megvetendő, kereskedik borral, fával, gabonával, marhával, sertéssel, lóval, kőszénnel, gyapjúval, gubaccsal, 's tb., 's évenként közel 300 hajó rakodik itt meg nyerstermékekkel.”³⁹ A terület fertilitásának és a település gazközhelyének példaként ismerte fel ugyanezt. (Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.) A lehető legkonvencionálisabb módon, az özvegyként perszonalizált hazához szóló személyes vallomás konklúziója azonban, ahogy a térábrázolás esetében, úgy itt is a gyász megszűnésére utal.

35 Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

36 Uo.

37 FÉNYES Elek, *Magyar Országának, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*, második kiadás, I. kötet, Pest, 1841, 1–2.

38 FÉNYES, *i. m.*, 9.

39 FÉNYES, *i. m.*, 43. A terület történeti jelentőségének bemutatása természetesen Fényes műveiben sem marad el. Megjegyzendő, hogy az előző évtizedek országleírásainak Mohács-

dasági prosperitásának ábrázolása, vagy az erre való utalás nem idegen ugyan a téma költői reprezentációs hagyományától sem, a vidék valós karakterének bemutatása azonban itt rendszerint alárendelődik az emlékezhely szimbolikus jelentésének és az ennek megfelelő tájértelmezésnek. Így van ez az *Andalgás* és Vörösmarty két epigrammája esetében is.

Bajza versének Mohács-értelmezésében meghatározó szerep jut a táj ábrázolásának, amit azonban a költemény megjelenít, az nem a földrajzi tér idiografikus képe, jóval inkább, a mnemotoposz tartalmi elemeinek átfogó katalógusát közvetítő allegorikus vízió. Az alcímében (*Aug. 29. 1826.*) a csata háromszázadik évfordulójáról való megemlékezés szándékára utaló költemény gondolatmenete és szerkezeti felépítése tekintetében is a helyszínen ekkorra már közel egy évtizede rendszeresen elhangzó ünnepi beszédek⁴⁰ idézi; a szöveg célja pedig nem más, mint a kommemoráció helyes, az emlékező közösség számára hasznos módjának meghatározása. Az első strófa a konkrét téma általános bevezetőjeként, tényként rögzíti a történelmi traumának a zokatszenvedők közösség emlékezetéből való kitörölhetetlenségét. A nemzet géniuszának a múltbeli veszteségek miatti gyászt és a jövőt illető reménykedést egyaránt reprezentáló allegorikus figurája („Fődkoszorúit, / Tehonni Genius, / Gyászlep takarja, / De arcodon / Csendes hajnal derül, / És kéjlobogva / Felleng tekinteted / Egyszép jövőndő / Fényárjain”) sikertelenül kísérli meg a komor emlékek elrejtését: „Leszállsz feledség / Éjébe rejteni / A messze századok / Bús képeit: / Ám visszalengnek ők, / Miként az éjfél / Sírlélkei.” E bevezetés után a mohácsi sík mint a kollektív emlékezet legborzasztóbb rémképe tűnik fel a következő strófa leírásában: „Mohács, Mohács! / Honvér-szentelte sík! / Feltűnsz te néma búsan, / És

ra vonatkozó, Fényesenél jóval csekélyebb terjedelmű leírásaiban más településektől eltérően általában a mnemotoposz bemutatása a domináns elem. Vályi András és Magda Pál szócikkének legalábbis több mint a fele történeti vonatkozású. (Vö. VÁLYI András, *Magyar Országnak leírása*, Második kötet, Buda, 1799, 627; ill. MAGDA Pál, *Magyar Országnak és a' határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geographiai leírása*, Pest, 1819, 285.) A terület aktuális képe azonban ezekben a munkákban is a gazdasági prosperitás kétségtelen jeleivel szembeesíti az olvasókat: Mohács „[h]atárja jó termékenységu, vagyonyjai különbélék, eladásra meglehetősen módgyok van”. (VÁLYI, i. m., 627.)

40 Az ünnepi beszédek gondolatmenetének logikai struktúrája (a jelen és múlt kapcsolatról szóló általános bevezető, az esemény érzelmileg hatásos leírása, tanulságok levonása) hasonló az *Andalgás*éhoz. Bár a versnél később született, világos szerkesztettsége okán erre a legszemléletesebb példával Kövér János orációja szolgál. A vörösi plébános beszédének bevezetőjében Aranyszájú Szent Jánost citálva („Ha a' kinos idők elmúltak, azok emlékezete ne muljék el, azaz: hogy ezután szófogadóbbak, hódolóbbak legyenek, mert másképp' megint rajtuk esnek az előbbi kínzások. Mi is tehát a' régi nyomoruságot adjuk elő sajnós tanításokkal.”) abban jelölte meg a Király József által alapított „gyászünnep” célját, hogy „a' régi keservek ezután hathatósabban tanítsanak”. Ezt a célt szem előtt tartva a maga szónoklatát a katasztrofális esemény és előzményei érzékletes és igencsak hosszadalmas bemutatására, és az ebből a jelen számára hasznosítható tanulságokat összefoglaló szakaszokra építi: „Három részre lesz tehát mai beszédünk osztva. Előadjuk: 1. Hazánknak a' mohácsi veszedelem' idején állapotját. 2. Magát a' mohácsi veszedelmet. 3. Ebből egykét tanuságot.” (KÖVÉR János, *Mohács' véres mezején ama szerencsétlen ütközetnek forduló napján, mint néhai Király József pécsi püspöktől alapított nemzeti gyászünnepén Aug. 29-én 1837. tartott egyházi beszéd. Mondotta Kövér János a' veszprémi megyében vörösi plébános* = PAP Ignác, *Ékesszólástan*, Veszprém, 1847, 187–188.)

szétomolva / Elpusztult tériden / Királyi trónus / Nagy romjai; / És szétomolva / Bezöldült hant alatt / A messze kornak / Nagy ősei.” Ez a kísérteties tájkép azonban nem pusztán a katasztrofális vereségről való megemlékezésnek megfelelő érzelmek felkeltésére szolgál. Kétségtelenül erős emocionális hatása mellett a deskripció olyan Mohács-inventárium, amely a történelmi esemény a korban fontos(al)témáinak, értelmezési aspektusainak csaknem hiánytalan katalógusát nyújtja. Mint allegorikus táj, Mohács egyszerre jelenik meg a hazafiúi áldozat örök példajaként, szakrális térként, a pusztulás óriási mértékét kifejező nagy temetőként, illetve az önálló királyság bukásának (és a nemzeti függetlenség elvesztésének) helyszínéül. De felfedezhető a leírásban az emlékhely jeltelenségére utaló allúzióként („És szétomolva / Bezöldült hant alatt / A messze kornak / Nagy ősei”) a saját múltjával szemben közömbös közösségnek szóló, a Mohács-hagyományban szintén gyakori szemrehányás is. A strófában tetten érhető, a téma teljes értelmezési és reprezentációs spektrumának lefedésére irányuló törekvés, illetve a kommemoráció lehetséges tartalmi elemeinek térbeliprojekciója Bajza allegorikus Mohács-deszkripcióját a retorika ajánlotta mnemotechnikai módszer szerint, a pontos és hiánytalan emlékezetbe vésés elősegítésére létrehozott, a felidézendő szöveg egyes tartalmi elemeit helyettesítő képekkel feltöltött elképzelt helyszínekhez teszi hasonlónak.⁴¹ A három logikai egységre tagolt gondolatmenet konklúziójaként a térleírás felkínálta katalógusból válogatva a záró strófa az erkölcsi példa fenntartásának a pusztalamentáción túlmutató mozzanatait jelöli meg a kommemoráció legfontosabb feladataként. Az *Andalgás* szövege alapján a csata nyomait eltüntető, az emlékezést akadályozó földrajzi térrel szemben („Oh szentek, oh dicsők! / Honföregtetnek / Véraldozatjai, / Az ősz idők szele: / Szétlenget / Szent sírokat porát”) Mohács mint történelmi esemény vigasztaló és buzdító értelmezésének közvetítése a költészet feladata: „De a nemes / Utókor ajkán / Dalkél fölöttetek, / Dal, mely szelíden, / Hevülve kéjre, / Hevülve lángra, / Kijegyzi a tett / Magasbecsét”. A verszárlata felvillantja ugyan a virágzó határ jelenbeli képét, de csupán egy pillanatra, hogy nyomban átadja a helyet a táj értelmezését a mnemotoposz politikai/erkölcsi jelentését rögzítő Spárta-hasonlatnak: „Sgyászoló kebelben / Mély fájdalommal, / De büszke érzelem / Fellengette közt / A szép Emlékezet / Borong a csendes / Virány felett, / Mint Spárta hamvain / A régi nagyság / Hős nimbusa.”⁴² Az *Andalgás*-ban a csata valamikori helyszíne a maga fizikai valójában mint történelmi emlékhely üres, a kommemoráció célja iránt hasznosíthatatlan térként jelenik meg. Mohács mint a kollektív emlékezet tárgyának jelentése és jelentősége nem a földraj-

41 A Szimónidészre visszavezetett technika alkalmazásához Quintilianus magyarázata szerint „valós vagy kitalált helyszínekre van szükség, ezenkívül képekre vagy ábrázolásokra, amelyeket természetesen magunknak kell kitalálnunk. Képnek azt nevezem, aminek segítségével megjegyezzük amit meg kell tanulni, oly módon, hogy – Cicerót idézve – a helyszíneket viaszként, a képmásokat pedig betűként használjuk.” (Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan* (11, 2, 21), ford. TORDAI Éva, Pozsony, Kalligram, 2009, 730.)

42 A toposz lehetséges jelentésspektusai közül a vers témája miatt Bajza Spárta-hasonlata leginkább a honvédő háborúban tanúsított hazafiúi helyállásra és a katonai erényekre való utalásként érthető. (A toposz korabeli használati módjairól lásd NAGY Ágoston, „Rómát, Athenát, Spártát álmodtam...”: *Spárta toposza a 18–19. század fordulójának magyar politikai*

zi terület idiografikus képében, hanem az ennek helyébe állított, az emlékezhely szimbolikus jelentésmezejének teljes lefedésére alkalmas imaginárius tájban válik csak hozzáférhetővé.

Bajza *Andalgásához* viszonyítva Vörösmarty két epigrammája a tér reprezentációja tekintetében közelebb áll a *Búcsú* Mohács-ábrázolásához. Közülük az első „Mohácsföld” monologikus önjellemzése. Az ethopoeia a 16. századi esemény és a helyszín mint történeti táj reprezentációjában már jó ideje közhelynek számító, „nagy temető” képre utaló („Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld,”) expozícióval indul. A költemény konklúziója („Kart és férfikebelt vive itt a harcba magyar nép; / Sors erejű számmal győze az ozman erő”) pedig az *Andalgás* a kommemoráció funkcióját a hős elődök önfeláldozásában megmutatkozó erkölcsi példának fenn tartásában meghatározó utolsó strófáját idézi. Annál is inkább, mivel Vörösmarty Mohácsának a vereséget a szembenálló seregek számbeli különbségére visszavezető magyarázata a Bajza versét záró Spárta-hasonlatban is potenciálisan benne rejlő, a thermopüla-i csatára mint a reménytelen helyzetben végsőkig kitartó hazafiúi helyt állás egyik legismertebb történeti példájára vonatkozó allúzióként is olvasható.⁴³ A Mohács-hagyomány konvencionális motívumait felsorakoztató szöveg egyetlen szokatlan mozzanata az epigramma második disztichonjában a „Mohácsföld” által önmaga mint emlékezhely tekintetében a megszólított honfinak tulajdonított, a távolmaradás indokaként azonosított érzelmi attitűd: „De ne pirúlj, oh honfi, azért eljöni sikomra / Had-gázolta határt látni s az árva Cselét”. A történelmi eseménnyel, illetve az emlékezhellyel kapcsolatban érzett szégyen vagy zavar, amire Vörösmarty a megfelelő testi szimptomán keresztül utal, kétféleképpen is értelmezhető a szövegben. A klauzula felől olvasva a honfi pirulásának lehetséges oka a közösség önnön balsorsának előidézésében játszott negatív szerepe, a Mohácssal mint morális és történelmi exemplummal gyakorta asszociált diszkordia és elfajulás mozzanata. Mindenesetre erre utal az a gesztus, ahogy a tér az ütközetet a nújaként az epigrammát záró periódusban leválasztva az eseményt annak a negatív példákban bővelkedő, erkölcsileg elítélhető előzményeiről, önmaga mint emlékezhely megtisztítását telvégi: a csatátér kizárólag a hősök tiszta önfeláldozásának az emlékét őrzi.

A honfi pirulásának van azonban egy másik lehetséges magyarázata is, a amit a második epigramma tesz egészen egyértelművé. Párdarabjához hasonlóan ez az utas és a táj dialógusára épülő költemény sem tűnik különösebben invenciózusnak, hiszen az alapját képező szituáció, a nemzeti múlt jelentős eseményeihez vagy kiemelke-

irodalmában = „*Politica philosophiai okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György, VELKEY Ferenc, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013, 193–208; a plutarchizmus spártai ágáról Berzsenyi Dániel költészete kapcsán lásd CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 63–64.

43 A seregek számbeli különbségének hangsúlyozása magában a Mohács-hagyományban persze olyan közhely, amely nem igényli a történeti példákkal való megerősítést, s önállóan is gyakran felbukkan a téma irodalmi reprezentációiban, így például Kisfaludy Károly elégiájában is: „Ámde hol olyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar?” KISFALUDY Károly, *Mohács* = K. K. *Összes költeményei*, Bp., Arcanum, 1998.

dő alakjaihoz kapcsolódó helyszíneken felbukkanó vándor figurája a történeti tájak reprezentációjának egyik legközhelyesebb motívuma. Vörösmarty költői eredetisége csupán egyetlen mozzanat megváltoztatásában rejlik, amely azonban fontos eltérést jelent a tradicionális ábrázolásmódhoz képest. Az utas a történelmi jelentéssel bíró vidékek költői reprezentációjának hagyományában nem pusztán a staffázsfigura, hanem – még azokban az esetekben is, amikor nem azonos a szöveg beszélőjével – a teret tájként konstituáló nézőpont képviselője. Az egyes területek felkeresése rendszerint a hozzájuk kapcsolódó történelmi esemény tudatában, határozott szándékkal történik, vagyis kegyeleti, kommemorációs aktusként értelmezhető. Így van ez Mohács esetében is: az ide érkező utas világos elvárásokkal közelít a vidékhez; a hajdan dicső nemzetbukásának nyomait keresi, a „nagytemetőt” akarja látni. Ennek az elvárásnak azonban a 18–19. századi Mohács – ahogy az Bajza verséből is kiderül – nem igazán képes megfelelni: a múltra emlékeztető tárgyi rekvizitumok, emlékmű, vagy a földrajzi tér az esemény elbeszéléséhez köthető jól azonosítható elemeinek hiányában⁴⁴ a mohácsi mező a maga valós képében nem jeleníthető meg történeti tájként. Ami a területen látható, az a virágzó vidék országleírásokból ismert, a hajdani esemény felidézésére látszólag teljesen alkalmatlan képe. Vörösmarty éppen erre, az emlékezhely tradicionális jelentése és annak közhelyszerű képi megjelenítése (a nagy temető), valamint a vidék valós karaktere közt fennálló feszültségre építi második Mohács-epigrammájának csattanóját. Az ő utasa úgy érkezik Mohácsra, hogy mit sem tud annak emlékezhely voltáról, így a tér érzékelését esetében nem befolyásolja az arról a kulturális emlékezetben élő kép. Ezért – a téma költői szöveghagyományában egyedülként – pusztán a szemei előtt megjelenő földrajzi teret látja: „Melly föld ez, mi virágzó tér az öreg Duna partján, / Melyen sárga kalász rengedez és buja fű?” A valós vidék percepcióján alapuló kérdés és a földtől érkező, az emlékezhely konvencionális jelentését rögzítő válasz („Hír temetője Mohács, s a magyar átka nevem.”) mint indukció és klauzula a zárt működhet csattanóként, hogy a Mohács szó kétféle – földrajzi névként és narratív abbreviatúraként való – használatának, s ezáltal a tér mint táj kétféle érzékelésének radikális ellentmondását tudatosítja. A kétféle referencia feszültségére építő költői invenció ellenére Vörösmarty epigrammája nem jelenti a tradicionális Mohács-kép szubverzióját, inkább annak megerősítését adja. Az arculatát megváltoztató természeti folyamatok és emberi tevékenység miatt történeti tájként az utas számára immáron felismerhetetlenné vált virágzó vidék leírása a felejtés metaforájaként olvasható.⁴⁵ A tér karakterének lényegét, a táj valódi jelentését mindkét epigrammában a perszifikált vidék, a honfitpirulásra készítő

44 Solymossy Sándor az 1926-os *Mohácsi emlékkönyv*-ben megjelent tanulmányában részben a terület ez utóbbi értelemben is „jeltelen” voltának tulajdonítja a csata népi emlékezetének hiányát. (Vö. SOLYMOSY Sándor, *Mohács emléke a néphagyományban = Mohácsi emlékkönyv*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926, 338–339.)

45 Mohács idiografikus képének efféle költői használatára Garay János a következő évtizedben írt epigrammája (*Mohács*) a legjobb példa: „Visz habot a Duna, vizsiető hullámot, elomlót / Szüntelen és mégis szüntelen itt maradót. / Lebke hajók uszkálnak alá föl, s lebke hajókon / A nyers kormányzó nyers evezőkre riad, / Míg az alatt partján munkába fáradoz, izzad, / A napszámot űző, a sokadalmas ipar; / Csak maga bús az utas, betekint a hajdan ölébe, / És a büszke papot látja, s a nemzeti sírt.” (GARAY János’ *Versei*, Pest, 1843, 129.)

szemrehányásként érthető vallomása fogalmazza meg: Mohács, a feledékeny utókor a teret deszakralizáló tevékenysége ellenére továbbra is nagy temető.

Eötvös a *Búcsú* hatodik strófájában ugyan a Mohács-hagyomány hasonló elemeiből építkezik, mint Vörösmarty a maga költeményeiben, tájértelmezése mégis jelentősen különbözik ez utóbbiakétól. Az 1836-os költemény mnemotoposzainak sorában Mohács az egyetlen, amelynek deskripciója nem áll a múlt nyomasztó emlékének hegemon uralma alatt. Noha a leírás Vörösmarty „Mohácsföld”-jének ön-jellemzéséhez („Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld, / Mely vérből nevelék gyász telekimre mezőt”) hasonlóan jeleníti meg a tér történetiségét („magasbra nőnek / Az új barázdán ’s régi hősökön / Kalászai, erőt ad a’ mezőnek, / Bár rég lefolyt, a’ férfitér-özön”), mégsem tekinthető a téma történetében többször felbukkanó invenciópuszta variációjának. Eötvös térábrázolása nem kontraprezentikus,⁴⁶ a határ fertilitása nem az emlékezés hiányának képi kifejezése, hanem éppen a múlt és jelenszoros, kauzális kapcsolatának hangsúlyozását szolgálja. Bényei Miklós fontos megfigyelése, hogy Eötvös költeményében összesen hat alkalommal – kétszer Rákos, egyszer Buda, háromszor Mohács kapcsán – használja az ’áll’ igét. Az elemző magyarázata szerint a Kisfaludy-allúzióknak („Él magyar, áll Buda még!”) tekinthető motívum – a pretextusbeli funkciójának megfelelően – „a versben nemcsak a mozgatlanság kifejezője, hanem az állandóságé, az életé, a létezésé is”.⁴⁷ Az észrevétel kiegészíthető azzal, hogy az eredeti helyén kifejezetten az egykori hatalmi centrumra vonatkozta tott, a fennmaradás tényét konstataáló, s ezen keresztül a jövővel kapcsolatos reménykedést kifejező („Uj nap fényle reánk annyi veszélyek után, / Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most, / S égve honért bizton nézzen előre szemünk”) locusra utaló allúzióknak a bukás-narratíva központi eleméhez való, háromszori ismétléssel hangsúlyozott hozzákapcsolása, a zon túl, hogy szokatlan gesztus a Mohácsról való beszéd hagyományában, módosítja a tér mint emlékezhely értelmezését. A reminiscencia transzponálásával az már nem a pusztulás végletességét kifejező „nagy temető” tradicionális szimbolikus jelentését hordozza, hanem éppen a katasztrófa túlélését hangsúlyozza. A táj vitalitása mint a történelmi esemény természetes (biológiai) következménye, s – Vörösmarty értelmezésétől eltérően – nem mint az annak emlékét elfedő, a teret deszakralizáló hétköznapi tevékenység eredménye jelenik meg a *Búcsú*ban.

Eötvös Mohács-leírásában, a strófa zárlataként felbukkan ugyan a tér mint emlékezhely jeltelenségének – Bajza és Vörösmarty szövegeiben is szereplő – konvencionális (és a valóságnak megfelelő) mozzanata: „Nincs kő határán, nincsen kúnhalom, / De áll a tér s nem vész a fájdalom.” Az akár újabb Kisfaludy-utalásnak („Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni, / Fénytelen itt szunnyad s kő se mutatja helyét!”, illetve: „Igy hamvadtak elők alacsony mohlepte gödörben, / Sa feledékenységéje borítja nevők”) is tekinthető fordulat azonban itt nem a szemrehányás kifejezője, jóval inkább az ország temetőkerti tájképéből kiemelt vidék „másságát” erősíti meg. A történelmi eseménnyel való kauzális relációja okán a mohácsi mező

46 Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

47 BÉNYEI, *i. m.*, 390.

recens szemléletének legmeghatározóbb vonása, a prosperitás, a dús vegetáció maga válik az emlékezhely szimbolikus jelentésének hordozójává, amely minden egyéb sajátos jel (kő, kúnhalom) hiányában is tanúsítja az elődök a haza fennmaradásáért hozott áldozatának jelentőségét. Mohácsnak mint a korabeli kulturális emlékezet legfontosabb, egyben legfájdalmasabb emlékezhelyének tájként való ártértelezése a magyar történelem szemléleti modelljének megváltoztatására vonatkozó javaslatként is értelmezhető gesztusa Eötvös versének. E tekintetben kiemelendő Eötvös itt felrajzolt Mohács-képének két vonása. Egyfelől az, hogy a téma hagyományos reprezentációihoz képest a deskripció megfordítja a múlt és a mindenkori jelen dominanciaviszonyát; ebben a leírásban nem a múltbeli katasztrófa fájdalmas emléke határozza meg a jelenbeli tájlátványát, hanem éppen ellenkezőleg, az aktuális állapot felmérése adja meg a valamikori esemény jelentését. Másfelől a hagyományos térkezelés temetőkertjétől az idill felé elmozduló reprezentáció lényege nem az esztétikai értékek hangsúlyozása, hanem – ahogya jövőbeli viráyon boldoguló népvíziójában is – a gazdasági minőség; a mohácsi mező Eötvös deskripciójában nem szép, hanem termékeny, hasznos vidék.

A múlt feletti lamentáció helyébe állított, s a haszon nyelvén megszólaltatott jelen- és jövőorientált történelemszemlélet persze nem a fiatal Eötvös költői invenciója, hanem a korpolitika i diskurzusának fontos témája, amelynek az 1830-as években Széchenyi *Hitele* a legismertebb megfogalmazása.⁴⁸ A *Búcsú* tekintetében nem elhanyagolható, hogy a nagy hatású munkában a téma egyik első felbukkanása éppen egy Mohács-reprezentációs hagyományához is kapcsolódó szöveghely. A mű előszavában az ország modernizációjának akadályairól elmélkedő Széchenyi az e tekintetben leginkább problematikus attitűdöket mutató hazafiúi karakterek egyikét a következőképpen jellemzi: „Némelyek szomoruan füttyöreszik a’ Mohácsi veszedelem nótáját, ’s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. ’Stán ugyan, ámbár én nem hiszem – de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, ’s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti ’s vizsgálja, ’mit menthetett meg, ’s avval béelégedni ’s lassankint többet szerezni iparkodik.”⁴⁹ A *Hitel* az elveszett kincs siratásának céltalanságát deklaráló, a jelen- és jövőbeli boldogulás lehetőségét ökonómiai feltételekhez („többet szerezni iparkodik”) kötő argumentációinak elemei ismerhetőek fel a *Búcsú* térábrázolásában.⁵⁰

48 A közgazdasági beszédmód a haszonközpontú érvelés szerepéről a *Hitel* többféle politikai nyelvet megszólaltató szövegében lásd TAKÁTS József, *Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a Hittelben* = T. J., *A megfelelő ötvözet*, Bp., Osiris, 2014, 111–134. Ugyanennek a korabeli szépirodalomra gyakorolt hatásáról lásd HITES Sándor, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktivitásáról* = *Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon*, szerk. LAJTAI Máttyás, VARGA Bálint, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 131–154.

49 SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, 1830, XIII–XIV.

50 Széchenyi művének végén a tétel közismert megfogalmazása kifejezetten a hazához mint földrajzi térhez kapcsolódik: „A’ Mult elesett hatalmunkbul, a’ Jövendőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk ’s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják; ’Magyarország – volt; – én azt szeretném hinni: lesz!’” SZÉCHENYI, i. m., 270.

A történelem értelmezésének ez a Széchenyit idéző modellje látszólag ellentétben áll a *Búcsú* harmadik strófájában rögzített, a haza és a nemzet közti viszonyt a „szent fájdalom” érzésében, illetve az ennek megfelelő tájképekben kifejezett meghatározásának. Fontos azonban megjegyezni, hogy miközben a szöveg több ponton is kételyeket ébreszt a viszony *tartalma* tekintetében, a föld és népe egységeként meghatározott reláció intakt marad, sőt megerősödik: a boldog népet szorosabb kötelék fűzi a maga virányához, mint a szent fájdalom őrzőit az emlékek mauzóleumaként megjelenített hazához. Ennek példájaként a *Búcsú* hatodik strófája olyan emlékezet-helyként ábrázolja Mohácsot, amelynek szimbolikus jelentése és fizikai megjelenése tökéletes összhangban áll egymással. A fertilis határ képe a költői tradícióval ellentétben nem a múlt és jelen közötti hasadást, ellentmondást, hanem éppen kauzális kapcsolatuk feloldhatatlanságát fejezi ki. A gazdasági hasznosítás itt nem profanizálja a közösségi emlékezet számára szakrális helyszínt, hanem a mnemotoposz értelmezését új perspektívába állítva, az elődök önfeláldozásának jelentőségét bizonyítva – Bajzát idézve – „kijegyzi a tett magas becsét”.

Mindezek fényében a *Búcsú* többnek látszik a képviselési lírában megszokott lamentatio–consolatio sémájú múltértelmezés konfesszionális jellegű, passzív-szemlélődő újrafogalmazásánál. A konvencionális képkészlet használata, a jellegzetes elbeszélésminták felidézése inkább a haza és történelem efféle szemléletének természetlenségét látszik demonstrálni Eötvös költeményében. Noha a szöveg nem tartalmaz cselekvésre buzdító imperatívuszokat, az érzelmes vallomásból kibontakozó, a honszeretet megfelelő módját firtató gondolatmenetben megfogalmazódó javaslat mégis iránymutató jellegű: Eötvös búcsúja nem csupán a földrajzi térnek, hanem a haza és hazafiság lamentációs történelemszemlélet által megalapozott fogalmának is szól.

Összefoglaló

A *Búcsú* (1836) Eötvös József a magyar költészet történetében nem túlzottan nagy jelentőségű lírai életművének azon darabjai közé tartozik, amelyek iránt mutat némi érdeklődést az irodalomtörténet-írás. A *Tér és történelem* című tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a versben megjelenő térábrázolások, illetve a magyar történelmi tudat számára szimbolikus jelentőségű földrajzi helyek (Buda, Rákos, Mohács, Nándorfehérvár) leírásainak elemzésével bemutassa a szövegben használta haza-fogalmat és az ehhez kapcsolódó történelemértelmezést, valamint ezek a korabeli politikai diskurzussal való összefüggéseit.

Space and History

Búcsú (Farewell, 1836) is a welcome exception within József Eötvös's lyrical oeuvre, which is usually not credited with too much significance in literary history. This paper makes an attempt at a comprehensive interpretation of the description of those geographical places (Buda, Rákossziget, Mohács, Nándorfehérvár) which bear symbolic relevance for Hungarian historical consciousness. The interpretation reveals the underlying "native land" concept and the related interpretation of history, as well as the connections with contemporary political discourse.

Takáts József

Egy tanulmányút költői átváltozása

Eötvös József *Búcsú* című költeményéről, amely nem túl terjedelmes lírai életművének legtöbbet elemzett darabja, az utóbbi időben két kiváló értelmezés is íródott. Porkoláb Tibor tanulmánya a reformkori „haza fiúi »keservek«” sorába illesztette be Eötvös versét, azt feltételezve, hogy sikerességét „elsősorban annak köszönheti, hogy a honszeretet érzelmes (könnyes-bús) változatát szólaltatja meg rendkívül hatásos formában”.¹ Laczkó András elemzése, amely a Mohács-téma reformkori költészeti előfordulásai nagyszabású áttekintésének részeként készült el, a „lamentációs történelemszemlélet” meghaladását is felfedezni véli a költemény tájértelmezéseiben.² Az alábbi rövid írás a tanulmányokhoz fűzött lábjegyzet, amely főként a költemény keretével, a búcsúzás mozzanatának értelmezésével foglalkozik. Amű eddigi magyarázatai ugyanis a keretet illetően általában ráhagyatkoztak a szöveg életrajzi hátterére, a következőképpen: a szerző 1836 nyarán hosszabb külföldi utazásra indult; a *Búcsú* ezen utazás alkalmi költeménye. Ám ha igaz van Wolfgang Isernek, hogy „amint a valóságok áthelyeződnek egy szövegbe, valami más jelévé változnak”,³ akkor Eötvös utazásának valósága is átváltozik a költemény szövegébe illeszkedve.

A *Búcsú* az én szememben kissé homályos, nem minden részletében érthető alkotás. Első és utolsó versszak foglalta magában a hazától való búcsúzást. Az olvasó nem tudja meg belőlük, hogy miért hagyja el a hont a beszélő. Az utolsó versszak azt sejteti, hogy „talán sokára” jön csak vissza a távozó, ám az is lehet, hogy „örökre” megy el. Eza meghatározatlanság önmagában is értelmizést igényel az olvasótól. Ráadásul a keret kijelentései mintha nem volnának összeegyeztetve a költemény belső versszakainak állításaival. „Hazát kíván, hazáért verszivet”, olvashatjuk a második versszakban. Hogyan következhet ebből az a lehetőség, hogy a beszélő talán „örökre” hagyja el a hazáját? A nyolcadik versszak özvegy anyaként jeleníti meg a hazát, a költemény közepétől kezdve kifejlesztett nagyszabású temető-, temetés-allegória részeként. „Égőn szeretlek özvegy-fátyolodban”, mondja itt a beszélő, aki néhány sorral alább a talán örökre való távozását jelenti be. Miféle fiú (honfi) az, aki elhagyja özvegy anyját (hazáját) a gyászában, gondolhatja az olvasó.

Ha ilyesféle hiányokat és ellentmondásokat találunk régikölteményekben, gondolhatunk arra is, hogy az előttünk fekvő szöveg talán nem remekmű, nem hibátlan

1 PORKOLÁB Tibor, „A Búcsú dalnoka”: Eötvös József a költészettörténeti kánon peremén. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, szerk. TÓTH Arnold, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2013, 337–343, 339.

2 LACZKÓ András, *Tér és történelem: Eötvös József: Búcsú* lásd e folyóirat szám 51–68. oldalán.

3 WOLFGANG Iser, *A fiktív és az imaginárius*, Bp., Osiris, 2001, 23.

alkotás. Ám lehetséges az is, hogy a hiányok, ellentmondások szándékosak, mert a cenzúra viszonyaihoz alkalmazkodók. Szalay Lászlónak írott 1837. december 13-i levelében arról számolt be Eötvös, hogy készülő svájci útinaplójának a formáját, egyes részeit a cenzor félrevezetésére alakította ki, illesztette bele művébe.⁴ Tíz évvel később *Reform* című művének előszavában pedig az előleges cenzúra által meghatározott sorok közötti olvasási mód hazai elterjedéséről értekezett.⁵ A *Búcsú* politikai költemény; nem egyszerűen a hazaszeretet érzelmes megfogalmazása. „A magyar alkotmánynak a rendi dualizmusból adódóan mindig volt egy nemzeti és egy udvari szemlélete” – írta Péter László,⁶ s ez a kijelentés a magyar történelemre is igaz. A *Búcsú*ban a magyar történelem nemzeti (nemesi) szemlélete szólal meg (olyan fiatalember írásművében, akinek a nagyapja és az apja az udvari szemlélet jegyében politizált, s aki a vers megírása idején maga is az udvari kancellária hivatalnok volt).⁷ Lehetséges, hogy megfogalmazásakor a szerzője hasonlóan járt el, mint nem sokkal később svájci útinaplója írásakor.

Különösen a negyedik versszak olvasásakor, a „hallgat” ige alakjainak háromszori megismétlésekor juthat eszünkbe, hogy a költemény talán rejtett üzenetekkel is dolgozik. Rákos összetett tájszimbólum volt a reformkori szövegekben, főként „a tanácskozás, a törvényalkotás, a (nemesi) nemzet egyetértése” jelképe volt, olykor a nemesi hadi gyülekezés egykori színhelyeként emlegették.⁸ A *Búcsú* szövegében az egykori nemzeti nagyságot jelölő emlékezeti helyek sorának első eleme. A háromszori „hallgat” Rákos kapcsán talán az 1836-ban lezárult országgyűlés egyik nagy témájára, a szólásszabadságra utalt. Innentől kezdve perszemindig feltételesmódban kell fogalmaznom. „A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik.” „Szó szavat húz maga után; élő tanácskozásban fejlik ki, s tartatik fenn a szabadság szelleme...”, olvashatjuk Kölcsey Ferenc 1833–1834-ben, az országgyűlés idején, követként írt *Parainesis*-ében.⁹ A „hallgat” költőietlen nyomatékosítása Eötvös versszakában, lehet, arra céloz, hogy a hallgató nemzet (mert nem rendelkezik szólásszabadsággal, nem tanácskozhat szabadon) nem nevezhető szabadnak.

A szintén 1836-ban befejezett *Szózat* némely értelmezései Vörösmarty Mihály művét az 1835–1836-os évek politikai válságára adott válasznak is tekintik. Elképzelhető, hogy annak tekinthetjük a *Búcsút* is – méghozzá a *Szózat*tól eltérő válasznak. Mint ismeretes, 1835-től az udvar kísérletet tett a magyarországi reformpárti nemesi politika elhallgattatására és megfélemlítésére. „E politika leglátványosabb

4 Idézi: SÓTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Akadémiai, 1967, 53.

5 EÖTVÖS József, *Reform* = E. J., *Reform és hazafiság: Publicisztikai írások. I.*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 345.

6 PÉTER László, *Ország és királya a kiegyezésben* = P. L., *Az Elbától keletre*, Bp., Osiris, 1998, 219–263, 227.

7 Sótér István azt írta a szerzőről szóló monográfiájában, hogy Eötvösnek hazatérése utáni 1838-as, a Borsod vármegyei közgyűlésen elmondott beszédét „tekinthetjük politikai pályája első tettének”. (SÓTÉR, i. m., 49.) Én politikai tettnek mondanám a *Búcsú* című 1837-ben publikált költeményt is.

8 Rákosról mint 18–19. századi irodalmi jelképről lásd KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 272–282.

elemét a politikai perek jelentették: 1835 és 1838 között négy felségsértési, kilenc hűtlenségi és kilenc becstelenségi (infámia) per indult a közélet szereplői ellen, hatban ítélet is született. További perek indultak a megyei bíróságok előtt (a perbefogottakat itt is kiszorították a közéletből), a Társalkodási Egylet számos tagját pedig eltiltották az ügyvédi vizsga letételétől. A perbefogottak túlnyomó részét nyilvános fórumon mondott beszédért vonták felelősségre...” – foglalta össze Pajkossy Gábor tanulmánya a történeteket,¹⁰ amelyek közül Wesselényi Miklós és Balogh János barsi követ perbefogása és az országgyűlési ifjak letartóztatása ment végbe a *Búcsú* valószínű megírása előtt.

Lehetséges, hogy a költemény harmadik versszaka is összefüggésbe hozható 1836 nemesi politikájával. E strófát eddigi értelmezői, érthető módon, általában a „hazafiúikeservek”, a nemzeti lamentáció nyelvezetével magyarázták. A versszakba foglalt állítás leegyszerűsítve így hangzik: „az ég egy kincset ad minden hazának”, amelyet híven őriz a nemzet, s ez a magyar haza / nemzet esetében a „fájdalom”. Mint a következő szakaszokból kiderül: a nemzeti nagyság elvesztése fölött érzett fájdalom. Árnyalhatja e sorok értelmezését, ha tudjuk, hogy a sérelmi politika korabeli nyelvezetében fontos előforduló kifejezés volt a „kincs” és a „fájdalom” is. Az előbbi metafora gyakorta a nemzet számára legfontosabb politikai jót jelölte, az utóbbi a kormányzat által elkövetett jogi sérelmek miatti nemzeti (nemesi) reagálás megnevezése volt. Lássunk néhány példát az előbbire! Kölcsey Ferenc *Beszéd I. Ferenc király uralkodása negyvened évi ünnepén* című szövegében a nemzet szabad polgári alkotmányát nevezi a „legbecsesb, legféltőbb kincs”-nek, *Követválasztás előtt* című fiktív beszédében ugyanazt „a sors legbecsesb ajándéká”-nak.¹¹

Széchenyi István a *Hitel* egyik sokat idézett helyén – ahol „a Mohácsi veszedelem nótáját” fűtyörészőkről írt gúnyosan – használta az „elveszett kincs” kifejezést a nemzet nagyságra utalva.¹² Deák Ferenc 1835-ös Wesselényi védelmében elmondott országgyűlési beszéde így kezdődik: „Már Bihar követe megmondotta, hogy hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse a szólás szabadsága, s talán egyetlenegy, mely örjelehet nemzetisabadságunknak.”¹³ Pest vármegye 1836. június 13-ik közgyűlésén Patay József ily szavakkal tiltakozott az országgyűlési ifjak törvénytelen letartóztatása ellen: „alkotmányunk által kijelölt hatóság elmellőzésével s katonai erőszakkal magyar constitutionalis polgárnak legdrágább kincsétől, szabadságától megfosztatnia nem lehet, különben a társaság fő czélja, a személy biztossága egészen odavan”.¹⁴ E példák alapján úgy tűnik tehát, hogy e sorok után: „Az ég egy kincset ad minden hazának / S a nemzet híven őrizi birtokát”, 1836-ban olyan állítás lett volna várható,

9 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 1112.

10 PAJKOSSY Gábor, *Kölcsey és a liberálisok elleni politikai perek = „A mag kikél”: Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, Budapest–Fehérgyarmat, 1990, 110–120, 110.

11 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1960, II, 56–57, 65–66.

12 SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, Petrózai Trattner, 1830, XIV.

13 DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai beszédek és írások*, Bp., Osiris, 2001, I, 107.

14 KOSSUTH Lajos *Összes munkái VI.: Ifjúkori iratok: Törvényhatósági tudósítások*, Bp., Akadémiai, 1966, 635.

hogya a magyar haza vagy nemzet esetében ez a kincs az alkotmánya, egykori nagysága, alkotmány biztosította szabadsága, szólásszabadsága. A „fájdalom” szó e hiányzó kifejezések helyettesítőjeként áll a versszak végén. S a „fájdalom” fogalmát épp ilyen értelemben használták a sérelmipolitika nyelvén: az alkotmány megsértésekor, az alkotmány biztosította szabadság hiánya esetén.

A Kossuth Lajos szerkesztette 1836-os *Törvényhatósági Tudósítások* sok-sok nyári-őrszi vármegyei gyűlés (tendenciózus) összefoglalását tartalmazza, amelyek egyik fő témája a szólásszabadságon esett sérelem, a letartóztatások voltak. A tudósításokban megidézett beszédek és a vármegyék nyilatkozatai sokszor tartalmazzák a „fájdalom” eme fogalmát.¹⁵ Néhány példa: Békés vármegye június 21-i gyűlésének indítványa így fogalmazott a letartóztatásokra reagálva: a rendek „[k]épteleneknek látták tehát magukat, egyhangon nyilvánított fájdalomuk keserű érzését Ő Felségének felterjeszteni”, hogy a király adja vissza a lefogottak szabadságát, s a jövőben óvja meg sérelemektől a hazát.¹⁶ Bárczay Mihály Abaúj vármegye közgyűlésén hangzott javaslatát így foglalta össze a tudósítás: „a sérelem [ti. a letartóztatások] tehát igen szembetűnő lévén, a szónok Abaúj vármegye rendjeinek érzékeny fájdalomát erőteljes felírásba foglalni, s e sérelem orvoslását sürgettetni kívánja.”¹⁷ A fájdalom kinyilvánítása eszövegekben nem valamiféle romantikus érzelm kifolyása, hanem politikai formula, a kormányzat okozta sérelemmel szembeni nemzeti reagálás, tiltakozás bevett kifejezése. Lehetséges, hogy e nyelvi háttér előtt a fájdalom *Búcsú*-ban használt fogalmát is politikusabb érzelemnek érdemes tekintenünk, mint szokás.

A harmadik versszak első sorát („Az ég egy kincset ad minden hazának”), ha jól értem, így magyarázhatjuk: az ég minden hazának ugyanazt a kincset adja, a nagyságot, s ez a nagyság – mint a strófa elősorolt példái mutatják – más-más módon valósult meg az egyes nemzeteknél.¹⁸ A franciák Napóleon egykori dicsőségére, a rómaiak birodalomra nőtt városuk egykori hatalmára, a hellének egykori kultúrájukra emlékezhetnek a jelenben (a magyarok pedig, ha a fentebbi értelmezésem helyes volt, egykori szabad alkotmányú országukra). A „fájdalom” közösségi érzelme, amely a 4–8. versszakokat uralja, az egykori nagyság elvesztése miatti fájdalom, s egyben a „remény” érzelme (lásd a nyolcadik strófát). A *Búcsú* nem magyarázza meg mai olvasójának, miért reményteljes érzelm a fájdalom. Ha elolvassuk mellé Eötvös 1839-es Kölcsey-émlékbeszédét, talán megtaláljuk a magyarázatot. Az émlékbeszéd szerint Kölcsey politikai célja a nemzeti nagyság újbóli elérése volt; ez a cél az ő Eötvös által vállalt politikai öröksége. Innen nézve a nemzeti nagyság elvesztése miatti „fájdalom” az újra elérendő nemzeti nagyság kiindulópontjának bizonyulhat.

A reformkori nemesi elit magatartásának értelmezésekor általában modernizációs készletet veszünk számításba, leginkább a nyugati országokhoz viszo-

15 *Uo.*, 633, 673, 698, 704, 730, 731, 748, 753, 788, 791, 815, 816, 822; stb.

16 *Uo.*, 673.

17 *Uo.*, 704.

18 A nagyság republikánus fogalmáról lásd TAKÁTS József, *A nemzet: költői utópia: A nagyság fogalma Kölcsey Mohácsában* = T. J., *A megfelelő ötvözet: Politikai esztétörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2014, 151–164.

nyitott honi elmaradottság megtapasztalását.¹⁹ Kölcsey 1830-as évekbeli értekező prózája vagy Eötvös Kölcsey-émlékbeszéde alapján azonban inkább egyfajta republikánus késztetést kellene hangsúlyoznunk: a nemzeti nagyság újbóli elérésének ambícióját. Ez a republikánus késztetés, úgy sejtem, rejtjelezve fellelhető a *Búcsú*-ban is, éppen a keret és a belső strófák említett ellentmondásában. Visszatérek tehát a búcsúzás mozzanataához, ahhoz a már felvetett szemponthoz, hogy a költemény beszélője nem közli velünk, miért is hagyja el „örökre tán” a hazáját. A 19. század első felében patrióta kerete volt a nemes ifjak külföldi utazásainak: hazafi-utazások voltak, amelyek a tudásszerzés, tapasztalatgyűjtés, a haza és a külföld összehasonlításának alkalmaként a majdani hazai hasznosításukkor nyerhették el önnön értelmüket.²⁰ A *Búcsú*ból azonban hiányzik ez a megszokott indoklás. Eötvös József ugyan tanulmányútra indult Nyugat-Európába 1836 nyarán, az elutazás azonban a költeményében átváltozott valami mássá.

Úgy gondolom, a költemény második versszakát tekinthetjük a búcsúzás indoklásának, amelyet talán így is lehet érteni: nem azért megyek el, mondja a beszélő, mert Helvétia-nak és Franciaországnak szebbek a tájai, mint Magyarországnak, hanem merthazát kívánok. A republikánus hagyományegészehez hasonlóan – írja Maurizio Virolia hazaszeretetről szóló eszmetörténeti könyvében – „Rousseau számára is a haza a közszabadságot jelentette, és a hazaszeretet a közszabadság szeretete volt, a mi szabadságunké és a polgártársainké. Szabadság nélkül és honpolgárok nélkül nem lehet hazáról beszélni, hanem csak tájékról. [...] A haza alapja a honpolgárok, valamint a republikánus intézményeknek megfelelő állapot és életmód közötti kapcsolat.”²¹ A patriotizmus, ellentétben a nacionalizmussal, ezért nem közvetlen, természetes érzelem, hanem közvetett, ésszerű ragaszkodás: a szabad intézmények és életmód szeretete. Mintha a *Búcsú* beszélője is ilyesmit sugallna: hazát kívánok, nem szép vagy kevésbé szép tájékat, s mivel a magyar haza nem szabad (lásd a negyedik versszakot), el kell mennem belőle.

A republikanizmus klasszikus szövegei közül talán Cicero írásművei emelik ki a leghatározottabban, hogy az önkéntes száműzetésbe vonulás erkölcsileg szükséges cselekvés.²² A *Tusculumi eszmecsere* V. könyvének 37. szakasza azt a kérdést vizsgálja, szerencsétlenség-e a bölcs ember számára a száműzetés. Egyik példája így hangzik: „Damaratosz, a mi Tarquinius királyunkatyja, nem tudta elviselni Küpszelosz zsarnokságát, elmenekült Korinthoszból Tarquiniibe, ott megalapozta szerencséjét és gyermekeket nemzett. Balgán cselekedett-e, amikor a száműzetés szabad-

19 Összefoglalóan tankönyvem „A nemesi elit liberális fordulatának okairól” című alfejezetében: TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007, 29–30.

20 Egy példa: *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdekélései Gróf Teleki Lászlónak*, Pest, Trattner Mátyás, 1806, 122–124.

21 Maurizio VIROLI, *Per amore della patria: Patriotismo e nazionalismo nella storia*, Roma–Bari, Laterza, 2001, 80–81.

22 A Cicero-olvasó Eötvösről lásd: BÉNYEI Miklós, *Eötvös József olvasmányai*, Bp., Akadémiai, 1972, 76–77. „Legjobban Cicerót ismerte, őt olvasta legtöbbször a római irodalom képviselői közül.”

ságát többre becsülte az otthoni szolgaságnál?”²³ A Cicero-művek (*A kötelességekről* vagy *Az állam*) hangsúlyozzák ugyan, hogy a hazáért a honpolgárnak a legnagyobb áldozatra is készen kell állnia, de van kivétel a szabály alól: a zsarnokság esete, amely voltaképpen nem is tekinthető államnak, hisz az államot (a *res publicát*) „a jogok kölcsönös elismerése” tartja össze, míg az önkényuralom „nem akar semmiféle jogon alapuló közösséget”.²⁴

Egyszóval, úgy sejtem, hogy a *Búcsú* keretének és belső versszakainak el-
lentmondása a republikánushagyományemek kontextusában oldható fel: a honszeret-
teta honelhagyásával az önkényuralom miatti önkéntes száműzetésben egyeztetődik
össze. A nyilvános szólás miatti letartóztatásokat az ellenzékiek az országgyűlésen,
majd a vármegyei gyűléseken is az önkény megnyilvánulásainak nevezték. „Sértve
van igenis törvényeink szentsége, mert önkény gyakoroltatott, s a szólás szabadságát
veszély fenyegeti”, mondta egyik 1835-ös országgyűlési beszédében Deák.²⁵ Eötvös
valószínűleg nyújtja a *Búcsú* szövegében – hiányainak, ellentmondásainak, az „örök-
re tán” utalásának sugalmazása által – önkéntes száműzetéssé változott át. Sőtér Ist-
ván idézte monográfiájában Eötvös 1836–1840-ből való kéziratos jegyzetfüzetének
néhány bejegyzését, amelyek a *Búcsú* megírása idejéből származhatnak. Az egyik így
hangzik: „Ott, hol mondhatja, szabad vagyok, ott hazáját fogja találni minden em-
ber.”²⁶ E mondat a 18. század második felében, 19. század első felében népszerű latin
szállóige (*Ubi libertas, ibi patria* – Ahol a szabadság, ott a haza) bő fordítása. Azt hi-
szem, e szállóigére írott variáció a *Búcsú* című költemény is.

Bényei Miklós negyvenegynéhány évvel ezelőtti verselemzése képszerűen is
megjelenítette a távozás mozzanatát: „A *Búcsú* valóban úgy kezdődik, mintha a köl-
tő egy távolodó kocsiból nézne vissza, tekintete még egyszer végigsimogatja kedves
tájakat. »Isten veled« – sóhajtja el háromszor is...”²⁷ Nem véletlenül tűnt fel az iroda-
lomtörténész tekintete előtt épp ez a kép; én is láttam hasonlót, például a hazájától
búcsúzó, kocsijából kiszálló Mazzini vissza néző mozdulatát tegymetszeten Rómában
a Vittoriano állandó Risorgimento-kiállításán. Bényei a „száműzött búcsúja hazájától”
képtípus konvencióinak megfelelően változtatta át képszerű elbeszéléssé a köl-
temény nyitó versszakát. A kulturális minta olyan erős, hogy meghatározza még a
mai hasonló politikai búcsúvételek színrevitelét is. A kiváló újságíró, Kasza László
például e szavakkal jelentette be olvasóinak újbóli emigrációját: „Másodszor búcsú-
zom. Először 1956. november 28-án, az osztrák–magyar határon fordultam vissza
egy akkor már üres őrtorony lábától, és mondtam: »Isten veled, hazám, amint lehet,
visszajövök.« Most Magyarországtól búcsúzom, mert ami itt van, az már nem az én
hazám.”²⁸ Olyan jelenetfajta ez, amelyben egyesülhet személyes érzelem és klasszikus
hagyomány.

23 CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. VEKERDI József, Bp., Allprint, 2004, 248.

24 CICERO, *Az állam*, ford. HAMZA Gábor, HAVAS László, Bp., Akadémiai, 1995, 168–169, 131.

25 DEÁK, i.m., 118.

26 SÓTÉR, i.m., 33.

27 BÉNYEI Miklós, Eötvös József: *Búcsú = Miért szép?: A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 387.

28 KASZA László, *Isten veled, Magyarország*, Élet és Irodalom, 2017. december 20., 12.

Összefoglaló

Eötvös József *Búcsú* című költeményét mindeddig általában életrajzi keretben értelmezték: a szerző 1836 nyarán nyugat-európai tanulmányútra indult, ezért vett búcsút a hazájától. E kis tanulmány felveti, hogy a költeményben fellelhető ellentmondások éshiányok talán a cenzúra kijátszásának szándékával magyarázhatók. Összefüggésbe hozza a *Búcsú* nyelvezetét az ellenzéki sérelmi politika szókincsével, és lehetségesnek tartja, hogy éppúgy a magyar politika 1835-1836-os válságára adott válasz, mint Vörösmarty Mihály *Szózata*. A republikánus hagyomány felől nézve a költeményt beszélőjének búcsúvételét az önkéntes száműzetés sejtetésének tekinti, az *Ubi libertas, ibi patria* (Ahol a szabadság, ott a haza) latin szállóigére írott variációnak.

The poetic transformation of a peregrination

József Eötvös's poem, *Búcsú*, has usually been interpreted in a biographical framework: the author set out on a Western-European peregrination, and thus bid farewell to his native land. This short paper suggests that the contradictions and the omissions in the text might have been the means to escape censorship. It establishes a connection between the language of *Búcsú* and the oppositional vocabulary of discontent, and suggests that just like Mihály Vörösmarty's *Szózat*, Eötvös's poem might be yet another response to the Hungarian political crisis of 1835-1836. Reading the poem along the republican tradition, the farewell letter of its speaker might imply a self-proclaimed exile, a variation on the Latin proverb *Ubi libertas, ibi patria* (Where there is liberty, there is my country).

KRITIKAI LAPOK

Borovász Tünde

„Jót s jól” helyett: miért?

(VADERNA GÁBOR, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017.)

„Engem nem is az érdekelt, hogy ezek jó versek-e vagy rosszak. [...] Inkább foglalkoztatott az a kérdés, hogy mikor milyen alkalommal, milyen társadalmi környezetben és mire használták e verseket, hogy tulajdonképpen miért is született meg ez a tengernyi szöveg” (10.) – szögezi le VADERNA GÁBOR új könyvének bevezetőjében. A kötet a szerző második önálló munkája. Első monográfiája 2013-ban jelent meg *Élet és Irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében* címmel. A társadalomtörténeti megközelítés lehetősége tehát módszertani szempontból nem tekinthető újdonságnak, most azonban az 1800 és 1820 közötti magyarországi költészet társadalomtörténeti vonatkozásainak áttekintéséttekinticéljának. Elsőként a szerző azt járja körül, hogy az irodalomtörténeti hagyomány miként kísérelte meg kezelni ennek az időszaknak a költészetét, miért került perifériára e korszak lírai terméke. A kérdésre a magyar és nemzetközi kutatások eredményeinek felvázolásával ad választ. VADERNA – TOLDY FERENC nyomán – kétszemléletes metaforával érzékelteti a 18–19. század irodalmának kimagasló pontjait: az 1772-es és az 1825-ös évet. Míg az előbbi „a kisebbik hegynék”, utóbbit a „magasabb hegynék” titulálja. A csúcspontig meredek út vezet, a hegy alatt pedig lapály terül el, amely jelen esetben a költészet hanyatlásával azonosítható. Ilyen csendes időszak a Bessenyei fellépését megelőző közel hat évtized is, amelyben AMÁDÉ LÁSZLÓ és FALUDI FERENC mutatják egyedülként a korszakváltás lehetőségét. Hasonló a helyzet szerinte a magyar líratörténet általa vizsgált két évtizedében is. Hová lett húsz év a magyar irodalom történetéből? Mi történt Csokonai és Vörösmarty között? Mit hagyományozott a 18. század a 19. századra? A kötet e kérdésekre is válaszol a 18–19. század fordulóján élő költészeti hagyományok (a rendi költészet, a közköltészet, az egyháziak versíró gyakorlata, az érzékeny költészet, a bárdköltészet) elemző bemutatásával.

A rendi költészetet tárgyaló fejezet *Első részében* RUDNAY SÁNDOR érseki beiktatásának részletező összegzése olvasható (89–122.). Az 1820 májusában tartott ceremóniát nagy várakozás előzte meg, hiszen az újdonsült esztergomi érsek a magyar közélet reprezentatív szereplője volt már akkoriban. Az alkalomra több mint ötven dicsőítő vers készült, ezek nagy része nyomtatott formában került RUDNAY kezébe. Mint ahogy azt VADERNA hangsúlyozza, a szerzők tisztelgő gesztusát nem a művek elhangzása, sokkal inkább ezek átadása jelképezte. Az egyébként a zóta elfeledett be-

iktatási költészet e darabjaiban felfedezhető néhány visszatérő sajátosság. Vaderna elsőként emeli ki, hogy a költők meglepően jól tájékozottnak tűnnek Rudnay pályájával kapcsolatban, és a beiktatott karrierjének összefoglalásával tulajdonképpen azt próbálták bizonyítani, hogy alkalmasabb az érseki pozícióra, mint elődje. Számtalán azon versek csoportja is, folytatja Vaderna, amelyek történeti, mitológiai ismeretek magyarázatával – Debreczeni Attila szóhasználatára nyomán¹ – a „tudós hazafi” eszményéhez kapcsolódtak. Arra is mutat példát, amikor ezt csupán témaként említik, és magát Rudnayt állítják be a tudományok embereként. A laudációs versek meglehetősen heterogén anyagot képeznek nyelvi és felekezeti szempontból egyaránt. Az olvasó az idézett versrészletek alapján betekintést nyerhet a korszak rendi költészetének korábban kevésbé vizsgált korpuszába. A kötet írója a beiktatási költészethez kapcsolódó összefoglaló gondolataiban kiemeli: e költemények esetében nem a felépítés, hanem a versíró személye számít elsősorban. A beiktatás alkalmával ajándékba adott verseket egyrészt a tisztelet jellegzetes produktumaiként, másrészt a társadalmi kommunikáció sajátos termékeiként értelmezi. A reprezentatív társadalmi események ugyanis alkalmat teremtettek arra, hogy az egyes társadalmi szereplők egymáshoz képest meghatározzák magukat, kifejezzék elképzeléseiket, társadalmi képzeteket és vágyaikat (például Rudnay mecénási tevékenysége előtt tisztelegvén, a további adományok gyűjtésére vonatkozóan).

A reprezentatív alkalmak sorában az *Esküvő* kapja a főszerepet a kötet következő részében (122–168.). Vaderna megállapítja, hogy az esküvői rítusok a magasabb társadalmi szinteken jól dokumentáltak. A 18. század végétől a főúri esküvőkről a korabeli sajtó is tudósított, a kéziratos anyagok is jó eséllyel maradtak fenn. Az epithalamium műfajtörténeti áttekintését többek közt Thomas M. Greene² és Kiss Béla³ kutatási eredményei alapján végzi a szerző. A teljesség igénye nélkül néhány jellemző az epithalamium műfaji sajátosságai közül: a költő beleírja magát a versbe, klasszikus mintákat követ (különösen Catullus 61. carmenjét), egyetlen napra és alkalomra utal (Greene szerint a jókívánásokat megfogalmazó köszöntővers önmagában még nem epithalamium), a szerzői szabadság pedig elenyésző. A fejezet Greene alapján kitér arra is, hogy e műveknek etikai céljuk is volt. A 18. századi esküvői rítusokban ugyanis egyre nagyobb szerepet kapott az ifjú pár dicsérete és a házassághoz kapcsolódó erények felsorolása. A szükséges erények katalógusszerű felsorolása elsősorban a menyasszonynak szólt, hiszen a férfi esetében a politikai pálya önmagában is garantálta, hogy rendelkezik a közösség által elvárt tulajdonságokkal (128.).

Az esküvői költészet jellemző vonásait Vaderna két esetbenulmányon keresztül mutatja be. Előbb a reprezentáció legmagasabb szintjét, a királyi család egy tagjának

1 DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.

2 THOMAS M. GREENE, *Spenser and the Epithalamic Convention*, *Comparative Literature*, 1957/3, 215–228.

3 KISS Béla, *Hymen szövétneke: Mitológiai utalások a XVIII–XIX. századi magyar lakodalmi költészetben* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 1., szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2012, 71–101.

esküvőjét veszi szemügyre. A szerző József nádor és Alexandra Pavlovna 1799. október 30-án tartott esküvőiszerartásának előzményeiről és az azt követő ünnepsorozatáról is beszámol. A nagy figyelemnek örvendő József nádor a magyar rendek és a bécsi udvar közötti kommunikáció kulcsszereplője volt a 19. század első felében. Birodalmi érdekeket képviselt, házasságát is ezeknek kellett alárendelnie. Alexandra Pavlovnával, I. Pál cár legidősebb lányával kötött házassága révén számítottak a Habsburgok az orosz szövetségre a franciák elleni háborúban. E jeles eseményt megelőző és követő időszak kronologikus áttekintése segít a házasságkötés alkalmából keletkezett epithalamiumok értelmezésében is. A kötet írója többek közt a költemények mitológiai apparátusára hívja fel a figyelmet, de példázza az ifjú pár erényeinek dicséretét és a jókívánások sorát is. Vaderna szerint a kutatott szöveg anyagalkalmas arra, hogy bemutassa, miként értelmezte a rendi közösség József nádor rövidéletű házasságát; az esemény ugyanis láthatóan alkalmat biztosított véleményük kifejezésére. Az alkotások írói a házasságot sok esetben metaforikus értelemben jelenítik meg: néhol a háborús helyzet megoldásaként, néhol a két birodalom szövetségéként, néhol a béke zálogaként értelmezik.

A politikai reprezentáció alsóbb fokán áll egy frissen arisztokratává lett nemes, gróf Rhédey Lajos második házassága Patay Zsuzsannával. Az esettanulmányban (149–168.) Rhédey életútjának rövid ismertetése után a kisebb nyilvánosságot kapott esküvőokairól, majd az alkalom kapcsán fennmaradt reprezentatív szövegekről – három költeményről és egy sokszerzős kisnyomtatványról – kapunk összegzést.

A 19. század eleji magyarországi *temetési költészet*ről szóló rész a már említett Alexandra Pavlovna temetését érintő szövegeket, valamint a gróf Teleki Mária temetésekor megjelent művekből összeállított kiadványt elemzi (169–204.). Különös figyelmet kap a férj, Teleki László költeménye, amelyben Vaderna a személyes hangvételt, az egyéni fájdalmat és az együttérzést hangsúlyozza. Hasonló kiadvánnyal készült a Teleki család gróf Teleki József (Teleki Mária sógora) halálának alkalmából is, amely a temetési beszédeken kívül életrajzot, családtörténetet és verseket is tartalmazott. Az érzelmkifejezés az Alexandra Pavlovnára emlékező gyászversek esetében Vaderna véleménye szerint nem jellemző; a nádor feleségét búcsúztató versek ugyanis a rendi kommunikáció részét képezik. Többek közt Baróti Szabó Dávid művét⁴ említi példaként, amely a férj (József nádor) gyászát, túlélését a magyarság jövőjével hozza összefüggésbe.

A mecénatúra és az írói professzionalizáció kérdéskörét tárgyaló fejezet a genette-ipar textus-fogalomra építve a szerzőség kialakulásával foglalkozó hazai és nemzetközi kutatásokba nyújt betekintést. Vaderna Vályi Klára pályájának értelmezésével a rendi költészet finanszírozási körülményeinek változását érzékelteti; felhívva a figyelmet a költő pályarajzával kapcsolatos kételyekre. Bemutatja, hogyan emlékezett meg Vályi Kláráról a kortárs kritika, miként értékelte őt a távolabbi utókor, majd rátér a szerző *Magyar Tempe* című 1807-ben Vácott kiadott kötetének átfogó

4 BARÓTI SZABÓ DÁVID, [cím nélkül], Magyar Hirmondó, Tizenkilentzedik szakasz, Bétsben Schmidt Mátyás András betűivel, 1801, Nro. 30, 1801. április 14., 494–496.

elemzésére. A kötetkompozíció ismertetésében nagy hangsúlyt kap a paratextusok értelmezése; a kötet ugyanis olyan előszóval indul, amelyben Vályi prózai és verses formában köszönetmondó támogatóinak. Az olvasóhoz intézett szavait – Vaderna szerint szokatlan módon – a költőtársak laudációs versei és több mint ötven főrangú úr erényének méltatása követi. Úgy véli, Vályi célja minden bizonnyal mecénások keresése lehetett, amiből arra a következtetésre jut, hogy a költészetben a paratextusoknak fontos, reprezentatív funkciója volt.

A 19. század eleji főúri költészet hagyományainak, művelődéstörténeti vonatkozásainak vizsgálatát követően gróf Teleki Ferenc életpályáját és az 1834-ben Döbrentei Gáborkiadásában megjelent Teleki-verseskötet tekinti át a monográfia (243–278.). Az életrajz kapcsán – mint ahogy azt Vaderna is leszögezi – jelentős a bizonytalanság. A biográfia nagyrészt Toldy Ferenc rövid életrajzának, Döbrentei kötethez írt előszavának és 1846-os emlékbeszédének segítségével rekonstruálható. Vaderna hangsúlyozza, hogy amit ma Telekiről tudunk vagy tudni vélünk, az többnyire Döbrenteinek és Toldynak köszönhető, s amiről ők nem tettek említést, az máig kimaradhatott a Teleki-életműből. Főként a szövegkiadó, Döbrentei szerepe kiemelendő, aki a kéziratos Teleki-kötetben jelentős változtatásokat eszközölt. Vaderna viszont a versek elemzését, a kompozíció ismertetését az eredeti, autográf szöveg alapján végzi.

A 18–19. század fordulójának költészeti hagyományai közül a könyv *Második fejezete* a közköltészetet tárgyalja (279–314.). A hazai és nemzetközi közköltészeti kutatások eredményeinek – többek között Küllös Imola, Csörsz Rumen István, Peter Burke és Marót Károly munkáinak – ismertetése nyomán számos téma előkerül: a népi és az elit kultúra viszonya, a népi kultúra és a közköltészet terminusának értelmezési lehetőségei, illetve a 18–19. század közköltészetének sajátosságai. Az esettanulmány gróf Teleki Ferenc *Csatadal. Az elébbi muszka dal nótájára* című (az 1834-ben, Döbrentei által sajtó alá rendezett kiadásban is szereplő) versét értelmezi.

A *Verselő egyházfiak* című fejezet az egyházi szolgálatban lévő személyek versírói gyakorlatát vizsgálja, különös tekintettel Kis János evangélikus lelkész, superintendens életművére, amelyben szorosan összekapcsolódott a költői és az egyházi pályája (315–344.). A szerző a következő fejezet elején leszögezi: „[n]incs egyszerű dolga annak, aki az érzékenységre problémájának különböző megközelítéseit kívánja összefoglalni.” (347.) A fogalom kapcsán felmerülő főbb problémák összefoglalása után az érzékeny költészet átfogó összegzésére tesz kísérletet (345–385.). A témát bemutató szakmunkák sora hosszú, ezért Vaderna a teljesség igénye nélkül válogatja a irodalmi érzékenység szakirodalmát, majd három, narratív szálal is rendelkező érzékeny dalciklust vet össze: Kisfaludy Sándor *Himfy’ szerelmei: A’ kesergő szerelem* 1801-es kiadását és az 1807-ben megjelent kibővített változatát Csokonai Vitéz Mihály *Lilla*-ciklusával, illetve Sebestyén Gábor *Tuba* című művével.

A bárdköltészet fontosabb sajátosságait tárgyaló fejezet (387–456.) az Ossian-fordítások mellett a bárdköltészet céljairól és a bárdköltők feladatáról is szól. E költészet célja az emlékeztetés: a bárdoknak a múltbeli eseményeket, a hősi történelmet kell elbeszélniük, ezzel meghatározva egy közösség jelenét és jövőjét. A

monográfia további része a bárdköltészet egyik kanonikus szerzőjével, Berzsenyi Dániellel foglalkozik. A Berzsenyi-szövegek kiadástörténetének áttekintése után Vaderna értelmezi a Pannonthalmi Bencés Főapátság Könyvtárának Kézirattárában talált, 1803-as autográf anyag három Berzsenyi-művét: *A' Reggel*, *A' Magyarokhoz* illetve a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* című költeményeket. Azt vizsgálja, hogyan változtak az egyes kiadásokban a szövegek, s e változásokat miként lehet értékelni. A *költészet születése* című befejező fejezet egy csaknem teljesen ismeretlen költő pályájának ismertetését tartalmazza (457–502.). Vaderna véleménye szerint Sebestyén Gábor (1794–1864) munkássága több szempontból is alkalmas a monográfia zárására, Sebestyén gazdag életművében ugyanis kimutathatók a 18–19. század fordulójának eddig vizsgált költészeti hagyományai.

Vaderna Gábor nagyívű, társadalomtörténeti kérdéseket felvető, a 19. század első évtizedeinek költészeti hagyományait bemutató monográfiájának legnagyobb érdeme, hogy olyan szerzőkről is említést tesz, akikkel az irodalomtörténet-írás eddig kevésbé foglalkozott. A legfontosabb kérdés most nem az, hogy miről és hogyan írtak a 19. század eleji verselők, hanem az, hogy milyen céllal tették mindezt. Vaderna könyve emiatt komoly segítséget jelent a Sebestyénéhez hasonló költői pályák irodalomtörténeti elhelyezésében. A monográfia kutatási eredményei támpontul szolgálnak olyan életművek vizsgálatához, mint amilyen a kor egyik (Sebestyén Gáborhoz hasonlóan) különcfigurájáé, Bárány Boldizsáré volt. A távlati kérdés pedig az lesz, hogy a monográfia tanulságai segítségével miként értelmezhetők újra az elismert és jelentős költői életművek. Például az, hogy mennyiben látjuk ezután másként Berzsenyi Dániel költészetét.

Radnai Dániel Szabolcs

Alapvetés helyett bizonyítandó tétel

(SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*, Bp., Kalligram, 2017.)

Az Arany János bicentenárium jegyében eltelt szűk esztendő reprezentatív eseményei (kiállítások,¹ konferenciák² országszerte), valamint színvonalas kiadványai (tanulmánykötetek,³ szövegkiadások⁴) között, mintegy ezek lezárásaként jelent meg az év végén Szilágyi Márton monografikus igényű könyve, „*Mi vagyok én?*” *Arany János költészete* címmel.⁵ Szándékosan nem nevezem a kötetet „monográfiának”, hiszen a szerző maga hívja fel a figyelmet bevezetőjében a biografikus felépítésű irodalomtörténeti művekkel kapcsolatos kortárs kételyekre. A kérdést kiegészíti azzal az első hallásra meglepő problémával is, hogy noha eddig számtalan Arany-életrajz és róla szóló irodalomtudományos munka született, „mindmáig nincs nagy, mértékadó Arany-monográfiánk.” (9.) Utóbbi probléma háttérében egyfelől az áll, írja Szilágyi, hogy a legfontosabb Arany-értelmezők (Tolnai Vilmos, Scheiber Sándor, Horváth János, Barta János), valamint a 20. század utolsó harmadának jellegadó irodalomtörténészei (Németh G. Béla, Szegedy-Maszák Mihály) nem összegezték egy-egy nagyobb műben, monografikus formában – annak minden implicit elvárásával: belső kohe-

1 Lásd az *Arany János 200.* projekt összegyűjtött programjait a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján: <https://pim.hu/hu/arany-emleke-2017> (utolsó letöltés: 2018. 01. 24.)

2 A teljesség igénye nélkül: „Nem mind Arany, ami fénylik” – Arany János és Kora Konferencia (DE BTK, Debrecen, 2017. április 27–28.); „Az életet, ím, megjártam” – Tudományos Emlékkonferencia (Debreceni Református Kollégium, 2017. november 24.); Hagyományfrissítés 6. – *Naiv eposzunk* (MTA, Budapest, 2017. december 5.).

3 „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*”: *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*, szerk. CIEGER András, Bp., Universitas, 2017; „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”: *Arany János és az európai irodalom*, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2017; SZÖRÉNYI László: *Arany János évében: Tárcák és tanulmányok*, Bp., Nap Kiadó, 2017.

4 ARANY János, *Lapszéli jegyzetek: Folyóiratok I.*, sajtó alá rend. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Bp., Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016 (Arany János *Munkái*, kritikai kiadás, szerk. KOROMPAY H. János); BEKE József, *Arany-szótár: Arany János költői nyelvének szókészlete I–III.*, szerk. BALÁZS Géza, Bp., Anyanyelvápolók Szövetsége–Inter, 2017; ARANY János *Kisebb költeményei*, sajtó alá rend. SZILÁGYI Márton, Bp., Helikon, 2017; *Világol tiszta fénnyé: Arany János szelleműjja*, szerk. CSÚRÖS Miklós, Bp., Nap Kiadó, 2017.

5 SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*, Bp., Kalligram, 2017. A műből származó idézetek oldalszámait a főszövegben, kapcsos zárójelbe téve jelzem a továbbiakban.

renciával, összefüggő gondolatmenettel – saját Arany-képüket. Másfelől azonban, véli Szilágyi, a kiterjedt Arany-szakirodalom és az életművet körülvevő diskurzus felülírásának nehézsége miatt mázsás súlyként nehezedik a tollat és papírt ragadó irodalmárra a sommás ítélet: „Aranyról semmi újat nem lehet mondani.” (9.) E kettősprobléma szorításában Szilágyi Márton olyan „pályaképszerű vázlat” megírására vállalkozott, amely a költői életmű legfontosabbnak tűnő tendenciáiról kívánszámot adni – középpontba állítva saját tudományos érdeklődését, ám lemondva egy valódi monográfia igényéről; egyúttal nem alapvetésként, inkább bizonyítandó hipotézisként felfogva „[...] azt a minden magyar olvasóban többé-kevésbé benne élő tételt, miszerint Arany János a legnagyobb magyar költő [...]” (12.)

Ennek megfelelően a „*Mi vagyok én*”... életrajzi keretben tárgyalja Arany János azon irodalmi alkotásait, amelyeket Szilágyi a legfontosabbnak vél. Az egyes fejezetek kronologikusan (a művek keletkezési sorrendjét követve) épülnek fel; ugyanakkor, mivel a szerző az egyes műelemzésekben maga jelöli ki érdeklődésének fókuszát,⁶ az életrajz nem szolgál meta narratívaként az értelmezésekhez, legfeljebb orientáló tényező és csupán egyetlen (jóllehet: állandó) szempont a többi között. A koncepció a szerkezet szintjén is megnyilvánul: a bevezetőhöz kapcsolt két rövid, ám a kötet egésze szempontjából meghatározó fejezet után a könyv két hosszú, lényegében *formai-műfaji* tekintetben elhatárolt részre tagolódik. Az első nagy fejezet Arany elbeszélő műveit tárgyalja az 1840-es évektől a Hun-trilógia elkészült darabjaiig (*Arany és a verses epika*); a második nagy egység (*Arany és a „kisebb költemények”*) alfejezetei pedig a lírai életmű (s azon belül a balladák) értékelésére tesznek kísérletet. Ugyancsak a monografikusság ellenében hat – teljes mértékben a szerző szándéka iszerint –, hogy az egyes alfejezetek nem törekednek egyetlen, jól kimunkált argumentatív gondolati ív megalkotására. A két nagy egységet nem keretezi sem bevezetés, sem összegzés, amely preformálná avagy egységbe foglalná az elemzések befogadását. Ehelyett inkább probléma-centrikus, az egyes szövegekből (nem pedig felépített narratívából) kiinduló értelmezéseket olvashatunk.⁷

Mindazonáltal így is karakteresek azok a poétikai sajátosságok és (társadalomtörténeti, irodalomtörténeti) kontextusok, amelyeket a szerző hangsúlyosnak vél az Arany-életmű egyes darabjai kapcsán. A legtöbb elemzésben rendre felsejlik az a

6 Miként a legújabb Arany-szakirodalom tematikus monográfiái is tették. Lásd MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Bp., Ráció, 2009; KOVÁCS Gábor, *A történetképző versidom: Arany János elbeszélő költészete*, Bp., Argumentum, 2010; TÁRJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013.

7 Ennek az is az oka, hogy a könyv fejezeteinek jelentős része már korábban önállóan is megjelent folyóiratokban, tanulmánykötetekben; a tárgyalt kiadvány keretei között először megjelenő értekezések a következők: a verses epikáról szóló részben az 1848-as időszak alatt keletkezett elbeszélő költemények (123–131.) és az ezt követően íródott töredékes alkotások értékelése [132–143.], *A nagyvidai cigányokról* (143–151.), a *Bolond Istókról* (152–166.) és a *Buda haláláról* (167–182.) szóló elemzések; a „kisebb költemények”-et tárgyaló egységben pedig az 1850-es évek lírájáról (205–224.) és a balladák világáról (225–263.) szóló elemzések, végül pedig a *Kapcsos Könyv* mint kötetkompozíció új megvilágításba helyezése (264–279.).

néhány alapvetés, amely a kötet következtetéseinek háttérét (s egyben újszerűségét) adja. Meglátásom szerint ezek legerőteljesebben egyrészt Arany közköltészeti és folklorisztikus irodalmi hagyományhoz való (eddig keveset tárgyalt) viszonyában, valamint a formai újításokra való hajlamaiban ragadhatók meg. Utóbbi két meghatározó vonulatra a fejezetek részletes bemutatásánál külön kitérek. A kötet elemzéseinek fókuszát a szerző kontextualizáló, a szövegek keletkezésének és egykorú befogadásának elsődleges meghatározottságait⁸ kutató filológiai közelítésmódja határozza meg. Ha hívószavakban kellene összefoglalnunk Szilágyi Márton műértelmezéseit, a *forrás*, a *szöveg*hagyomány és az *intertextus* lennének a legmeghatározóbbak – ezek felkutatásából indul ki, s ide is érkezik vissza legtöbb gondolatmenete, továbbá ehhez idomul a könyvben felvonultatott szakirodalom is. A teljes – a kezdetektől egészen a legújabb, 2017-es publikációkig terjedő – Arany-recepció és számtalan vonatkozó irodalomtörténeti munka hadba állítása mellett az irodalomjegyzék jelentős része tárgytörténeti (főként folklorisztikai, helytörténeti, történelemtudományi stb.) munkákból áll. Nagy világirodalmi olvasottság, széles textuális horizont, valamint ennek filológiai ilag igazolható, történetileg hiteles diskurzusba emelése képezi (fontos hozzátenni: meggyőző) fejtegetései alapját. Az ily módon felépülő, életrajzi vázlatba helyezett, ám némileg széttartó tanulmányok tehát nem egyetlen érvelés narrativizált bizonyításai; a probléma-centrikus elemzések közös nevezői sokkal inkább *hálózat-szerűen* szerveződnek. Az egyes fejezetek különböző témacsoportok (pl. közköltészeti ihletés, a verses regény mint világirodalmi minta, a démonikusság mint motívum stb.) mintázatszerű belső azonosságaival mutatják fel a szerző szemszögéből releváns, tendenciózus poétikai sajátosságokat Arany János életműve egészére nézve.

A kötet előszavához kapcsolt két bevezető fejezet egyike, mely Arany János társadalmi státuszváltozásait foglalja össze, a szerző társadalomtörténeti közelítésmódjának és mikrotörténeti érdeklődésének eredménye. Szilágyi ez esetben nem úgy járt el, mint korábbi munkái, a 2001-es Lisznai Kálmán-könyv⁹ és a Csokonai Vitéz Mihályról szóló nagymonográfia¹⁰ esetében, ahol a mikrotörténeti szempontú elemzés (természetesen életrajzi igénnyel) a költői életművek egészét átszötte. Ezen Arany-kötet (már korábban megjelent)¹¹ első rövid fejezete tömören vázolja Arany vertikális és horizontális mozgását az egykorú társadalmi szerkezetben, kiemelve annak lényeges (a költői életmű szempontjából releváns) motívumait. Így a (jogilag el nem ismert) nemesi mentalitásnak és a paraszti életformának (a *Toldi*ban is megnyilvánuló) feszültségét; a debreceni tanulmányok félbehagyásának és Arany színészkalandjának következményeit; a honorácior-lét mobilitási lehetőségeit, kora-

8 Az „elsődleges kontextus”-ról lásd TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001/3–4 316–324.

9 SZILÁGYI Márton, *Lisznai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001.

10 Uő, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014.

11 Uő, *Arany János társadalmi státuszának változásai*, Alföld, 2015/10, 88–100; és Uő, *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016, 46–63.

beli mozgáskörét; a *Toldi* sikerének Arany társadalmi státuszára is visszaható erejét; a Pestre kerülés egzisztenciális kilátásait (lapszerkesztés, hivatali munka); a Szent István Rend kiskeresztje átvételének (1867) szimbolikáját, végül pedig Arany László neveltetésének (és pályaválasztásának) eredőit.

Sokkal meghatározóbb a kötet szempontjából a második bevezető fejezet (*Egy költői pálya genezise: Arany az alkalmi költészet áramában*), mely korábbi változatban ugyancsak megjelent önálló tanulmányként¹² és Szilágyi Márton Csokonai-kötetének exkurzusaként is.¹³ Szilágyi értelmezése szerint Arany azon versei, melyek több-kévsébbé kortársak, barátok tulajdonában lévő másolatok formájában maradtak fent a nagyszalontai és nagykőrösi időszakból, s jellegükből adódóan személyes és rögzített szituációkhoz, ünnepi alkalmakhoz kötődtek (pl. a Szilágyi Sándorhoz címzett *Alkalmatosságra írott versek*), folytonosságot mutatnak a Debreceni Református Kollegium mulattató diákköltészetével, mindenekelőtt pedig a Csokonai Vitéz Mihály által képviselt komikus, parodisztikus hagyománnyal. A „dilettáns költő” álarcában megjelenő lírai én és az alantas testi működéseket tematizáló, szűk baráti társaságok szórakoztatására született versek poétikai sajátosságai Szilágyi szerint szublimáltabb, árnyaltabb formában az egész költői életműben megjelennek. Jóllehet Arany mindent megtett, hogy ezt a hagyományt kizárja az önmaga és fia, Arany László által megalkotott kanonizált korpuszból (48.); illetve Arany ezen alkotásainak nem alakult ki szármottevő, Csokonaiéhoz hasonló hagyományozódása (41.). E szövegek értékelésének igazi tétje tehát abban áll – s ezt a későbbi fejezetek nyomán meggyőzően bizonyítja is a szerző –, hogy általuk világosabbá válhat Arany a közköltészethez és a folklórhoz fűződő szoros kapcsolata, valamint költészettörténeti folytonossága Csokonaiával.

Ezen a nyomvonalon indul el a verses epikai műveket tárgyaló rész első fejezete is, amely egy mondhatni elfeledett (Arany életében nem publikált, kortársi recepcióval nem rendelkező), ugyancsak közköltészeti ihletésű alkotást elemez, *A dévaványai juhbehajtást*.¹⁴ Szilágyi úgy véli, a feltehetően 1834-ben, még a „tudatos” költői korszak előtt keletkezett, így annak értelemszerűen részévé nem vált alkotás (egy rá-tótiáda, az az falugúnyoló dal feldolgozása), szerteágazó folklorisztikai vonatkozásai mellett egészen új megvilágításba helyezheti Arany pályakezdésének hagyományosan *Az elveszett alkotmány* (1845) azonosított értékelését is. Az utóbbi mű elemzésénél¹⁵ Szilágyi Márton a szöveg számtalan irányba mutató (hogy két fontosabb hagyományra utaljunk: a római mitológiához és Tasso *Megszabadított Jeruzsáleméhez* kapcsolódó) intertextuális hálózatába a keletkezés időszakát meghatározó magyar

12 Uő, „*Alkalmatosságra írott versek*”, avagy vidám férfikompániák humora: *Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány*, Bárka, 2003/5, 53–62.

13 Uő, *A költő mint társadalmi jelenség...*, i. m., 277–286.

14 Első megjelenése: Uő, *Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körüljárása: A dévaványai juhbehajtás = Az olvasás labirintusában: Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*, szerk. BEDNANICS Gábor, HANSÁGI Ágnes, VADERNA Gábor, Bp., Historia Litteraria–Ráció, 2013, 204–215.

15 Első megjelenései: Uő, *Arany János Elveszett alkotmányának korabeli politikai kontextusa*, ItK, 2009/6, 779–791, és Uő, *Hagyománytörések...*, i. m., 157–174.

politikai kontextusra fókuszál: a korabeli Bihar és Zala megyei követválasztási vitákra, illetve Széchenyi *Hitelének* egykorú recepciójára.

A Toldi-trilógiával foglalkozó három fejezet első része a szerző önállóan¹⁶ és az „új sponót” Arany-fejezeteként is megjelent tanulmányának (szakirodalmi tekintetben) jelentősen megújított változata, amelyben Arany János 1846-os *Toldiját* az isteni gondviselés kettős világképének kontextusában, az isteni harmónia elvesztéseként (Toldi bűnbeesése) majd visszaállításaként (Toldi bűnbocsánata a királytól és Istentől) értelmezi. Noha az 1848-as *Toldi estéje* narratív értelemben a Toldi cselekményét „folytatja” (vagy inkább fejezi be), Szilágyi meggyőzően bizonyítja, hogy a Toldi halálával záruló epizód mind a világkép, mind a poétikai megoldások tekintetében sokkal inkább palinódiának, a *Toldi* ironikus párdarabjának tekinthető. Szilágyi ezen a ponton hívja felelsőként a figyelmet Arany naka formai-tartalmi újításokra való hajlamára: a *Toldi* (Arany életművén belül is kivételes) harmonikus, ironia nélkül közvetített, a keresztény gondviselés rendszerében elhelyezhető világképéhez (91.) képest a *Toldi estéjében* mindenkorábban felvonultatott érték (a harmónia fenntarthatóságában való hit, a közösségi emlékezet, a lovagi erények elsőbbsége, s végtére nemzeti önazonosság és az irodalmi népiesség programja) megkérdőjeleződik. „Arany egy sikeres műve után nem az ott kialakított alakításmód ismétlésére és újbóli kiaknázására törekszik, hanem rögtön valami – olykor diametrálisan eltérő – újba vág bele. Itt is ez történt” (92.) – írja. A szerző a trilógia nehezen és későn megszületett darabját, az 1879-es *Toldi szerelmét* pedig (sok-sok izgalmas megfigyelés mellett) a verses regény hagyományának újabb tartalmi-formai újítási kísérleteként értelmezte (103., 110.).

Szintén az állandó poétikai újításokra s az önisméltelés elkerülésére irányuló hajlam bizonyítéka Arany költészetében a népmesei szűzsét felhasználó – egyébként a *Toldi* után íródott, ám korábban publikált – *Rózsa és Ibolya* (1847) című elbeszélő költeményelemzése. Szilágyi szerint a mű Arany naka saját alkotásaihoz (sműfajimintáihoz) való viszonyát is remekül tükrözi, hiszen a költő eleinte (a 40-es években) kedvenc műveként emlegette, később azonban sosem dolgozott föl tündérmesét (121.). Úgy véli, a verses népmese megteremtésének kudarca is közrejátszhatott Arany naka történeti témák irányába való elmozdulásában, amelynek eredményei a népmondát feldolgozó *Szent László füve* (1847); a régi magyar irodalmi hagyományokra visszatekintő *Murány ostroma* (1848); valamint a márciusi események (később Aranyra nem jellemzően) didaktikus reflexióját tartalmazó *Losonczy István* (1848) című népies krónika. Miként az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Arany esetében (is) a teljes addigi költői program revízióját követelte meg, Szilágyi a mellett érvel, hogy versesepikája továbbalakulásának poétikai iránya ira (az ekkortájt felerősödő, addig csupán irodalmi „mellékküzemágnak” tekintett lírai költészete mellett) az ez idő tájt született töredékes alkotások világíthatnak rá. Jóllehet a szerző maga is leszögezi, hogy a ’49 után született elbeszélő költemények töredékeiről (*Az utolsó magyar; Az öldöklő angyal; Édua; Csanád*), valamint Arany állítólagos két elveszett színművéről

16 Uő, „Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének”: Arany János: *Toldi*, Alföld, 2005/12, 85–97, és Uő, *Bűnbeesés és megtisztulás: 1846 Arany János: Toldi = A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 287–296.

alig tudunk valamit, s azt is a kötetben sokat emlegetett (és kárhoztatott) életrajzíró és kritikaikiadás-szerkesztő Voinovich Géza (ma már nem ellenőrizhető) feljegyzéseire hivatkozva (133.), ezen fragmentumok jelenthetnek egyfajta orientációs kört, tárgy-történetikontextust Aranykorabeli érdeklődésével kapcsolatban, s segíthetnek rámutatni a későbbi művekben megjelenő motívumok eredetére.

Az 1850 után verses Arany-epika három meghatározó alkotásának (helyesebben: szövegcsoporthoz tartozó), *A nagyidai cigányoknak* (1851) a *Bolond Istóknak* (1850–1878) és a *Buda halálának* (1863) elemzéseiben is a lehetséges forrásokra és a keletkezést meghatározó szöveghagyományra helyeződik a hangsúly. Szilágyi interpretációjában a három nagy mű az epikai alapanyag sajátásaival való megküzdés három lehetséges végeredménye Arany-nál. Ennek megfelelően lesz *A nagyidai cigányok* az eklektikus forrásokból (történetimondából, fiktív eredetű történetből, korabeli értekezésekből és ponyvairodalomból) létrejövő ironikus, deheroizált eposz-paródia, amely egyúttal felülírta és a kortársak számára lehetetlenné tette Arany műveinek korábbi (allegorizáló) dekódolási mintáit (148–151.). A *Bolond Istók* (eleve befejezetlennek tervezett (157–158.)) két éneke ehhez képest rendkívül csekély alapanyag, mindössze egy szólás-mondás kreatív felhasználása, valamint a verses regény műfaji mintáján belül egy szűkebb, Petőfivel (mint pretextussal) és majdan Weöres Sándorral kapcsolatba hozható téma irodalmi hagyományba írása és fikcióval átszőtt önéletrajzi keretbe helyezése. A Hun-trilógia tervezett részeinek első, egyedülként elkészült darabját, a *Buda halálát* pedig, az Arany-epika egyfajta végpontjaként, egy (már keresztény világképpel nem feltölthető) identikus és hermeneutikai válság ábrázolójaként értelmezi, amelyben a jelek és jóslatok meg nem értése, félremagyarázása sodorja eredendő bűnbe a közösséget. Ugyanakkor Arany a *Rege a csodaszarvasról* című betét révén számot vet a hunok saját (már Etele és Buda korában sem visszanyerhető) történeti tudatával, egyúttal a nemzeti közösség fenntarthatóságának kételyével is. A szerző értelmezés szerint Arany ebben a művében, nagyforma teremtkísérletként, túllépve a homéroszi-vergiliusi eposz-formán, felhasználva a verses regény tanulságait, s a lélektani regény motiváltságát is, egyfajta „[...] művi eszközökkel megteremtett archaizmus” (181.) létrehozására törekszik. Ezt sajnos életében már nem sikerült teljességgel kidolgoznia, de bizonyos tematikus újításaiban (pl. a démonikusság megjelenésében) megelőlegezi késői balladáinak világát.

Az Arany meghatározásával („kisebb költemények”) megjelölt lírai életművet feldolgozó második rész első tanulmánya¹⁷ folytatja az Arany-életmű és a közköltészeti hagyomány közötti sajátos viszony megvilágítását. Olvasatában az Arany által saját életművébe be nem válogatott, majd később is kívül ragadt, nem szabályosan hagyományozódott, s több korszakból származó sírversek megerősítik Arany-nak az alkalmi költészethez fűződő erőteljes kapcsolatát. Ám vizsgálatauk – még ha az Arany-filológia megújításának egyik útját jelentheti is¹⁸ – módszertanilag több mint

17 Első megjelenés: SZILÁGYI Márton, *Arany János és a sírversek = Minden Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. GULYÁS Judit, TÓTH Arnold, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005, 167–179.

problematis. Ezek az alkotások ugyanis az Arany-korpusz egészéhez viszonyítva nyíreljelentőségüket, hiszen rávilágítanak arra az ellentmondásra, mely az egykor szűkebb, lokális közegben működő (nem ritkán parodisztikus, blaszfém szavaltokra is kapható) alkalmi költő és a „látható” életművet erőteljes koherenciával felruházó, azt lehatárolni vágyó megfontolt poéta között feszül (193–197.).

A kötet utolsó, nem nagyobb szövegcsoporthoz, hanem egyetlen kiemelt alkotást elemző fejezete Arany János *A rodostói temető* (1848) című költeményét tárgyalja¹⁹ mint az 1848-as események során felerősödő Rákóczi-kultusz egykorú aktualizációját. Szilágyi ez esetben is a már megismert keletkezéstörténeti (Arany levelezését haszonnal forgató) és tárgytörténeti (Arany lehetséges forrásait feltérképező) kontextuális módszertannal jár el, amellyel egyfelől rávilágít az 1840-es évek II. Rákóczi Ferencsel kapcsolatos képzeletére, illetve – a temetőből feléledő szellem sémájának történeti vízióvá alakítása kapcsán – a későbbi balladaköltészet poétikai, tematikai sajátosságainak e költeményben megjelenő eredetére.

Az 1850-es évek lírájáról szóló nagy fejezetben immár érzékelhető az a „léptékváltás”, amelyről Szilágyi Márton könyve elején beszél (10.), hiszen ennek a korszaknak a tendenciaszerű poétikai értékelése csak bizonyos (a szerző szemszögéből is) kiemelten fontos költemények mélyfúrászerű értelmezésével végezhető el. Ennek megfelelően a fejezet a korszak Arany-korpuszából néhány egyébként is kanonikus költemény részletes elemzésére vállalkozik – csak sommásan utalva az 1856-ban megjelent *Kisebb költemények*²⁰ mint kötetkompozíció ciklusszervező jelentőségére (205–207.) – az Arany által megkonstruált kezdőpontnak tekinthető *A rab golyától* (1847) az *Az örök zsidóig* (1860). Az egyes rendkívül elmélyült és szerteágazó verselemzéseken túl Szilágyi az 1850-es évek Arany-lírájának általános vonásaival kapcsolatban is tesz megjegyzéseket, például a korpusz szentenciózus, oralitásba gyökerező (a kollektív népi tudást mozgósító, szólás-mondásokat a versszövegbe építő) poétikája vonatkozásában, kiterjesztve a kötet korábbi lényegi gondolatmeneteit e szövegcsoporthoz is (209–210.).

Ugyanezen léptékváltás jellemzi a balladákkal foglalkozó hosszú fejezet elemzéseit is. Izgalmas, szimptomatikus jellemzője a kortárs Arany-recepciónak, hogy az általában (még az iskolai oktatásban is) „balladák”-ként hivatkozott, önmagában állónak tetsző, ám meglehetősen problematikus meghatározható szövegcsoporthoz rendelkezik a legnagyobb „újraértelmezési potenciállal”²¹ – terminológiai nehézség-

18 Az Arany-filológia felderítetlen területeiről és lehetséges jövőbeni útjairól a szerző mással is kifejtette meglátásait: SZILÁGYI Márton, *Nyitott kérdések az Arany-filológiában*, Irodalomtörténet, 2004/3, 367–379.

19 Megjelenései: Uő, *Rákóczi-kultusz 1848-ban: Arany János A rodostói temető című verse ürügyén* = „Szirt a habok közt”: *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Mónika, S. VARGA Pál, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2014, 201–207; és Uő, *Hagyománytörések...*, i. m., 244–252.

20 Az eredetileg kétkötetes verseskötet az *Arany János 200.* projekt keretében 2017-ben (egy könyvben) újból megjelent az eredeti kötetrend megtartásával a szerző szerkesztésében és összefoglaló tanulmányával. Lásd ARANY János *Kisebb költeményei*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Helikon, 2017.

gei ellenére (vagy éppen ennek köszönhetően). Szilágyi kötetének azon felosztása, hogy a „kisebb költemények” között tárgyalja a balladákat, önmagában állásfoglalás. A szakirodalom számos képviselőjével ellentétben (hagyatkozva egyébként Arany vélelmezhető intenciójára, mely szerint az egyes műfaji kategóriák nem választhatók el szorosan egymástól (205–206.)) nem próbálva bármilyen elméletben működőképes (nek tűnő) egységesítő *formai szervezőelvet* ráerőltetni erre a nehezen lehatárolható műcsoportra. Ezért is találó a fejezetcím megfogalmazása: a líra és az epikum újszerű közelítéséhez vezető „voltaképpen nem létező formai ihlet.” A lehatárolás nehézségei után a hosszúra nyúlt fejezet – főként a démonikusság mint motívum sokrétű megjelenését tárgyalva – végül tíz Arany-ballada²² részletes elemzésére vállalkozik, a közös sajátságok helyett sokkal inkább az egyes alkotások közti eltérésekre és az így megnyilvánuló fejlődési ívre koncentrálva.

Az Arany-líra utolsó fejezeteként Szilágyi Márton a kultikussá lett (hatásában és filológiai jellegében leginkább Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című gyűjteményéhez és Radnóti Miklós *Borinotes*éhez hasonlítható) autográf kéziratban fennmaradt *Kapcsos Könyv* és benne az Őszikéknek nevezett ciklust mutatja berészletesen. A kötet verseinek poétikai értékelésében nagy hangsúlyt fektet olyan, a szakirodalom által eddig ugyancsak kevésbé érintett – s egyébként a *Kisebb költemények* Szilágyi általi elemzésében sem túl hangsúlyozott – tényezőkre, mint a kötetrendezés és ciklussá alakítás vagy a megkomponált jelleg poétikai következményei. Emellett Szilágyi pontról pontra elemzi a kötetrendezés sajátosságait a régebbi versek ciklusba illesztésétől, a ceruzás számozásokon és a kézírásos lejegyzés következményein át egészen a publikálásra szánt versek megjelöléséig, a ciklust mint „lírai naplót” értelmezve. Az elemzett versekből kirajzolódó poétai szerepek – a testileg fogyatkozott lírai én (*A lepke, Epilogus, Az elkésett*) vagy a személytelenítő, pátosztalan, dilettáns költői imitációk (*Tamburás öregúr, Öreg pinczér, Hírlap-áruló*) elemzésénél az öregség tapasztalatát és az emlékezet működésének színrevitelét hangsúlyozza. S miként a ciklusalkotást emelte ki a kötet értelmezésének fő irányaként, annak lehetetlensége – az utolsó négy költemény erre utaló sorszámozatlansága –, valamint az *En philosophe* című költemény pesszimizisztikus sorai²³ zárják Arany kötetkomponálásra tett kísérletének értékelését.

Szilágyi Márton könyvének rövid utószavában Arany János költői alkata, az önmagában kétéltű, a töredékes én-képtől és önismétléstől rettegő költővilága fölött

21 Az Arany-balladákkal foglalkozó számtalan szaktanulmány elősorolása helyett csak arra utalok, hogy az újabb Arany-monográfiák valamennyi darabja tartalmaz a balladák egészével, vagy egy-egy kiválasztott költeménnyel foglalkozó fejezetet. Lásd: MILBACHER, *Arany János és az emlékezet balzsama...*, i. m., 199–225, 267–240; KOVÁCS, *A történetképző versidom...*, i. m., 40–71; TARJÁNYI, *Arany János és a parodisztikus hagyomány...*, i. m., 276–245. Lásd még: NYILASY Balázs, *Arany János balladái: Kézjegy*, Szombathely, Savaria, 2011.

22 Ágnes asszony (1853), *Bor vitéz* (1855), *Szondi két apródja* (1857), *A walesi bárdok* (1857), *Pázmán lovag* (1856), *Vörös Rébék* (1877), *Tengerihántás* (1877), *Tetemre hívás* (1877), *Zács Klára* (1855), *Hidavatás* (1877).

23 „Nem marad Kómosz velem, / Sem a szende múzsák, / Csak a humor-nélküli / Pusztá nyomorúság.” ARANY János: *Kapcsos Könyv* [hasonmás kiadás], kísérőtanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai–Magyar Helikon, 1977, 44.

meditálva saját könyve pozicionálásához is kulcsot ad. Hiszen azon sejtés kérdés-ként való megfogalmazása, hogy az állandó jelleggel hivatalt teendőivel vesződő „[...] Arany számára nem éppen a behatároltságnak a tudata volt-e az alkotás előfeltétele [...]” értelmezhető az életmű kortárs interpretálására való rákérdezésként. Milyen korlátozásokhoz kell kötnünk magunkat, hogy érzékenyen tudjunk közelíteni Arany Jánoshoz, hogy valóban értsük a szavait? Úgy vélem, Szilágyi könyve meg is adja a választ: nem szabad másfél évszázad irodalomtörténeti beszédmódjának reflektálatlan nyelvhasználatába belebonyolódunk, s nem lehet célunk, hogy újra és újra csupán arra a beállításra (a „költőfejedelemre”) akarjunk ráismerni Aranyban, amit az utókör épített fel körülötte. Egyetlen esélyünk „[...] abban áll, hogy ezt világosan felismerhetjük. S ha egy nemzeti közösség legnagyobb íróiban mintegy saját vágyott eszményeinek megtestesülését is szeretné felfedezni – mint ahogy ez a 19. században gyakori eljárás is volt –, akkor akár külön büszkék is lehetünk Aranyra: bár lélekben valóban hasonlítanánk rá. Vagy legalább méltók lennénk hozzá.” (283.)

Rétfalvi P. Zsófia

„Buzgó imádság epedez”

(*Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szóatról*, szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)

Kockázatos vállalkozás egyetlen alkotásra építeni egy többszerzős tanulmánykötet témáját, a *Hagyományfrissítés* sorozat mégis ezt tűzte ki célul. Szűk tárgykörű kötetek alkalmat adhatnak a téma alapos, több szempontú megközelítésére, bizonyos szövegek esetében azonban az ismétlődő információk veszélyét is magában hordozzák. A könyvsorozat az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete XIX. századi Osztályának köszönhetően jött létre; első darabja 2012-ben jelent meg, majd 2014-től minden évben újabb kötet született. Dávidházi Péter – sokat idézett, az első kötethez és az egész sorozathoz írt bevezető tanulmánya – szerint a kezdeményezés célja, „hogya a hagyományozott művek változatlanóságának előfeltevését felülbírálván egyenként megvizsgálja a 19. századi magyar irodalom nagy kulturális alapító szövegeit, lehetőleg többszaktudományképviselőinek bevonásával, sföltárja azok mai alakjának és jelentésének keletkezéstörténeti változásait.”¹

A korábbi kötetekben feldolgozott témák – Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* című írása, Széchenyi István *Hitele*, Arany János *Hamlet*-fordítása, Gyulai Pál *Írónőink* című értekezése – mind olyan „kulturális alapító” szövegek, amelyeknek társadalmi hatása, problémafelvetései máig meghatározzák gondolkodásunkat. Vitákat indítottak el, amelyekből később dinamikusabban fejlődő diskurzusok alakultak. Úgy vélem azonban, a jelen kötet már nem tartja fenn ezt az irányt. A *Szóattal* mint témaválasztással olyan nemzeti szimbólumot helyez a vizsgálat középpontjába, amely kevésbé alkalmas a diskurzus fejlődésének, változásának bemutatására, hiszen eszöveg számára nem az értelmezés jelenti az utóéletet, hanem az ismétlés. Vörösmarty költeményének előadása Egressy Béni zenei átiratában olyan nemzeti szokássá vált, amelynek hagyományosan jelen kell lennie a köztudatban, de nem frissített állapotban. Természetesen a témaválasztás a tanulmányok minőségét kevésbé befolyásolja, de figyelemre méltó, hogy a választott szöveg változtatta a könyvsorozat célkitűzését.

Zentai Mária bevezető tanulmánya (*Ami nem lehet: Előszó*) is érzékeli a *Szóattal* kapcsolatos interpretációs nehézségeket. Amint megfogalmazza, „[a] köztudatba [...] már mélyen beágyazódott, és ott a nemzet, a hazafiság eszméihez szorosan kötődő

¹ DÁVIDHÁZI Péter, *A hagyományban rejlő hipotézis: Előszó a Hagyományfrissítés sorozat első kötetéhez = Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2012, 7–23, 11.

Szózat már-már szakrális státuszán nem hagyott nyomot a váltás, de úgy tűnik, hogy ugyanez a státusz inkább akadályozta, mint előhívta az értelmezési kedvet.” (9.) Bevezetője végén olyan lehetséges értelmezői pozíciót mutat be, amellyel megoldást kínálja *Szózatszövegszerű* interpretációjára: egy nem magyar kulturális környezetből származó hivatásos zenészt jelöl ki értelmezőnek. Tézise szerint a zenész a *Szózattal* mint zeneművel és mint szövegtöredékkel találkozik; ebből a pozícióból kell értelmeznie a költeményt. Meglátásom szerint azonban az analógia nem elég meggyőző: ez a módszer a teljes szöveg esetében is működhet, sőt az értelmezőnek nem szükséges zenésznek lenni, csupán más szociokulturális környezetben felnőnie, és ebből a helyzetből, külső szemlélőként olvasnia a szöveget.

Szilágyi Márton *Vörösmarty Szózata és a korabeli politikai diszkurzus* című tanulmányában a 19. századi politikai diskurzus kontextusában elemzi a költeményt. Korompay Bertalan írását veszi alapul,² amely Széchenyi István 1830-as évekbeli munkáival – főként a *Stádiummal* – veti össze a *Szózat* frazeológiáját, és amely gyakori egyezéseket tapasztal. Szilágyi azt vizsgálja, mennyiben tér el Vörösmarty koncepciója Széchenyiétől, ezáltal rámutatva Vörösmarty-költeményhatásosságának egyik lehetséges okára. Meglátása szerint a *Szózat* a haza megkonstruálásakor nem a nyelvet tekinti elsődlegesnek, hanem más nemzeti jeleket és monumentumokat választ, például korona, uralkodó, területi egység. Ezáltal a vers sokkal inkább a patrióta értékrend megalkotásaként fogható fel. Úgy véli, a nyelvkérdés mellőzése által a hazához való tartozásnak nem lesz kritériuma a nyelvi eredet. Eszerint a mű azért válhatott igazán hatásossá, mert kiterjesztette a magyarság fogalmát. A konferencia-előadásokból született tanulmánykötetek egyik problémája, hogy az előadók különböző típusú, „műfajú” szövegeket írnak. Szilágyi Márton írása – Zentai Máriaéhoz hasonlóan – inkább az előadásszöveg terjedelméhez közelít, amely továbbgondolásra alkalmas problémákat vet fel, de mélyebb analízisbe, például más művek kifejtettebb bevonására (Vörösmarty életművén belül) nem vállalkozik.

Dávidházi Péter „...*hogy annyi kint, epedést hijába*”: *Széchenyi bibliai logikája a Szózat előzményében* című tanulmánya ezzel szemben a kötet közel egyharmadát teszi ki. Elemzésének újszerűsége, hogy bizonyítja, a *Szózat* bibliai logikát működtet, amelynek utalásrendszerét a korabeli olvasók még felismerték. Ezt az egykorú befogadás szempontjából vizsgálja, megfigyelve Szemere Pál, Deák Ferenc, Kossuth Lajos és Gyulai Pál *Szózat*-olvasásának nyomait, amelyekből kiderül, hogy a Gondviselés működéséből eredeztették a pozitív jövő eljövételét. A mű végkicsengését így – Isten döntő szerepe miatt – sokkal bizakodóbbnak hallották, mint a későbbi olvasók. Értelmezése azért különösen figyelemre méltó, mert az utóbbi időben több tanulmány is éppen azért méltatta Vörösmarty költeményét, mert a *Himnusz*hoz képest túllép a vallásos értékrenden.³ Szilágyi Márton írásához hasonlóan Dávidházi tanulmánya

2 KOROMPAY Bertalan, *A Szózat eszmevilágához*, Irodalomtörténet, 1958/3–4, 436–444.

3 Vö. HORVÁTH János, *Kölcsy Ferenc* = H. J., *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 184; FEKETE Antal, *Gróf Széchenyi István vallásossága*, Bp., Élet, 1936, 42; LUKÁCSY Sándor, *A Himnusz és a Szózat* = L. S., *A hazudni büszke író*, Bp., Balassi, 1995, 119–120; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kozmikus tragédia romantikus látomása: Az Előszó helye Vörösmarty költészetében* = „Ragyognak tettei...”: Tanul-

is Korompay Bertalan értekezéséből, a *Szózat* és a *Stádium* összevetéséből indul ki. Noha e forrás használata kétségkívül termékeny, a kötetet nem különálló tanulmányok sorozataként, hanem lineárisan, könyvként olvasva a Korompay-szövegállításainak újra és újra megismételt összefoglalása csökkentheti az olvasói érdeklődést. A következő nagyobb egységben a szerző a Korompay által is említett *Stádium*-részletek bibliai logikáját vizsgálja, különös tekintettel a *Stádium* kulcsfogalmaira („[u]ra”, „küldött”, „hijába”, „haszon”) és Széchenyi gazdaság szemléletének vallási logikájára. A „[d]o ut des” (adok, hogy adj) formulát Széchenyi egyik kulcsmondatának tekinti; értelmezésében ugyanis a mondat azt állítja, hogy a kínokat ugyan az Úr küldte, a kölcsönösségi elv alapján mégis várható az égi ellenszolgálat. Dávidházi azáltal, hogy bizonyítja a *Szózat* forrásművének bibliai megalapozottságát, a költeményről is megállapítja, hogy látens módon ugyanez a szemlélet működik benne, melyet a korabeli olvasók még megértettek.

A hatástörténeti és politikai esztétörténeti kutatások után nyelvtörténeti vizsgálattal folytatódik a kötet. A. Molnár Ferenc tanulmánya (*A Szózat nyelvtörténeti elemzéséhez*) a szótörténet szempontjából közelít a vershez. Vizsgálata nem a teljes szövegre terjed ki, csak a címre, az első versszakra és a sokat vitatott *nagyszerű* kifejezésre, amely e tanulmánykötetben is az elemzések gyakran visszatérő témája.⁴ A. Molnár – saját állítása szerint is – arra törekszik, hogy megismertesse a mai olvasóval, a *Szózat* tárgyalt szavaiban, szó szerkezeteiben melyek azok a jelentéstani, stilisztikai jellemzők, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a vers minél teljesebb megértéséhez. A szerzőt tehát nem titkolta az ismeretterjesztésszándéka vezeti, egy ilyen típusú szöveg azonban véleményem szerint nem illeszkedik a *Szózat* legfrissebb reprezentatív értelmezés bemutató kötet célkitűzéséhez. Méltányolandó azonban, hogy a tanulmány a verset megelőző időkből is bemutatja a vizsgált szavak előfordulásait. Emellett az életmű későbbi szakaszában megjelenő szóhasználatot illetően is láthatunk példákat, ami hozzásegíthet minket az életmű szemantikai változásainak feltérképezéséhez.

A. Molnár értekezését követően a kötet távolodik a versszövegtől, és társadalmi szempontból, valamint a zenei feldolgozás felől közelít a költeményhez. Deák Ágnes tanulmánya (*„Forradalmi tartalmú költemény”: A Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években*) a *Szózat* „tiltásáról, tűréséről és túléléséről” szól, a címben megjelölt időszakra koncentrálna, ezáltal a költemény nemzeti szimbólummá válásának kezdeti folyamatát is bemutatja. Átfogó tanulmányában különböző műfajú

mányok Vörösmartyról, szerk. HORVÁTH Károly, LUKÁCSY Sándor, SZÖRÉNYI László, Székesfehérvár, Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, 1975, 333–364.

4 A *Szózat* „nagyszerű” kifejezése azért kap fontos szerepet az elemzésekben, mert – úgy vélik – termékeny félreértelmzéseket okozott a Vörösmarty-recepcióban. A kritikai kiadás is említi, hogy Vörösmarty 1849 után a költemény egyik kiadásából kihúzta az esort tartalmazó versszakot, mert nem akarta beteljesedett próféciaaként értelmezni a szöveget. Martinkó András pedig arra utal, hogy a „nagyszerű” kifejezés az 1840-es években jelentésmódosuláson ment át, de Vörösmarty törekedett rá, hogy ő a korábbi „nagyszabású” jelentésben használja azt. Lásd MARTINKÓ András, *A „nagyszerű” halál...*, Kritika, 1971/10, 24–26; MARTINKÓ András, *Vörösmarty Mihály: Szózat* = M. A., *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV-Minerva, 1983, 118–124.

források (naplók, újságcikkek, levélrészletek) segítségével elemzi részletesen, hogy a korabeli társadalom miként viszonyult a vershez, és a közös éneklések, a kézi másolás hogyan járulthozzá a szöveg fennmaradásához. A hatalmas vizsgálati anyag bemutatásának köszönhetően rálátásunk lehet arra, hogy mit jelenthetett a 19. század második felében a magyar társadalom számára Vörösmarty költeménye; hogyan jelentett egyszerre „kollektív gyógyírt” és „szimbolikus harcot” az elnyomás ellen. E problémakörrel szoros kapcsolatban áll Szalisznyó Lilla *Gyakorlatok: Egressy Gábor útja és a Szózat* című írása, amely azt mutatja be, hogy egyetlen egyéni sorsban hogyan reprezentálódott a *Szózatszövege*. Egressy Gábor magánlevelezését ismerhetjük meg, benne pedig azt, hogy életének különböző nehéz évtizedeiben hogyan kapaszkodott a *Szózat* soraiba, ezáltal hogyan vetítette a magyar népsorsát a sajátjára. Értelmezése az egykorú befogadás vizsgálata felől nézve nagy haszonnal kecsegtet a továbbiakban.

Szőnyiné Szerző Katalin értekezése (*A „honfihűség dala” a Zenészeti Lapok (1860–1876) hasábjain. Egressy Béni: Szózat*) a két előbb említett szöveg között foglal helyet, ezzel azonban megtöri a két tanulmány közti párbeszédet. Az első magyar zenei szaklapban, a *Zenészeti Lapok*ban mutatja be a *Szózat* Egressy Béni-féle zenei átiratának előfordulásait. Főként a feldolgozáskörülölő méltató hangulatról ír, illetve érintőlegesen kitér Hajdú László elmarasztaló kritikájára is, amely nem tekintette eredetinek Egressy átiratát. A tanulmány számos érdekes kérdést vet fel, a szöveg helyek bemutatásátul azonban nem von le következtetéseket. Gazdagítja tehát a költemény zenei feldolgozásának kontextusáról szerzett ismereteinket, de állításokat már nem fogalmaz meg – például arra vonatkozóan, hogy mi a tétje a *Zenészeti Lapok* elemzésének.

Összességében a tanulmány kötetértékes, de különböző színvonalú írásokat tartalmaz. Árnyalja eddigi tudásunkat a *Szózat* kontextusáról: megtudhatjuk, milyen társadalmi kérdéseket sűrített magába a vers, és hogy milyen hatással lehetett a korabeli társadalomra vagy akár a egyénre. Arról azonban már nem szerzünk tudomást, voltak-e viták a művel kapcsolatban, váltott-e ki a hazaszereteten kívül más érzelmeket is. Úgy gondolom, ez azért hiányosság, mert így – a sorozat többi részével ellentétben – ez a kötet nem képes a költeményt mint társadalmi párbeszédet bemutatni – csak mint *buzgó imádságot*.

HASZNOS MULATSÁGOK.

Nem csak mindig játszani ,
Hanem kell is tanulni.

Pap Balázs

Rimay János: Adj már csendességet¹

Vadai István emlékének

„Ennek a könyörgő versnek az értelmezéséhez közvetlen életrajzi és keletkezéstörténeti adalék alig kell.” – ezzel a mondattal kezdi Németh G. Béla Balassi 'Adj már csendességet...' incipitű versének voltaképpen elemzését.² „Nemcsak azért s nem elsősorban azért, mert szerzőjének életét – hála a másfél százados gondos kutatásnak [...] olyannyira ismeri a közönség, mint alig néhány költőnkét. Hanem azért nem kell, mert ami megértéséhez szükséges, mint a remekművekben legtöbbször, benne foglaltatik az magában e versben. [...] Aki netán nem ismerné Balassi szerzőségét, de ismerné az európai s benne a magyar művelődéstörténetet, meg a magyar nyelvet, – szinte évtizedre kisorsolhatná, szinte sorstípusra ráolvashatná e költeményt. A sorshelyzet, a magatartástípus, amely belé van rögzítve, s a mód, ahogyan belé van rögzítve csak ebben a periódusban születhetett meg, s csak ebben a periódusban lehetett jellemző.”³

Sok tekintetben tanulságos Németh G. Béla elemzésének kezdete. Számomra elsősorban azért érdekes, mert e szép dolgozat nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a szóbanforgó költemény Balassi istenes énekeinek legjobbjaként egyike legyen a legszélesebb körben is ismert tizenhatodik századi verseknek. És azért sem érdektelen, mert épp egy olyan vers kapcsán beszél a szerzőség nyilvánvalóságáról és a másfél évszázados kutatás eredményeiről, mely nem éppen a legalaposabb filológiai vizsgálódások hozadékaként kapott helyet a Balassi életműben, és melynek szerzősége – nem csak szövegkritikai érvekkel – elbizonytalanítható, de akár el is perelhető.⁴

A Balassi-attribúció

Az 'Adj már csendességet...' Balassi Bálint verse lett, noha korántsem biztos, hogy ő írta. Igazából komoly érvek sosem szóltak mellette. Hogy hogyan került mégis a

1 A tanulmány megírását az MTA Bolyai Ösztöndíj támogatta.

2 NÉMETH G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet... = Régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tíbor, Bp., Akadémiai, 1979, 145–159, 147.

3 NÉMETH G. i. m. 147–148.

4 Korábban egy helyütt már röviden írtam a kérdéstről, és arra jutottam, hogy a verset nem Balassi Bálint, hanem Rimay János írta. Ezúttal alaposabban igyekeztem körüljárni a szerzőség kérdését. Lásd PAP Balázs, *Az Istenes énekek margóira = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, reciti, Bp., 2010, 335–342.

Balassi-életmű végére, korántsem rejtélyes: okai az egyébként rendkívül bonyolult Balassi-filológiában gyökereznek. Eckhardt Sándor Balassi-kritikai kiadása,⁵ illetve Klaniczay Tibor *Hozzászólása*⁶ óta minden régi magyar versekkel foglalkozó számra világos, hogy Balassi versszövegeinek hagyományozódása meglehetősen összetett folyamat lehetett, s ha ez túlzásnak tetszenék is, annyi bizonyosan állítható, hogy a ma ismerhető források alapján bonyolult folyamatnak mutatja magát.

A szerelmes versek eminens forrása a *Balassa-kódex*.⁷ Ennek Balassi-része tematikusan s így műfajilag is homogenizált anyag, maradéka pedig az egyszerű filológus ízlésének túlon túl is heterogén. A források higgadt és alapos áttekintése természetesen nem lehet föladata e dolgozatnak, rövid ismertetését elkerülni mindazonáltal nem lehet.

Annai bizonyosnak látszik, hogy a nevezett gyűjtemény Balassi-versei nem a szerző autográfjáról készültek, s nagy eséllyel több másolási aktust is fel kell tennünk addig, míg az általunk ismert kézirat elkészült. A kódexben a versek láthatóan rendezett sorrendben követik egymást, de némelyek – lényegében az istenesek – hiányoznak. Ezt a zszokás magyarázni, hogy a másolat készü ltekor az összeíró négy scriptor már rendelkezhetett nyomtatott Balassi-kiadással, és mivel a forrásszöveget csak rövid időre kapták meg, ezért úgy igyekeztek a folyamaton gyorsítani, hogy a számukra nyomtatványból is ismerhető szövegek leírását elhalasztották, de a kompozíciót megsérteni nem akarván, a helyet mindenesetre kihagyták számukra, hogy később pótlólag pontosan a helyükre ír hassák.

A Balassa-kódex Balassi-részete hát nem tartalmaz nyomtatásban is megtalálható vallásos verset. Az istenes versek legfontosabb forrása ilyen formán a nyomtatott hagyomány. Azonban filológia i értelemben eza kiadvány csoport sem probléma mentes.

Az *Istenes énekek* kiadása it alapvetően két csoportra osztja a szakirodalom, a rendezetlen és a rendezett ágra. A legkorábbi ismert kiadásuk az 1633-as bécsi, mely aligha lehetett voltaképp az első,⁸ és kiadásnak is csak bajosan lehet nevezni, hiszen krúdában maradt.⁹ A „rendezetlen” jelzőre viszont igencsak rá szolgált. A szerkesztő az első 126 lapon Balassi neve alatt hoz minden költeményt, azokat is, amelyekről más források nyilvánvalóvá teszik, hogy nem ő a szerzőjük, sőt olyanokat is, melyek-

5 BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955.

6 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához* = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 11 (1957), 265–338.

7 *Balassa-kódex*, a faksimile szövegét közzét. KŐSZEGHY Péter, átírás, jegyz., utószó VADAI István, Bp., Balassi, 1994 (Bibliotheca Antiqua Hungarica), 55.

8 KLANICZAY, i. m.

9 VADAI István, *Krúda* = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. minden kor, a főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára (ágyod térde – „Zsúpra aggnő”)*, szerk. BARTÓK István, Csörsz Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., reciti, 2011, 116–120.

10 *Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633*, közzét. KŐSZEGHY Péter, kistan. Armado NUZZO, Bp., Balassi, 1994, 127.

ről maga is tudja, hogy nem Balassiéi; csak a 127. laptól következnek egyéb „istenes és ájtatos énekes formán való szerzett dicséretes és könyörgések”.¹⁰

A rendezett kiadások hagyományát Szenci Kertész Ábrahám indítja el: minden bizonnyal néhány kéziratos forrás alapján szét tudja válogatni a rendezetlen kiadások anyagának egy részét, Rimay neve alatt közölve olyan verseket, melyeket addig Balassihoz kapcsoltak. Az általa használt kéziratanyag azonban nem minden esetben tudta eligazítani, így a rendezett kiadások szövegkritikai tekintetben kettős megítélés alá esnek: azok a részek, melyekhez Szenci Kertész új forrást tudott használni, a rendezetleneknél jobb minőségű szövegghordozók, azok azonban, melyek alternatív forrásában nem szerepeltek, a rendezetlen kiadások pusztá utánkölzései, azokhoz képest romlott szövegvariánsok.

Szenci Kertész Ábrahám tehát, ahol tudja, szerzőség tekintetében árnyalja ismereteinket, ahol viszont nem képes egyéb forrás alapján felülírni a rendezetlen kiadások hagyományát, ott nem eszközöl szándékos változtatásokat. A rendezett kiadásokhoz használt kéziratos forrást Klaniczay Tibor kísérli megjellegmezni.¹¹ Szerinte Szenci Kertész egy általa is hiányosnak gondolt Balassi-anyag és egy teljesnek vélt Rimay-korpusz birtokában eszközölte javításait, ebből adódhatott az, hogy módosításai egyirányúak: a továbbra is szerző nélkül álló verseket egyszerűen Balassinak ítélte. Ebből az is következik, hogy Szenci Kertész segédanyaga legfölyjebb jellegében emlékeztetett egy teljes változatú *Balassa-kódex*re, ha ugyan is épp olyan lett volna a kiadásba bevont forrás, akkor az 'Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép...' kezdetű költemény sem Balassi neve alá került volna a rendezett kiadásokban.

Az 'Adj már csendességet...' azok közé a versek közé tartozik, melyekről sem a rendezetlen, sem a rendezett kiadásoknak nem volt szerzőt illető bizonyos információja. Lássuk, hogyan helyezkedik el bennük a költemény.

Rendezetlen kiadások (Bécs, 1633 alapján):

- 1.) Világon ég alatt... (Rimay)
- 2.) Bocsásd meg Úristen... (Balassi)
- 3.) Bizonnyal ismerem... (Balassi)
- 4.) Ó, Istenem... (Balassi)
- 5.) Ó szent Isten, kit kedvedben... (Balassi)
- 6.) Kegyelmes Isten, kinek kezében... (Balassi)
- 7.) Legyen jó idő csak... (Rimay)
- 8.) Ó, ki későn futok lelkem orvosához... (Rimay)
- 9.) Az Úr az égben... (Rimay)
- 10.) Adj már csendességet... (Balassi)
- 11.) Ó, kegyelmes Isten... (Rimay)
- 12.) Jöjj mellém Szent Isten... (Rimay)
- 13.) Egyedül te benned... (Rimay)
- 14.) Lelkemnek hozzád való... (Balassi)

¹¹ KLANICZAY i. m. 312.

Rendezett kiadások (Lőcse, 1671 alapján):

- 1.) Adj már csendességet... (Balassi)
- 2.) Oh szegény megromlott... (Rimay)
- 3.) Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása... (Balassi)
- 4.) Ó, én kegyelmes Istenem... (Balassi)
- 5.) Bizonynal esmérem rajtam nagy haragod... (Balassi)
- 6.) Ó én Istenem, ím mi történék... (Balassi)
- 7.) Ó szent Isten, kit kedvedben... (Balassi)
- 8.) Kegyelmes Isten kinek kezében... (Balassi)

Azt látjuk, hogy a rendezett kiadások a Rimay-korpuszt viszonylag hatékonyan meg tudták határozni, ezekben az 'Adj már csendességet...' közvetlen környezetében lévő szövegek kevésbé elegyesek, mint a rendezetlenekben. De az is látható, hogy továbbra is Rimay-vers szomszédságában találjuk, ráadásul olyan Rimay-szöveg kerül mellé, mely a rendezetlen kiadásokban nem is szerepel. A jelenség megmagyarázásának csak a képzelet szabhatárt, annyi azonban bizonyos, hogy láthatóan a rendezett kiadásokatszerkesztő Szenci Kertész kéziratai is bizonytalanok voltak bizonyos kérdésekben, vagy csak a kibogozhatatlanságig összekeveredtek a lapjai.

Annyi bizonyos, hogy a vers mindkét kiadástípus olyan helyein található, amelyekről tudjuk, hogy a kiadó szerző tekintetében tévedhet, és ezt onnan tudjuk, hogy igazolhatóan több esetben téved is. A két nyomtatott kiadás alapján bizonyosan Balassi szerzősége mellett állást foglalni nem lehet, a lehető leghiggadtabban és a legnagyobb nyomatékkal kell kijelentenünk, hogy Balassi szerzősége egyáltalán nem bizonyított. Az 'Adj már csendességet...' incipitű versnek egy Balassi-kiadásban nem a Gyűjteményen kívül fennmaradt versek közt, hanem a Kétes hitelűek közt van a helye, és legalább ekkora nyomatékkal kell állítanunk ugyanezt egy Rimay-kötet esetében is: az 'Adj már csendességet...' incipitű vers a ránk maradt források szerint éppannyira lehet Rimay verse, mint Balassié.

A fentiekben egy fikarcnyi filológiai újdonság sincs, és talán ez teszi a helyzetet különösen furcsává. Miért nem merült föl bárminemű kétely a vers szerzőségét illetően, amikor a napnál is világosabb, hogy a helyzet nem egyértelmű?¹²

12 A fenti mondat provokatív és túlzó, végeredményben mégsem igaztalan. A Balassi-szakirodalom, de ezen belül a kifejezetten az *Istenes énekekről* szóló dolgozatok számára Balassi szerzősége egy aprócskát sem kérdéses, noha a probléma egy tévedéseket is tartalmazó, de e tekintetben különösen élesen látó lábjegyzetben már megfogalmazódott. Kardos Albert egy régi magyar költészetet tárgyaló tanulmány sorozatának hetedik részében a következőket írja: „Balassának Szilády kiadásában megjelent költeményei közül az unitáriusok énekeskönyvében (II. kiadás 1610?) négyet találhatunk meg; u. m. «Bocsásd meg úristen ifjúságomnak vétékét» (Sziládynál 55. lp.), Adj már csendességet (Sziládynál 102. lp.); e kettő az unit. énekeskönyv első lapjain, Láss hozzam úristen (Sziládynál 54. lp.) unit. énekkönyv 443. lp., Pusztában zsidókat vezérlő jó isten (Sziládynál 118. lp.) unit. Énekkönyv 559. lp. Azonban ez istenes énekek közül Balassáénak csak egyet ismerhetünk el minden kétség nélkül; t. i. az első. A harmadik, melynek hogy Ládoni Sára a szerzője, Szilády maga mondja, nem is tudjuk, mi joggal kerül a Balassa költeményeinek sorába. De a másik kettőre nézve sem fogadhat-

És ez a kérdés továbbiakat szül: valamiképp érvelhetünk-e egyik vagy másik szerző mellett? Változik-e maga a vers, ha a szerző megváltozik? Marad-e még remekmű, ha elveszti mindazt, amit Balassi Bálint személye sugároz belé?

Balassi Bálint és az 'Adj már csendességet...'

Németh G. Béla híres verselemzése a szöveget voltaképpen egy archetipikus könyörgés hibátlan megfogalmazódásának látja. Gondolatmenete – talán épp az archetipikusság, a vers univerzális voltának hangsúlyozása miatt – Balassi életétől és életművétől függetlenül igyekszik értelmezni a szöveget, dolgozatának ötödik fejezetében azonban óhatatlanul színre kell léptetnie a szerzőt. Kései, ám nem időskori versről van szó, mondja, a vers alapélménye a csendre vágyódás a szerző addigi zajos életének zűrzavarában született igény. A szöveg hibátlanságának hangsúlyozása és Balassi életművének végére pozicionálása természetesen nem az elemző önálló leleménye, hanem a modern kiadások és az azokban meghatározott életmű sugallta szükségszerű eredmény. A dolgozatban mindazonáltal, mint a később született elemzésekben is, minden esetben áthatja az értelmezést valamiféle apologetikus bizonytalanság, mely a vers életműbeli helyét igyekszik magától értetődőnek belátni. A pálya futás vége felé született hibátlan remekmű a Balassi-portré fontos eleme. Hangjának szokatlan letisztultsága, a beszéd mód Balassi egyéb szövegeire nem igen jellemző szikár mivolta magától értetődően kiprovokálja a nem kevésbé magától értetődő állítást: egy bonyolult és felkavaró élet szükségszerű sztoicizmusba gravitálását. A sztoa elemzésbe emelése mindazonáltal megeshet, hogy szükségszerű, debizonyosan nem amiatt, hogy elfedje azt az ellentmondást, mely a fent említett életműcentrikus,

juk el a Balassa szerzőségét, noha az egyik (Adj már csendességet) a költő istenes énekeinek régi kiadásában első helyen áll, a másik mellett pedig (Pusztában zsidókat vezérlő jó isten) a régi kiadásokon kívül a radványi codex is bizonyíthat. E három utóbbi ének azonban már az unitáriusok első énekeskönyvében megtalálható; ez pedig 1575–79 között jelent meg, a mely időben a 24–26 éves Balassa nem írta, de nem is írhatta e legalább is férfikorra mutató költeményeket; istenes éneket házassága előtt 1584 előtt csupán egyet (Bocsásd meg úristen) ismerünk tőle. E tekintetben gondosabb kritika nem ártott volna, mert a mennyire e három énekről majdnem bizonyos, hogy nem Balassától erednek, annyira kétes, hogy vajon megilleti-e őt az LI. zsoltárfordításnak és Eurialus és Lucretia históriájának szerzősége.” KARDOS Albert, *A XVI. század magyar lyrai költészete: VII. Világi lyra: Balassa Bálint*, Egyetemes Philológiai Közlöny 1883, 416–428, 417.

Klaniczay Tibor Hozzászólásában egyértelműnek ítéli a szerzőség kérdését. „E hét ének [Adj már csendességet..., Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása..., Ó én kegyelmes istenem..., Bizonynal esmérem rajtam nagy haragod..., Ó én Istenem, ím mi történék..., Ó szent Isten kit kedvedben..., Kegyelmes Isten, kinek kezében...] [...] szerzősége ugyanis e szerint pusztán a váradi kiadó sejtése alapján van meghatározva, s ezért önmagában az a tény, hogy ezek az énekek a rendezett kiadásokban Balassi neve alatt szerepelnek, nem bizonyítja Balassiszerzőségét. A szerzőség meghatározásában csak maguk a versek adhatnak számunkra támpontot, s hat éneknél Balassi szerzősége a versfők, a versben lévő datálás, a versforma s egyéb formai szempontok alapján vitathatatlan. A hetedik éneknél, a szóban forgó „Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása” kezdetű versnél azonban gondolkodóba kell, hogy ejtsen bennünket Tholnay Ferenc kéziratának bejegyzése, valamint a bártfai kiadásban való kettős közlés.” KLANICZAY, *Hozzászólás... i. m.* 317.

és minden óvatossága és totális érvény kinyerésére törekvő szándék ellenére biografikus elemzést bizonytalanná tesz, hogy tudniillik Balassi katolizált, és a mennyire megítélhető, nem csak színlég. Aköltemény azonban minden ízében a protestáns, sőt a lutheri teológiában gyökerezik.

Ez az életrajzi tény egyéb elemzésekre is rányomta bélyegét. Barlay Ö. Szabolcs a szöveget katolikusként értelmezte.¹³ Horváth Iván a kései Balassi szuprakonfesszionizmusáról beszélt (ha jól értem, ez alatt nem felekezetek, hanem hitvallásbeli összekülönbözések fölöttiségét értve), és a versből egy katolikus meggyőződésű szerző protestáns platonizmusát olvasta ki.¹⁴ Kőszeghy Péter¹⁵ a problémát azzal oldja meg, hogy azt állítja, a 16. századi katolikus vallás számára messze nem voltak elfogadhatatlanok az üdvözülés protestáns elképzelésének egyes elemei, a Balassi-versek teológiája, illetve az, amit egy befogadó okvetlenül kihall belőlük, nem emészthetetlen a katolicizmus számára, így az 'Adj már csendességet...' is gond nélkül használhatja e felekezet, és megírhatja egy katolikus vallású szerző.

Kőszeghynek az előbbiben nyilvánvalóan igaz van, adataink vannak rá: az 'Adj már csendességet...' kényelmes helyet kap a bécsi 1633-as katolikus kiadásban a teológiai interferenciák dacára. De ebből még nem következik, hogy szerzői oldalról is így áll a helyzet. Megfordítva: megeshet, hogy Balassi az 'Adj már csendességet...' teológiáját sajátjának érezte, de ha pusztán a verset szemléljük, annak lutheránus elemeit nem lehet nem észrevenni. Erre igen finoman mutat rá Goór Judit érzékeny dolgozatában,¹⁶ melyben a biográfiai kényszertől egy időre megszabadulva úgy olvassa a verset, hogy nem kell elmennie az egyértelmű lutheránus tanok mellett.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a probléma nem elsősorban Balassi felekezeti hovatartozásának megítéléséből fakad, sokkal inkább abból a kényelmetlen irodalomtörténeti kényszerből, hogy a verset kései Balassi-versként olvassuk, mert már megfeledeztünk róla, hogy erre nincs is különösebb okunk.

Láthatóan – e véleményem szerint is remekműnek mondható szöveg – csak komoly elemzői csiszolására illeszthető az egyébként istorzóban maradt Balassi-életmű tetejére, s ha éppen sikerül is odarögzíteni, anyagában és textúrájában meglehetősen elüt egyéb részeitől.

Mennyivel könnyebb helyzetben lett volna Németh G. Béla, ha a versztoicizmusáról úgy beszélhet, hogy egy olyan szerző versét olvassa, akinek a sztoicizmus filozófiája áthatja nem egy szövegét. Mennyivel egyszerűbb helyzetben lett volna a vers minden eddigi elemzője, ha nem megbirkóznia kell a vers lutheránus voltával, hanem kiindulópontként elfogadni? Ehhez pedig csak arra lett volna szükség, hogy az egyébként is bizonytalan szerzőséget ne cseréljük le az irodalomtörténet szekunder igazságára. Rimayra tudniillik mindezek igazak, és filológiai elvek alapján pont annyi okunk van neki tulajdonítani a verset, mint Balassi Bálintnak.

13 BARLAY Ö. Szabolcs, *Balassi Bálint az istenkereső*, Bp., Magánkiadás, 1992.

14 HORVÁTH IVÁN, *Egy vita elhárítása*, ItK 1987-8/5-6. 642-665. különösen 656-657.

15 KŐSZEGHY PÉTER, *Balassi és a legfőbb hatalom, avagy Balassi teológiája*, *Hungarologische Beirträge* 15., Universität Jyväskylä, 2004, 29-60.

16 GOÓR JUDIT, *Vallomás és hitvallás Balassi Bálint Adj már csendességet című költeményében* = *Credo*, 2005/3-4, 356-370.

Amennyire csábító és hívogató a versbiográfiai beilleszthetősége, annyira ellenáll Balassi szerzőségének teológiája, és legalább annyira tiltja stílusa és lexikai készlete is.

Klaniczay Tibor már idézett *Hozzászólásában*, amikor a bizonytalan szerzőségű Balassi-versek attribúciójáról beszél, a 'Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása...' kezdetű vers esetében jelenti ki, hogy pusztán filológiai érvek alapján nem attribuíható pontosan, csak szövegbéli bizonyosságok miatt. A kijelentés azért különösen izgalmas jelen dolgozatunk szempontjából, mert ez a vers egyike annak a hétnek, melyekről Szenci Kertész új forrás híján nem tud érdemben dönteni – beleértve 'Adj márcsendességet...' kezdetűt is. Klaniczay meggondolásához igazodva lássuk, akadnak-e szövegbéli érvek, melyek alapján döntésre juthatunk.¹⁷

A stílus és lexikai készlet alapján történő attribúciót korántsem gondolom perdöntő érvek, elvégzése azonban e helyzetben megkerülhetetlen. Megeshet, hogy eredménye a teológiai és filozófiai beágyazottsághoz hasonlóan kibillent a méréleg filológiai érvek alapján közepén álló nyelvét.

Önmagában egy lexikai vizsgálat lefolytatása majdhogynem értelmetlen. Abszurdum, hogy a szóban forgó két szerző számára az 'Adj már csendességet...' bármelyik szava is ismeretlen lett volna, és igen gyenge lábat jelent bármilyen állításnak, ha egy-egy kifejezést, akármilyen mélyen ágyazódik is be egy szerző

17 „Ez az ének [Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása, P. B.] ugyanis a rendezett kiadás Balassi-részének első nyolc éneke között foglal helyet. Erről az énekcsoportról már megállapítottam, hogy Szenci Kertész Ábrahám ide azokat a verseket helyezte, melyeket sem a rendelkezésére álló Balassi-kéziratban, sem pedig a birtokában levő Rimay-kéziratban nem talált. Kézirat hiányában a szerzőség megállapítása részéről nem nyugodhatott olyan biztos alapokon, mint a többi vers esetében; a váradi kiadó ezekről csak gondolta, sejtette, hogy Balassi verse s nem Rimayéi. [...] A szerzőség meghatározásában csak maguk a versek adhatnak számunkra támpontot, s hat éneknél Balassi szerzősége a versfők, a versben lévő datálás, a versforma s egyéb formai szempontok alapján vitathatatlan. A hetedik éneknél, a szóban forgó „Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása” kezdetű versnél azonban gondolkodóba kell, hogy ejtsen bennünket Tholnay Ferenc kéziratának bejegyzése, valamint a bártfai kiadásban való kettős közlés. A verset persze csak akkor lenne jogunk Balassitól eltulajdonítani, ha magából a szövegből találnánk erre érveket. Egyetlen olyan sort találtam, amely jól beillene Rimay stílusába: „Jóval forró kegyelemnek élő kútfeje” (6. sor); s melyhez hasonló idézhetünk Rimaytól, egyik éneke elejéről: „Igaz általút, Jókkal forró kút.” Ez azonban még kevés ahhoz, hogy a kérdést eldöntsük. Így egyelőre csak a kétely csíráit igyekszem elültetni az ének szerzőségének háromszázéves meghatározására.” (Klaniczay, *Hozzászólás... i. m.* 317.) Csak az érdekesség kedvéért: a kérdéses nyolc vers ('Adj már csendességet...', 'Ó, szegény megromlott...', 'Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása...', 'Ó, én kegyelmes Istenem...', 'Biztonnal esmérem rajtam nagy haragod...', 'Ó, én Istenem im mi történék...', 'Ó, szent Isten, kit kedvedben...', 'Kegyelmes Isten, kinek kezében...') közül egy a Balassa-kódex alapján nyugodtan Rimay nevéhez írható ('Ó, szegény megromlott...'). A maradék attribúciója Klaniczay szerint a Lelkemnek hozzád való... kivételével *vitathatatlan*: akrosztichon alapján: 'Biztonnal esmérem...', datálás alapján: 'Kegyelmes Isten, kinek kezében...', a fennmaradó négy esetében a *vitathatatlanság* alapja a versforma és egyéb formai szempontok.

stílusába, csak rá jellemző jegynek tüntessünk fel. Jelen helyzetet tovább bonyolítja, hogy Rimay behatóan ismerte Balassi költészetét, és alighanem Balassi is olvashatott nem egy Rimay-verseket, vagyis nyugodtan feltételezhetünk kétirányú hatástakétélemtű között, még akkor is, ha az egyik irány nyilvánvalóan erősebben és kitapinthatóbban van jelen. A szavak előfordulásának pusztá megszámlálása tehát nem igen kecsegtet eredménnyel, üres statisztika iadatokat állíthatunk elő ilyen vizsgálattal. Tehát nincs jelentősége annak a ténynek, hogy majdnem mindegyik versünkbeli szó gyakrabban szerepel Rimaynál istenes kontextusban. Már csak azért sem, mert míg Balassi versei közt több a szerelmes, mint a nem szerelmes, Rimaynál épp fordítva áll a dolog.

Alaposabb és célzottabb vizsgálatra van tehát szükség, még akkor is, ha a hallgató tag száraz adatok szóra bírásával legalábbis iszamos talajra építkezünk.

csendesség, békesség

A Balassi-versanyagban ritkábban szerepel a „csendesség” szó, s az eredmény hasonló akkor is, ha csak a szótövet számoljuk meg, esetleg más képzőket is hozzárendelünk; Rimaynál a képzett változat már önmagában is többször fordul elő, s ha levágjuk a képzőt, vagy másokkal helyettesítjük, még nagyobb számú találatot kapunk. A lehetséges képzős alakok közül Balassinál a „csendes” szerepel leggyakrabban: a „csendes” és „csendeszen” alakot nyolcszor találhatjuk meg, ezeken belül hét alkalommal szerelmes versben, ezekben általában a gerjedelem ellenpontját jelenti. A „csendesség” maga egyszer fordul elő a szövegekben, a harmadik Szentháromság-himnuszban, de szövegbeli jelentése nem egyezik az ’Adj már csendességet...’-ben elfoglalttal: „Kétség és versengés közülünk vésszen el, / Élünk csendességgel!”¹⁸. A szöveg a férfi és nő harmonikus viszonyát jellemzi e szóval, hasonlóképpen, ahogy az *Aenigmában* a két hatyú idilljét. A 42. zsoltár fordításában emlékeztet leginkább jelentése a szóban forgó versére: „Bízában kegyelmében, higgy, és csendesen élj, / Gonoszt hozzá ne vélj”, de itt sem ugyanaz fejeződik ki: lényegesen aktívabb Istenhez való viszonyról van itt szó, mint amott.

Rimay versei esetében lényegileg más a helyzet. Könnyebb hasonló jelentést előtalálni, nála a „csend” és annak képzett alakjai gyakran jelentik az Istenre hagyatkozást és békét; a csend sokszor lesz a világ zajos változásával, állhatatlanságával szemben az ember számára elérhető leginkább állandó, hittel áthatott állapot. Az *Encomia virtutum*ban „Hadd teljék tőled meg szívem csendességgel, / Lelkem pedig mennyben örök idvösséggel.” A csendesség itt Istentől érkező adomány, de nem egyszerű földi harmónia, mint Balassi *Hymnus Tertiusában*; ez a csendesség kapcsolatban áll a megváltással, ha úgy tetszik, annak markáns földi előképe. A ’Kegyes Jehova ...’ kezdetűben egészen hasonlóan: „Ah, Uram, Uram, térj meg kegyelmedre! / Régenten szokott kegyes törvényedre, / Adj egy kis időt megpihenésünkre, / Csendességünkre. // Ne tedd nagyobbá bűnünk irgalmadnál, / Gonoszságunkot az te jó voltodnál, /

18 Az idézett Balassi-szövegek forrása: *Balassi Bálint összes művei*, s. a. r. KÖSZEGHY Péter, Osiris, Bp., 2004. A Rimay-idézeteket (az ’Adj már csendességet...’ kivételével) Ács Pál kiadásából vettem. *Rimay János írásai*, s. a. r. Ács Pál, Balassi, Bp., 1992.

Mellynek szikrája tisztább ez világnál / Sundokságánál.” A csendesség itt is Istentől érkezik, a kegyelem valamiféle előszele. Fontos észrevennünk, hogy a következő strófa (Ne tedd nagyobbá...) az előző kérdés kapcsán az irgalom hatalmasságáról beszél, az ’Adj már csendességet...’ érvelését mintegy megismételve: „Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága feljebb való, / Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló”.

Az ’Adj már csendességet...’ első strófájában („Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr! / Bujdosó elmémet ódd bűtől szívemet, kit sok kín fúr!”) a bű és a kín a csendesség és a lelki békesség ellentéte lesz. Érdekes megvizsgálni, hogy a békesség és a csendesség milyen fogalomellentéteként jelenik meg a két költő anyagában.

Balassinál általában a szerelmes gerjedelem áll velük szemben: 18. „Vagyok békességes, én elmém már csendes, / nincs gyötrelme lelkemnek. // Megszabadult rabhoz hasonló állapotom”; 52. „Ne szíts nagy tüzemet, hadd lehessen csendes!”; 62. „Hogy mind el ne fogynék, / de csendesen égnék / kevesebb gyötrellemmel”.

Rimay ezzel szemben a bánat és a bű antonímiájaként is használja: a ’Kinek tegyek panaszt...’ kezdetűben: „Bű, bánat másfelől minden rángat és von, / Csendességben nyugtom nincsen sem kinn, sem honn”. Vagy egészen komplex módon az ’Ez világ mint egy kert...’ kezdetűben: „Kit-kit bánat sebhít, / Bút öröm nem enyhít, / Vége nincs keservének” itt a bű fogalmán saját ellentéte az öröm sem talál fogást, s csak strófákkal később az utolsó sorban érkezik a bűt korántsem kioltó válasz: a csendes szív („Kinnal mi lelkünket, / Sok gonddal fejünket / Igen ne nyomorgassuk, / Isten sok jókot ad, / Csak szelinknek zúgtát / Csendesz szívvel hallgassuk.”).

bujdosó

Ha a Balassiköltészetére legjellemzőbb szavakat kellene összegyűjteni, a „bujdosik” ige és az ebből képzett szavak bizonyosan előkelő helyen szerepelnének a listán. A bujdosás fogalma majdhogynem oly erővel értelmezi a költő szövegeit, mint maga a szerelem. Az ’Adj már csendességet...’-ben a „bujdosó” szó aligha jelenthet számkivetettet, hiszen az elme jelzőjeként szerepel.

A „bujdosó” Balassinál sem egyjelentésű szó.¹⁹ Jelenthet bujkálást, hontalanságot és félrevonultságot, de tévelygést és bolyongást is. Versünkben szereplő jelentéséhez alighanema ’Bocsásd meg Úristen...’-béli jelentés áll legközelebb, egyfelől a lélek testben való bujdosása, mely olyan, mint a szélvész dobálta madár röpte, másfelől a bűnei miatt az ördöggel birkózó kísértéseknek kitett vétkes tévelygése.

Rimaynál ez a szó sokkal ritkább, viszont soha nem autobiografikus jelentésű. A ’Hívek, keresztyének, jer, ne tévelygjünk...’ szövege egyértelműen a vallási eltántorodásról beszél: „Istennek ereje az Evangéliom, / Kinél idvösségre nincsen bizonyosb nyom, / Több sok szerzett vallás mind csak félfelé von, / S bujdosat té-tova, de ez megnyugtathonn.” A ’Kegyes Jehová...’-ban: „De az frigyedet mivelünk megszegéd, / Mert sok bűnünket szemünk közzé vetéd, / Minden jótéted rólunk el-le szedéd, / S

¹⁹ JAKAB László – BÖLCSKEY András, *Balassi-szótár* <http://mek.oszk.hu/01300/01363/legutobbi/letoltés> 2018. május 1.

ládában rekesztéd. // Mijónkot mondjuk tereádtámadván, / Vesződünk, bolygunk, vagyunk nagy bágyadván, / Meztelenek, szégyenben bujdosván, / Sok bút kapdosván.” Ez utóbbi vers már korábban, a csendesség kapcsán is előkerült. A bujdosás, vesződség, bolygás és bágyadás ugyanis a törvény alá vont és büntetésekkel vert ösztövi állapottal Krisztussal való megszüntetésében való hit által tüntethető el, ha úgy tetszik, így kapható vissza a korai, csendes állapot (ld. még a *Keresztyén religio ábrázata*... könyvleírását). E versben – noha a „tévelygés” jelentése Balassi-versekből is kinyerhető – a bujdosó elme a csendességgel együtt jelenik meg, hasonlóan az ’Adj már csendességet...’-hez.²⁰

fiad halála, érdem, szükség

Az, hogy egy Istenhez szóló vers Jézus Krisztusra mint Isten fiára hivatkozik, magától értetődő. Nem meglepő hát – tekintve, hogy Balassi és Rimay is írt Istenhez szóló verseket –, hogy a „fiad” szó előfordul mindkét életműben. Balassinál hatszor, Rimaynál tízszer (voltaképp tizenegyszer, de egy alkalommal saját magát nevezi Isten fiának). Eza számadat önmagában megint nem jelent semmit, sokkal izgalmasabb, ha az érdem szóval együtt vizsgáljuk meg.

Az érdem főnév Balassinál mindössze négyszer szerepel, és csak a ’Végtelen irgalmú...’ kezdetűben hordoz teológiai jelentést. Tekintve, hogy Palásthy Krisztina meggyőző érveléssel bizonyította, hogy a verset nem szerezhette Balassi, azt kétséget kizáróan Rimay János írta,²¹ ezeket az előfordulásokat nem értelmezem. A maradék két előfordulás az 58. ének tizenkettedik strófája: „De ám akár medgyen vélem bár szerelem, / szabad légyen már véle, / Csak hogy ezt engedje kénem érdemébe, / hogy amint felmetszette / Juliát szívemben, szinte úgy versemben / is tessék meg szép képe.” és a *Saját kezű versfűzér Az erdélyi asszony kezéről* című darabja: „Ha szinte érdemem nincs is arra nékem, / hogy ő engem szeressen, / Csak áldott kezével, mint szép ereklével, / engem, mint kórt, illessen, / Légyek ferge rabja, bátor ne szolgálja, / csak szinte el ne vessen!”.

Ezzel szemben Rimaynál a vallásos versek érdemei igencsak számosak. S míg Balassinál sosem kapcsolódik e fogalom Krisztushoz, addig Rimaynál több esetben igen. Az ’Egyedül tebenned...’ kezdetűben „Hív ígíretedben / S fiad érdemében / Bízom, hol járok-kelek”, és később „Hanem magad frigyét / S Fiad szent érdemét, / Ki megkérlelt, Szent Atyját” szöveget olvashatjuk, a ’Nincsen segítségem...’ kezdetűben „Te Fiad érdeme nékem ezt megnyerje, / Kinek ő szent vére lelkünknek ép bére” sorokban szerepel.

20 A bujdosó szóhoz kapcsolódó egyéb jelentésről korábban már írtam egy talán Rimaytól sem független vers kapcsán. Vö. PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 179–188.

21 PALÁSTHY Krisztina, *Végtelenül Irgalmatlanul*. Az LI. zsoltár világi és vallásos szöveghordozókban való megjelenése = *Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban, Fiatalok Konferenciája 2015*, szerk. GESZTELYI Hermina, GÖRÖG Dániel, MARÓTHY Szilvia, Bp., 2016, reciti, 75–95.

Balassinál a szükség szó az 'Adj már csendességet...'-bélihez hasonló jelentést egy versben vesz fel, a 26. énekben: „De ha így végezte Isten, el kell tűrnünk, / Minden szükségünkben néki könyörögnünk, / Mert nincs hová lennünk, / Ha segítségével nem leszen mellettünk”. Ezzel szemben Rimaynál többször fordul elő hasonló tartalommal, s akad olyan hely, amikor versünkkel igen erős a párhuzam. A 'Reménységem te légy nekem...' incipitű vers záróstrófája így szól: „Félen tévén érdememet / Rád hagyom én is igyemet, / Töltsed így bé szükségemet, / Hogy idvözítsed lelkemet.” Itt a saját érdem ugyanúgy hátraszorul, hovatovább megsemmisül, mint a vizsgált versben, ráadásul, ha nem is a szükség megteljesítését kéri a vers beszélője, mint az 'Adj már csendességet...'-ben, betöltését mindenestre igen.

éktelen, romlás, változás

Hiteles Balassi-versben az „éktelen” szó nem szerepel. Rimaynál körülbelül fél-tucatszor olvashatjuk, egyszer épp a bűnnel kapcsolatban: „Kiáltok hozzá mélységből...”: „Vagyok sok bűnnel éktelen”.

A „romlás” szót Balassinál hiába keressük. Rimaynál, ha a címetek nem számítjuk, hatszor találhatjuk meg; jelentése hasonló, de annyira nem, hogy idézni is érdemes legyen.

A „változás” Balassinál szerelmes versben szerepel, a 47. énekben, ráadásul fölöttébb érdekesen. A dolgok elmúlása, mely sorsra Isten adta őket, kerül szembe a beszélő szerelmének változhatatlanságával. Rimaynál – nem meglepően – a szó sokszor Istenre vonatkozik. A 'Mennyekben lakozó imáandó fölség...' incipitűben a világi bűnössége és változékonysága áll szemben a változhatatlan Isten jóságával: „Te, természet szerént meg nem változható, / Kibűl irgalomra leginkább vagy hajló, / Szóllanék keveset, noha vagyok gyarló, / Büntetésre méltóbb, mint kedvedre való”.

igéd szerint, hitem szerint

Balassi-versben az „igéd szerint” szintagmával, sőt az „igéd” birtokosjeles szóval sem találkozhatunk. Rimaynál az „igéd szerint” nem, az „igéd” ötször szerepel. A „hitem szerint” Balassinál nem, Rimaynál az 'Az jó hitű ember...' kezdetű versben szerepel: „Vidámíts megimmár hitem szerint egyszer, / Hogy elvegye zsoldját az versengő ember”.

A fentiekből az látszik, hogy noha bizonyos szavak mindkét költői hagyatékban föllelhetők, azok lehetséges jelentései lényegesen gyakrabban egyeznek az 'Adj már csendességet...' szavainak helyi jelentésével, ha Rimay írta őket.

A közölt lista – joggal felhozható – nem teljes és esetlegesen is tűnhet. Nem elfogultságom miatt nem közlök minden szóra kiterjedő gyűjtést, hanem azért, mert sok szó esetében a pusztá regisztrálásnál több nemigen tehető. Olyan fontos fogalmakat igyekeztem vizsgálni, ahol világos eltérések látszanak, és nem válogattam aszerint, hogy ezek melyik szerző javára billentik a mérleget. Ráadásul (így-úgy) digitalizált

versanyagokról lévén szó, a fentiek bármikor és főképp gyorsan ellenőrizhetők. Azt gondolom, hogy a „fiad érdeme” szintagmának, mint a vers egyik kulcsfogalmának vizsgálata a közöltek közül a legfontosabb, ehhez képest már a többi elemzettek is legföljebb (lényeges) adalékszámba mennek; minden szó kigyűjtése csak felesleges zajt hozna az áttekintésbe.

Összegezve: a textológiai tények alapján kialakult szerzőségi patthelyzet, vagy deuce egyéb nem textológiai érvek alapján eldönthetőnek látszik.

A vers teológiája világosan lutheránus, valószínűbb egy ilyen vallású költőt feltételezni szerzőjeképp, mint olyasvalakit, aki egy ilyen stabil hitvallású szövegben fejezné ki felekezetek felettségét: a vers szerzője valószínűbb, hogy Rimay.

A lehetséges szerzők egyike sztoikus; a versből sztoikus hangok hallhatók (legalábbis Németh G. Béla szerint, Goór Judit cáfolja létüket) logikusabb az ez irányba elkötelezett Rimay művének gondolni a verset. (Egy sztoikus-evangélikus szöveg jól illik Rimay többi sztoikus-evangélikus verse közé.)

A versben használt kifejezések, szintagmák, fogalmak Rimay életművében hasonló formában és jelentésben szerepelnek, Balassiéban nem: valószínűbb, hogy a szerző Rimay.

Hovatovább: Az 'Adj már csendességet...' más forrásból kerül az unitárius énekhagyományba, mint Balassi versei, megengedhető, hogy nemcsak forrása, de a szerzője is más.²²

Az elmondottak alapján majdhogynem bizonyos, hogy az 'Adj már csendességet...' kezdetű verset nem az érett Balassi versének kell tartanunk, hanem egy Rimay-zsengét kell látnunk benne. Úgy tűnik, hogy nem ez lesz a 16. század legjobb költeménye, hiszen megírásának nem Balassi 1594-es halála lesz post quemje, hanem a legkorábbi ismert unitárius énekeskönyv megjelenése válik ante quemjévé, könnyen lehet, hogy megírásának ideje már a 17. század.

Ezek a Guinness-felfedezéseken túl sokkal fontosabb hozadéka is van a fentieknek. Véggépp megsza badulhatunk ugyanis a Balassi-életrajz értelmezésikontextusától. Ha kicsit elnyújtjuk azt a pillanatot, melyben a Balassi-biográfia már nem irányítja olvasásunkat és a Rimay-élettörténet még nem követel magának önálló szót a befogadásban, egészen izgalmas a versre tekinteni.

A verskezdő sorának „már” szava Balassi-versként ellentmondást nem tűrve ki provokálta a biografikus olvasatot: Balassi szerelmektől, perektől és csatáktól zajos élete szomjazott a csöndre. Az életrajz értelmezői létjogosultságának elvesztésével a „már” szó új értelmezést kíván. Mit kezdhethünk ezzel a szóval, ha nincs olyan személy a szövegben, aki személyes élettörténetével mutatná meg, milyen is a zaj. A kor szak egyedi zűrzavaros hangjait kell benne hallanunk, mint Németh G. Béla hallja?

Zajos élet híján a „már” szó a megtanult, de még megélendő hit versévé teheti a költeményt. A szikár kijelentések és kérések, a mondatok legfontosabb hitelvekre koncentráló hűvössége, a csendesség könyörgése a hitben való csendes feloldódásra, a bujdosás, a tévelygés megszűnésére irányul. A vers szerint a megtanultak vitán felül állóan megtanulhatók, a tudottak megélésére azonban isteni segítségre van szükség.

22 HEVESI Andrea, *Balassi-versek az unitárius énekhagyományban* = KerMagv, 2017/2–3, 247–279, különösen: 272.

FILLÉRTÁR

Ismeretlen szerző: *Béla királynak a pogány tatár háموokkal való viadaljáról szép história*

Közzéteszi Schelhammer Zsófia

A Magyarországon dúló 1241–42-es tatárjárás – történelmi fontosságának köszönhetően – a régi magyar irodalomban is gyakran feldolgozott, népszerű téma volt. Thuróczy János krónikája, Antonio Bonfini történeti műve, Temesvári János históriája és több más munka mellett azonban egy szintén e témát feldolgozó 16. századi ének közel háromszázötven éven át sikeresen rejtőzködött a nyilvánosság elől.

Az új szöveg hosszas bujkálásának oka részben éppen Temesvári műve, amelyhez időben olyan közel keletkezett, és annyira hasonló módon dolgozta fel ugyanazt a témát, hogy téves azonosításnak esett áldozatul. Az új, eddig ismeretlen história a *Petrovay-énekeskönyv*ben található, amely forrást Ferenczi Zoltán ismertette először, 1916-ban.¹ A kéziratban található históriát Temesvári János akkor már ismert művének új változataként azonosította. Ezt a tévesztést örököltette tovább a későbbi szakirodalom, többek között a vonatkozó RMKT kötet² és a Régi magyar vers repertórium³ is.

A téves azonosítás feloldásáról és az új história létezéséről, tulajdonságairól 2015-ben rövid közleményt publikáltam,⁴ a szövegtrészletesebben bemutató tanulmány pedig megjelenés előtt áll.⁵ A következőkben pusztán a szövegközlésre koncentrálok, és ahhoz fűzök néhány megjegyzést.

A história szerzője egyelőre ismeretlen: kilétére sem a forrásban, sem a szövegben nem találunk semmilyen utalást. A vers meglehetősen hosszú, 438 strófából áll, akrosztichonnal nem rendelkezik. Rogerius mester *Síralmas* énekét dolgozza fel verses formában, meghagyva a latin alcímeket is, amelyek már a *Thuróczy-krónikában* is

1 FERENCZI Zoltán, *Petrovay Miklós énekeskönyve*, ItK, 26(1916), 201–219.

2 *Régi Magyar Költők Tára VIII: XVI. századbeli magyar költők művei*, 7, 1566–1577, kiad. DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1930.

3 *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base de données, I-II*, ed. Gabriella H. HUBERT, Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZŐNYI, István VADAI, György GÁL, Tamás RUTNER, Paris, Éditions du Nouvel Objet, 1992 [1993].

4 SCHELHAMMER Zsófia, *Egy ismeretlen 16. századi história a tatárjárásról a Petrovay-énekeskönyvben*, *Magyar Könyvszemle* 131(2015), 312–316.

5 SCHELHAMMER Zsófia, *Nyilvánosan elveszve = Tévhit: Fiatalok Konferenciája 2017*, szerk. ET-LINGER Mihály, MARKÓ Anita, PÁLFY Eszter, SZATMÁRI Áron, VIRÁG Csilla, VRABÉLY Márk, Bp., reciti (megjelenés előtt)

megtalálhatók. A latin fejezetcímek a közlésben is megjelennek, magyar fordításukat a szövegközlés után a tárgyi jegyzetek közt adom.⁶

Az átírásban alapvetően modernizáltam a szöveget, viszont ejtéstükröztető átírást alkalmaztam, megtartva a szavak archaikus alakját és a nyelvjáris sajátosságokat.

A jegyzetelésben igyekeztem minden talán kevésbé ismert szóhoz magyarázatot fűzni, illetve a híresebb történelmi személyeknél néhány alapadatot feltüntetni. Utóbbiban nagy segítségemre volt a *Thuróczy-krónika* és a *Siralmas ének* 2001-es kiadása.⁷ Az egyértelműen Petrovayhoz tartozó javításokat a modernizált szövegben is jelöltem, illetve, ahol szükségesnek láttam, megváltoztattam egy-egy szót (a változtatást természetesen kurziválva), hogy jobban megfeleljen a szó valószínűsíthető értelmének.

A história beszédmódja kissé eltér az eddig e műfajban megszokott szövegektől, ráadásul izgalmas és gördülékeny elbeszéléssel találkozunk, mely a mellett, hogy rendkívül precíz fordítás, vissza térően tartalmazza a szerző saját gondolatait, véleményét is. Mondanivalója nem újkéletű; a tatárjárás borzalmait felhasználva, Isten (megérdemelt) büntetésével példálózva a bűneik megbánására buzdítja az embereket, a következetesség azonban, amellyel újra és újra vissza tér lényegmondanivalójához, mintegy folyton kizökkentve az olvasót a történetből, mindenképpen figyelemre méltó.

A história jelentősége azonban nemcsak létezésében, a históriáktól eddig nem megszokott kifejezésmódjában és izgalmas előadásmódjában áll; a vers felbukkanásával a Rogerius művét feldolgozó szövegek száma is növekedett, illetve a *Siralmas ének* ismertsége, utóélete is más megvilágításba került.

Ismeretlen szerző

Béla királynak a pogány tatár hámmokkal való viadaljáról szép história

	1	Emlékezem mostan régi dolgokrúl,
Negyedik Béla király idejérül,
Az időben magyarok romlásáról,
Az tatárok miatt nagy rablásokról.
5	2	Vala akkoron is az nagy tévelygés,
Isten ellen való pápai szerzés,
Az megholt szenteknek való könyörgés,
Kit ím, nemrégenten hagyánk el mű is.
10	3	Az Béla király is ez hűtben vala,
Sőt pogányokat is erre hítt vala,
Nagy igyekezete néki ez vala,
Hogy Istennek kedves, azt véli vala.

⁶ A fordításhoz nyújtott segítségért Latzkovits Miklósnak tartozom köszönettel.

⁷ THURÓCZY JÁNOS, *A magyarok krónikája*, ROGERIUS mester, *Siralmas ének*, szerk. BENDA Gyula, BERTÉNYI Iván, PÓTÓ János, Bp., Osiris, 2001.

- 4 Lám ű idejében ez is támada,
Magát az község ostorozza vala,
15 Kínzódván alá s fel úgy járnak vala,
Idvösségeként ezt művelik vala.
- 5 De Istennek nem volt kedves tisztelet,
Mert nem így rendelé idvösségünket,
Hogy ily hűtben vetnők reménségünket,
20 Kivel csak bosszontatták Istenünket.
- 6 Ezzel az Krisztus Jézusnak érdemit,
Ki már régen kiontotta szent vérét,
És áldozott az keresztfán bűnünkért,
Semmivé tötték volt kinszenvedését.
- 25 7 Ilyen pogányságban való léteket,
Nem tűrheté Isten tovább vétkeket,
De megbünteté oly erősen űket,
Mint im, előszámlálom én teneked.
- 8 De lásd meg az Istennek bölcsességét,
30 Mint találá benne az ő eszközt,
Megesmér éltében csudatételit,
Mint kezdte el ezeken büntetését.
- 9 Mikor írnak vala kétszáz esztendőben,
Születís után és negyvenkettőben,
35 Magyarország vala nagy békességben,
Mindenfelől vala nagy csendességben.
- 10 De hirtelen támada nagy babonaság,
Király és ország közt nagy visszavonás,
Ötrendbeli dolgokért pártolkodás,
40 Kirűl rendenként megtanít az írás.

Quomodo Rex Béla introduxit Regem Cumanorum

- 11 Ugyanaz felyűl megmondott időben,
Történék ez akkor az időközben,
Hogy az kunoknak királya, az Kuthen
Béla királynak izene azképpen.
- 45 12 Sok időtűl fogván az tatárokkal,
Hadakoztam immár én azokkal,
Kétszer meggyőztem őket hatalmommal,
De harmadszor járok ilyen csalárdsággal.
- 13 Nagy hirtelen titkon reám ütinek,
50 Mert értették volt űk az én népemet,
Készületlen voltát az én örömmnek,
Azért hátat kelle nekiek adnom.

- 55 14 Ezképpen nagyubb részét országomnak,
Népit mind levágák, elpusztítának,
Azért azt izenem Béla királynak,
Magyarországnak az ű királyának,
- 60 15 Ha befogad országában engemet,
Szabadságban tartja az én népemet,
Oltalma alá hajtom az én fejemet,
És úgy tisztetem, mint fejedelmemet.
- 16 Atyámfianál és barátomnál,
Minden mi ingó-bingó marháinkkal,
Magyarországban bémegyünk azokkal,
Eggyé leszünk vele az hűt dolgaival.
- 65 17 Oly nagy öröme az királynak vala,
Hogy ily fejedelem űhozzá hajla,
Ki őhozzá majd hasomlatos volna,
De főképpen ű ezen örül vala,
- 70 18 Hogy az követségből ű ezt megérté,
Hogy űk lesznek mindjárt keresztyénekké,
Jó válasszal követeket ereszté,
Kikkel űnnön prédikátorit *ereszté*, küldé.
- 75 19 Lám az Béla király küldte követit,
Nagy örömmel fogada izenetit,
Ajándékozza az ű küldte követit,
És őnéki izene köszönetit.
- 80 20 Kész vagyok, úgymond, az királyt bévennem,
Országomban űtet béeresztenem,
Mint hívemmel, véle úgy cselekedem,
Jöjjenek el, mind kedvek szerént lészen.
- 21 Mindaddig járának köztök az követek,
Hogy ketten királlyal felkészülének,
Kunok ez országban el-béjövének.
Mikor immár az határban érének,
- 85 22 Csudálatos szép haddal az Béla király,
Országában vala fű-fű urakkal,
Elejébön ű udvarnépeivel.
Mikor szemben lőtt volna az kunokkal,
- 90 23 Rula bizonnyal így szól az krónika,
Hogy ily tisztességgel űket fogada,
Hogy emlékezetben olyan nem volna,
Kit az község oly igen csudál vala.

70 migyárt [értelem]

72 ereszté ereszté [szótagszám]

- 24 Király akaratjából bėjövének,
Ez országban űk letelepedének,
95 De magyarokkal őszve nem férének,
Mert valának igen engedetlenek.
- 25 Felette igen kemény nép ez vala,
Mert igának nyakok nem szokott vala.
Hogy magyarokkal egymást ne bolygatnák,
100 Rajta király, ím, ez módot gondola.
- 26 Ereszte űvélek egy fűhadnagyát,
Ki űnékik igazgatná utokat,
Mindenütt jól viselné ű gondjokat,
Meg ne hadná fogyatkozni azokat.
- 105 27 Valának mint negyvenezeren ezek,
Azon kívül feleségek gyermekek,
Immár halld meg, mint járának űvélek,
Mit használa az ő bėjöveltelek.

Sequitur de odiis inter Regem et Hungaros et primo de Causa odii Prima

- 110 28 Mikor immár ketten mind az kunokkal,
Ő nemesivel és ő parasztival,
És az ű szántalan nagy sok barmokkal,
Magyarok közt bujdosnának azokkal,
- 29 Merthogy nékik szántalan barmok vala,
Sok kárt magyaroknak űk tésznek vala,
115 Rétben és vetésben kár lészén vala,
Magyarok igen megbántatnak vala.
- 30 De még ezek mind tűrhetők volnának,
Kunok, mint vadak, olyanok valának,
Valahul leányokat kaphatának,
120 Sok szüzeket mind megrontának.
- 31 Rettenetesen emlékeznek vala,
Erővel gyermekeket elvisznek vala,
Mely az magyaroknak szokatlan vala,
És igen nehezen szenvedik vala.
- 125 32 Sőt, még fű embereknek is ágyokat,
Ferteztetik vala házastársokat,
Erővel megbántják vala azokat.
Ha magyar megbántja vala kunokat,
- 33 Mindjárt arrúl igazat tésznek vala,
130 És azt oly igen megbüntetnék vala,
Hogy az kunoknak vétetni nem mérnek vala.
De ha kun az magyart megbántja vala,

- 135 34 Ugyan semmi nélkül elmúlik vala,
Sohul senki arrúl nem téssen vala,
Csak panaszért is igen verik vala,
És egy királyára gyűlölség támada.

Secunda odii Causa inter Regem Bélam et Hungaros

- 140 35 Kérlek, hogy jól eszetekben vegyétek,
Mi légyen oka az gyűlölségnek, nagy
Fűfundamentomát jól megértsetek,
Az nagy romlás reájok honnét terjedt.
- 36 Mikor másik András, Béla atyja,
Az ű betegségében meghala,
Hirtelen Béla urakkal indula,
Székesfejérvárban mikor bójuta,
- 145 37 Ott magyarok királyává téteték,
Uraktúl ű ott megkoronáztaték,
Országátúl mint király tisztelteték,
De urakkal, íme, mint cselekedék.
- 150 38 Sokat urak közül ám megfogata,
Kik régen ellene támadtak vala,
Némelyet pedig számkivetettek vala,
Sokat ugyanott levágotott vala.
- 39 Vala akkor egy űr Magyarországbán,
Kinek neve Dienes nándorispán,
Két szemét kitolatá haragjában,
Sokat megröttente ezzel urakban.
- 155 40 Sok dolgokrúl ott az király végeze,
Főképpen latrokat hogy megbüntesse,
Minden gonosztévőket hogy megölesse,
Kit széjjel országában meghirdettete.
- 160 41 Ezt is végezé király országában,
Hogy ha valahul, ű jelenvoltában
Leülne valamelyik az urakban,
Mindjárt esnék királynak haragjában.
- 42 Ezt érdeme szerint megbüntetnéje,
Csak főhadnagyának azt megengedné,
Érsekeknek, püspököknek engedé,
Talám kevélységből ű azt mívelé.
- 165 43 Valahul urak székit találtata,
Azokat mindjárást felforgattatá,
Mindenestül az tűzre hányattatá,
Annál inkább urakat felindítá.
- 170

175 44 Ez dolgon az számkivetett rokoni,
 És fogoly uraknak ű jó baráti,
 Megrötnvén igen kezdének félni,
 Hogy kezd űreájok ez következni.

Tertia causa odii sequitur

180 45 Ez is tetszik vala nékik nehéznek,
 Kin igen zúgódának az nemesek,
 Mikor ellenség ellen küldettetnek,
 Régi királyoktól az ű nemzetek,

 46 Némelyek közülök odavesztenek,
 Sokan penig nagy fogságban esének,
 De ha idővel onnan megjöttek,
 Királytól sok ajándékot vöttek.

 185 47 Sok jószágot király azoknak adott,
 Örökséget nékik osztagattatott,
 Fiúrúl-fiúra nékiek adott.
 Az ki penig köztök soha meg nem jött,

 190 48 Még annak is az ű maradékinak,
 Ha gyermeki nem volt, rokonságinak,
 Az királyok jószágokat adtanak,
 Kihez képest örömet szolgáltatnak.

 49 De Béla nem hogy nékik adott volna,
 Szolgálatokrúl megfizetett volna,
 195 De kit régi királyok adtak vala,
 Soltól ű jószágát elvíszi vala.

 50 Igen nehezen ezt szenvedik vala,
 Szűvököt, mint egy tőr meghatta vala,
 Mert ki gazdag űr, sok szolgálja vala,
 200 Magokat csak alig táplálják vala.

Quarta odii causa inter Regem Belam et Hungaros

 51 Ezen is igen panaszkodának,
 Hogy királyt ellene ő országának,
 Ő ellene országa szokásának,
 Mint akarta, úgy vígezett ő magának,

 205 52 Hogy akármely fű, jeles ember lenne,
 Az királlyal szemben nem beszélhetne,
 De supplikatiója neki lenne,
 Kit cancellarius királynak vinne.

 53 Cancellariustúl választ várnának,
 210 De sokan ebben megfogyatkoznak,
 Mert kevesért űk annyira várának,
 Elkél vala jobb része marhájának.

- 215 54 Elkél vala nekik lovak, marhájok,
Örökségek, az felett is jószágok,
Mégsem lészen vala semmi válaszok,
Mert kedvén járnak cancelláriusok.
- 220 55 Valakinek azok akarják vala,
Annak hamar válasza lészen vala,
De kik köztök szegény nyomorult vala,
Mint most nekünk, annak úgy vala dolga.
- 225 56 Annyira elhitték vala úmagokat,
Merthogy nekik vala ily méltóságok,
Hogy királynak szólhatnának csak általok,
És útülők lesz mindennek válaszok.
- 57 Önnön az község azt mondja vala,
Hogy királyok cancellariusok volna,
És egyéb királyok nekik nem volna,
Mert dolgokat azokkal szerzik vala.

Quinta odii Causa ex hinc orta est

- 230 58 Mindeneknél ezt inkább bánják vala,
Ezen ugyan elkeseredtek vala,
Hogy ú romlásakra béhoztak vala,
Bosszújokra kunokat tartják vala.
- 235 59 Mert előbb is amaz kitetszik vala,
Hogy mikor ők királyhoz mennek vala,
Akármely főember köztök ez vala,
Királyal ingyen sem beszélhet vala.
- 240 60 Sőt, királyhoz közel sem mehet vala,
Távol földön útet csak látják vala,
Kunok közül kisebbik hogy jött vala,
Királyhoz mindjártást bébocsátják vala.
- 61 Mindenekben feljebb becsülik vala,
Magyaroknál inkább szereti vala,
Mindenkor csak kunokkal, trákkal vala,
Ezen magyarok bosszonkodnak vala.
- 245 62 Ezért jó szívvel királyhoz nem valának,
Semmi jót űhozzája nem gondolának,
Királyra támadni készek valának,
Mert ezeken csaknem megfojtatának.
- 250 63 De azkik királynak valának hívek,
Királyt oltalmazni erőlködinek,
Igazgatni ők igyekezének,
Rendenként ezekre ily választ tőnek.

Responsio ad primam odii causam

- 64 Nám hogy királynak tudtára adák,
255 Hogy az magyarokat kunok megbántják,
Kövi monostorhoz gyűjte táborát,
Országával együtt mind az kunokat.
- 65 Tisza mellett monostornál hogy lőnek,
Király főhadnagyi ám bégyűlének,
260 Nagyságosok, ispánok bėjövének,
Kunok felől akkor így végezének,
- 66 Hogy az kunok mind együtt ne lennének,
Külömb-külömb helyekre vitetnének,
Hogy mikor kevesen együtt lennének,
Magyaroknak ártani nem mernének.
- 265 67 Így, ha egyik másiktól megbántatnék,
Arra ispánoktól törvény tétetnék,
Ispánoknak erősen meghagyték,
Hogy az bűnöst mindjárt megbüntessék.
- 68 Jóllehet kunoknak ellene vala,
270 Hogy egymástól elválasztattak vala,
De így mégis békével laknak vala,
Magyaroknak vétetni nem mernek vala.
- 69 Bántás nélkül immár bujdosnak vala,
275 Sátorokkal széjjel így járnak vala,
Barmokkal, juhokkal így élnek vala,
Magyaroknak közülök sok szolgál vala.
- 70 Ezképpen immáron alkalmasb vala,
Sőt sokaknak ez nagy hasznára vala,
280 Merthogy köztök igen szegény sok vala,
Majd többire ingyen szolgálnak vala.

Responsio ad secundam odii causam

- 71 Ha király az urakban levágotott,
Nem kell néktek ezen csudálkoznotok,
Mert király és atyja közt, jól tudjátok,
Sokszor voltak háborúságindítók.
- 285 72 Úgyannyira, hogy ha nem lettek volna,
Kik két félnek javát nem kívánták volna,
Azok által meg nem békéltek volna,
Mindkét felől nagy vérontás lött volna.
- 73 Másik oka az fő levágásának,
290 Ha jó vala udvarában atyjának,

Semmi tisztességgel ők nem volnának,
Sőt királynak ártani akarnának.

- 74 Ez országgal köztök *megosztaták* vala,
Önnön köztök azt ők elvégezték vala,
295 Királyt atyjával ölni akarják vala,
De hogy úk ezt végre nem vihették vala,
- 75 Kedvek szerint hogy nem cselekedhettek,
Ausztiai herceghez küldtek volt,
Kik ők ebben bizonyossá töttenek,
300 Hogy római császárnak hívek lésznek.
- 76 Fridesnek, az római császárnak,
Bizonyial ily dolgot ők fogadtanak,
Koronát országgal keziben adnak,
Ily levéllel követeket megfogák.
- 305 77 Merthogy penig király most ezt végezte,
Hogy latrokat országában megbüntesse,
Mi vétke az királynak mindezekbe,
Nem de nem így kell-e ennek így lennie?
- 310 78 Hogy penig urak székit megégette,
Ebben sincsen királynak semmi vétke,
Mert nem illik, hogy ő hasomló lenne
Szolgájához és mindenben társ lenne.

Responsio ad tertia odii causam

- 79 Harmadik okárúl az gyűlölségnek
Béla királyt igen mentik az hívek,
315 Vagyon tudtokra mind néktek,
Hogy voltak itt hetvenkét vármegyék.
- 80 Ezekben király Magyarországnak,
Mindennek érdeme szerint adtanak,
Ismét elvöttenek, mikor akartanak,
320 Semmit ezzel meg nem bosszontattanak.
- 81 Jövedelmiből ezeknek királyok,
Régen voltak mindenkor gazdagok,
És azokból voltunk hatalmasok,
Mindenektől vala nagy becsületök.
- 325 82 Némely királyok olyak is voltak,
Sok vármegyéből elszakasztattanak,
Személyválogatás nélkül osztottak,
Igen bűvön soknak ajándékoztak.

- 330 83 Ez okon királyoknak jövedelmek,
Úgyannyira immár megkevesedtek,
Hogy nem vala nékiek semmi népek,
Az urakkal valának egyenlők.
- 335 84 Urak közt kik hatalmasbak valának,
Úgy mint az komornik és az asztalnak,
Lovázmester és az pohárnak,
Királyokkal semmit nem gondolának.
- 340 85 Megtekéntvén király az ő országát,
Országának régi ű állapotját,
Akará építeni a koronát,
Kinek már elvötték vala hatalmát.
- 86 Noha ez sokaknak nem tetszik vala,
De kik elidegenültettek vala,
Gonoszul eltulajdonítottak vala,
Az vármegyékhez visszaadják vala.
- 345 87 Lám, az kik jámborul szolgálnak vala,
És érdemek szerint megfizet vala,
Király szabad jószágá az ki vala,
Nem sokaknak az király abban ada.

Responsio ad 4tam odii causam

- 350 88 Merthogy az maga külömb-külobb szokástul,
És nagy sok szántalan kárvallásoktól,
Magyarország elszakadt törvényétül,
Ő törvényében való szertartástul.
- 355 89 Hogy ismég király helyére hozassa,
Minden rendiben helyében állassa,
Minden erejéből ű igen vala,
És nagy igyekezeti ezen vala.
- 360 90 De hogy fölettébb magát ne terhelje,
Mindeneknek hamarébb válasza lenne,
Rajta könnyebbségért király ezt lelte,
Római udvar módjára, hogy lenne.
- 91 Nagyubb dolgok között az, ki készebb lenne,
Cancellariusok dolga az lenne,
Csak azokrúl útülök válasz lenne,
Az mennyire útülök meglehetne.
- 365 92 Az ki penig nehezebb dolog lenne,
Ugyanarrúl önnönmaga végezne,
Ezt penig király azért művelte,
Minden dolgának hamarébb vége lenne.

370 93 Nyomorultaknak király ű javokra,
Az kit szeretett vala, nekik hasznokra,
Cancellariusok fordítják másra,
Ez dolognak király nem volna oka.

Responsio ad 5tam odii causam

375 94 Teljességgel hamisnak mondják vala,
Hogy király kunokat béhozta vala,
Mert magyarok igen gyűlölik vala,
Arrúl nekik ilyen válaszok vala:

380 95 Íme, király ezt csak azért művelte,
Hogy Istennek neve dicsíretire
Való nép szaporodnék idejében,
És ha menni kellene ellenségre,

96 Annyival nagyubb volna ű serege,
Kikkel inkább lehetne győzedelme,
Bátrabban mehetne ellenségre,
Oka ez, hogy király űket szerette.

385 97 Hogy penig inkább magyaroknál tisztelte,
Avagy, hogy nagyubbaknak űket becsülte,
Nem kelt volt ezt nehéz néven vennie,
Ezért nem kelt volt nekik zúgódnia.

390 98 Királynak méltósága ezt mutatta,
Hogy ily vendégét becsületben tartja,
Kiket ű maga hozott országába,
Kin űnekik ugyan megesküdt vala.

395 99 És hogy az magyarok gyűlölik vala,
Királynál ebben oltalmok nem vala,
Ezért nekik király is kedvez vala,
Hogy királyokat ő keresztelte vala.

400 100 Az köztök való több fő népeket,
Megkeresztelték urak és nemesek,
Az házasságban is valának egyek,
Gyermekeket adják vala nekiek.

101 Ez volt oka, hogy nekiek kedvezett,
Mert külömben elűzte volna űket.
Okát, ím hallották az gyűlölségnek,
Ítéld meg már magadban az mentséget.

Secunda pars de Vulgari Hungarum opinione

405 102 De az üdő, hogy ebben forgott vala,
Nem jó szívvel az Magyarország vala,
Király ellen gonoszt gondolnak vala.
Azonközben ilyen új hírek juta,

- 410 103 Hogy határában az Magyarországnak,
És annak felette az Oroszországnak,
Törökök immár hogy igen dúlnának,
És röttenetesen űk rablanának.
- 415 104 Béla király ebben bizonyos vala,
Mindjárt Magyarországnak kapujára,
Melyen űk bójönni akarnak vala,
Nándorispánját nagy haddal bocsátja.
- 420 105 Gyorsággal király megkiáltata,
Akár nemes, akár király szolgálja,
Vagy várbéli tiszttartója volna,
Készülnének űk mindjárt az hadban.
- 425 106 Hogy mikor király nekik izene,
Minden ember akkoron készen lenne,
Hadhoz mindenképpen jószerrel lenne,
Késedelem nélkül mindjárt jöhetne.
- 430 107 De hogy már ezt széjjel kiáltották vala,
Magyarországban ez elhírhűdt vala,
Egész *Magyarország* örömben vala,
Örömkben ezt űk nem tészik vala.
- 435 108 Ilyenképpen űk erről szólnak vala,
Tatórokról ilyen hír volt volna,
Azért ugyan semmit nem láttak volna.
Némelyek pedig ezt mondják vala,
- 440 109 Hogy az kunok öszvetanácskoztanak,
Az oroszokkal egy értelmén vannak,
Hogy az magyarok ellen támadjanak,
Kik miatt sokszor sok kárt vallattanak.
- 445 110 Ez csak azért jött, Kuten az országban,
Hogy az földnek *színét* ű megláthassa,
Utát, ösvényét mind megtudhassa,
Az magyar nyelvet is megtanulhassa.
- 445 111 Hogy mikor az oroszok indulnának,
Ezek is itt benn mind feltámadnának,
Magyarország kapujára rohannának,
Ezenképpen inkább rabolhatnának.
- 445 112 Ilyenképpen kétségesek valának,
De mikoron húsvét felé jutának,
Ezen inkább megbizonyosulának,
Láták, nem kell alítani tréfának.

427 Magyarországban [értelem]

438 szinniát [értelem]

De consilio Régis Contra Tartaros

- 450 113 Mindjárt király Budára indula,
Ki még akkoron csak egy falu vala,
És miért hogy az közönségesb vala,
Húsvét napját király ott *üli* vala.
- 455 114 Érsekeket, püspököket hívatá,
Országabéli főurakkal szóla,
Tanácskozik vala vélek gyakorta,
Ellenségnek mint ellene állhatna.
- 460 115 Igen inti vala király azokat,
Hogy készen tartanak ű zsoldosokat.
Kuttent pedig, az kunoknak királyát,
És közöttök való több főurakat,
- 116 Feleségestül, gyermekestül hívák,
Budára királyhoz azokat hozák,
Kétségesek mert hozzájuk valának,
Azért űket őrizet alá adák.

Quid facit Rex Bela cum per Palatinum De ingressu Tartarorus Certificatus fuit

- 465 117 Húsvét napja már mikor közel vala,
Nándorispánnak egy szolgája juta,
Ki királyhoz gyorsággal jött vala,
Tőle királynak ezt izente vala.
- 470 118 Hogy az ellenség immár közel volna,
Oroszországnak kapujánál volna,
És az tájban széjjel igen rablana,
És ha segítséget néki nem adna,
- 475 119 Csak azokkal, aki övéle volna,
Nándorispán ellene nem állhatna,
Mert az ellenség számtalan sok volna.
De hogy király ezt ingyen sem gondolta,
- 480 120 Ily hirtelen hogy jönnének, nem vélte,
Készen is nem vala még semmi nípe,
Azért király esék nagy félelembe.
Negyednappal azután azonközbe,
- 121 Nándorispán is királyhoz eljuta,
Ki éjjel és nappal egyaránt jött vala,
Tatárok hogy megverték, ű megmonda,
Ő maga is csak nehezen szalada.

- 485 122 Annál is inkább az király röttene,
Mindazáltal mindeneket elereszté,
Ő házakhoz mindent készülni küldé,
És nékik erősen megparancsola,
- 490 123 Mindenik ű népével jötten jönne,
Mentül hamarabb túlök meglehetne,
Késedelem ebben semmi ne lenne,
Mint az dolognak kívánja szüksége.
- 495 124 Az váci ispán pükpököt szólíta,
Váradi, csanádi prépostnak hagyta,
Királyné asszonyhoz űket bocsáta,
Ausztria felé űket elindíta.
- 500 125 Ausztriai hercegnek is izene,
Kéreté, hogy hozzá jönne, sietne,
Kunoknak is széjjel mind elizene,
Hogy ű seregek is hozzá sietne.
- 505 126 Esztergombúl, Fejérvárból űmaga,
Az népet felvive, az ki ott vala,
Azokkal Dunán által hamar kele,
Az német faluban, Pestre bémene.
- 505 127 Pest akkor egy nagy, gazdag falu vala,
Dunán által Buda ellenben vala,
Sokat az király ott mulatott vala,
Országát nagy haddal ott várja vala.

Nomina Regum Tartarorum in Hungariam intrantium

- 510 128 Tatár királyoknak nevek ez vala,
Királyoknak királya Batthen vala,
Mindeneknél mert hatalmasb ez vala,
Seregében hadnagy Bodetor vala.
- 515 129 Másik királynak neve Kadan vala,
Az Kadan az többinél jámborb vala,
Locton, Scikan, Réta és Herment vala,
Ezek között Czeb, Okadar es ott vala.
- 520 130 Jóllehet ezen *kivülek* is valának
Ennél több királyok az tatároknak,
Mindenestül ötszázezeren valának,
Kik Magyarországra béindulának.

Quomodo Tartari Rustiam et Comaniam destrugerunt

- 131 Mikor ezek mind elrablatták volna,
Orosz- és Kunországot eldúltak volna,
Öt magyar milföldig visszatértenek vala,
Magyarországot épen hadták vala.
- 525 132 Lám oly okoson űk cselekedének,
Ez ország mellett békével mennének,
Hogy mikor élést egyebütt nem lelnének,
Megtértekben osztán itt lehetnének.
- 530 133 Íme Batthus hadával elindula,
Az rabokat együtt meghadta vala,
Oroszország kapujára hogy juta,
Nándorispánt ű ott megverte vala.
- 535 134 Könnyebben így immár bemehet vala,
Az hul Béla király gyűl vala,
Egyenesen Batthus arra indula,
Béla király mene Lengyelországba.
- 540 135 Lengyel hercegekben egyet levágata,
Vratislavia várost elronta,
Szertelenül Lengyelországot rablá,
Onnan méne mindjárt Morvára.
- 545 136 Ott is rettenetesen rablatt vala,
Magyarországra onnét siet vala,
Kádán király az erdőkön jár vala,
Oroszok és kunok közt rabol vala.
- 550 137 Három napi járóföldön ment vala,
Kádán az nagy hegyek közt találá
Egy nagy falut, kinek neve Kindána,
Szántalan sok német azt lakja vala.
- 555 138 Ezek királynak bányászi valának,
Jeles hadakozó népek valának,
Hegyeken, erdőkön kiindulának,
Tatároknak elejében állának.
- 555 139 Kádán látá az népnek sokságát,
Hátratrérté mindjára ű hadát,
Azt tudák, hogy megverték hadát,
Mindjárt boritalnak adák magokat.
- 140 De hirtelen tatárok megtérínek,
És hogy nem vala semmi erősségek,

536 mine [értelem]

546 Cádán

553 Cádán

- 560 Sokfelől a falut ám környülvevék,
Mindkétfelől hullának és veszének.
- 141 Látá az nép, hogy nem állhat ellene,
Mindjárást állának az tatár hűtre,
De hogy lún a falu Kádán keziben,
Aristadust víve ő szerelmében.
- 565 142 Aristaldus vala ispán a faluban,
Hatszáz fegyverest a faluból választá,
Kikkel Kádán ismét visszaindula,
Az többihez sietve megyen vala.
- 570 143 Bochetor az Szeret vizen általkele,
Több királyokkal Kunországra méne,
Juta az kun püspöknek földébe,
Holott sok nép támada elejében.
- 144 De azokat igen hamar megverék,
Teljességgel mind lepusztíták földit,
575 Pest felé tére onnat ű nípével,
Mert ott hallja vala Bélának hírit.

Qualiter Processerunt postquam Portam Habuerunt

- 145 Mikor Batarussal kaput az tatárok
Megvívék, mint felyül ám meghallottátok,
580 Mindenfelől égetik az falukat,
Senkitül nem kímílik szabljájakat.
- 146 Aggság, ifjúság senkit nem menthet vala,
Asszonyt, férfiat egyaránt vágják vala,
Király felé igen sietnek vala.
Mikor Pesthez közel jutattak vala,
- 585 147 Pesthez félnapi járóföld jutának,
Előtte vala pénteken húsvétnak,
Mindjárást közülök elválasztának,
Kik Pestig égetnének, rablanának.
- 148 Másodnapon ismét mást választának,
590 Kik azon kegyetlenséggel valának,
Mert népekben valakit hul kaphatának,
Mindent rútul vágának, koncolának.
- 149 Senkit király rájok nem bocsát vala,
595 És mikor elmenteket vílik vala,
Lám akkoron ismég térnek vala,
Minden napon csak azt művelik vala.

563 Cádán

581 menhet [értelem]

150 Mikor vasárnap is azt művelnéjek,
Ezen felette igen megkeseredék,
Hogy tatárok mindennap ezt művelnék,
600 Ugolinus, az kalocsai érsek.

151 Király parancsolatjának ellene,
Csak kevesedmagával ű kiméne,
Tatárok megindulának előtte,
Érsek láta, kezdé őket űzni.

605 152 Egy sáron tatárok elugratának,
Kit érsek szolgálai, lám, nem tudtának,
Hogy fegyver mia nehezen voltak,
Mind lovastúl az sárban béomlának.

610 153 Hamar tatárok nekik térének,
Esőképpen sok nyilat rájuk lövének,
Kiket az sárban ott környülvének,
Mindenestől fogván űk ott veszének.

615 Csak alig érsek űmaga szalada,
Harmad vagy negyed magával táborba,
Igen haragszik vala király reája,
Hogy nem tudta, mert megsegített volna.

Quomodo fuit destricta Civitas Vaciensis

154 Húsvét napján Batthusnak egy rész hada,
Az Duna partján Vácra rohana,
Az várost megvevé, földig leronta.
620 Szentegyháza annak oly erős vala,

155 Városbéli nép abban szorult vala,
Külföldről is szántalan nép ott vala,
Mindenfelől abban sok nép gyűlt vala,
Kit nehezen a tatár megvött vala.

625 156 Szántalan kincset abban találának,
Kik mind az egyházban valók valának,
Kit közöttök rútol eltékozlának,
Sok egyházi rendet ott levágának.

630 157 Asszonynépet, leánt, kit ott lelének,
Az kiket fegyverrel meg nem ölinek,
Rettenetes tűzzel azt ígettetik,
Húsvét napján azok úgy szenvedének.

606 Kik [értelem]

622 Kúföldről [értelem]

Quando Dux Austriae insultam fecit in Tartaros

- 158 Lám az ausztriai herceg ott vala,
Ki király kértére odajött vala,
635 Tatárokról semmi hírt nem hallott vala,
Azért fegyveretlen kevés nép vala.
- 160 Ismét azonképpen cselekedének,
Mint azelőtt sokszor, megkésértének,
Tatárok táborhoz közel jövének,
640 Kit hercegeknek hamar hírré tevének.
- 161 Herceg szolgálival lúra ülének,
Igen hamar ám felfegyverkedének,
Az táborból reájok menének,
Kiket herceggel szolgálai elérének.
- 645 162 Az ű szokások szerint az tatárok
Megfutamának mindjárást előttök,
Az herceg erősen mégyen utánok,
Egyet ám hamar eléri ű benne.
- 650 163 Lúrúl kapjával azt leöklelék,
Az tatáron kopjáját letöré,
Közülök megtére egy segítségre,
Kezde erősen jünni az hercegre.
- 164 Szablyáját az herceg hamar kirántá,
Egy csapással annak kezét elvágá,
655 Lúrúl az leesék, ottan meghala,
Az földön valót herceg ám megfogá.
- 165 Az többi mindjárást megfutamának,
Két lovat tatárral ők béhozának,
Herceggel szolgálai vígan valának,
660 Az táborban lassan béballagának.
- 166 Ezt látván magyarok kezdék alázni,
Az ű királyokat azért csúfolni,
Az herceget pedig felmagasztalni,
Jó vitéznek űtet igen dicsérni.

Quomodo Rex Comanorem Cutten extitit interfectus

- 665 167 Még azon fogságban tartatik vala,
Kutten az kunoknak az ő királyok,
Mert hozzá igen nagy kétség vala,
Mint felyül is bűvön meg vagyion írva.
- 670 168 És az ellenségét, kit látnak vala,
Nem hiszik vala, hogy még tatár volna,

652 lünnny [értelem]

- De kunoknak mindnyájan vélik vala,
Azért Kuttentre ilyen kiáltás vala.
- 169 Meghaljon, meghaljon, az község mondja,
675 Mert ez veszedelemnek mind ő oka,
Magyarországra ez romlást ű hozza.
Béla királyra is így szólnak vala,
- 170 Bosszúbeszédekkel kiáltják vala,
Víjon az mi királyunk, ki béhozta
680 Az kunokat nagy nyomorúságunkra.
Némelyek pedig azt kiáltják vala,
- 171 Víjon király azokkal tatárookra,
Kinek örökségünköt osztotta vala.
Béla király ezt gyakran hallja vala,
Azért mindjárt Kutténért küldött vala.
- 685 172 Király Kuttent hozzá hívatta vala,
De Kuttent azért menni nem mer vala,
Mert népének kiáltását hallja vala,
Hogy megölik, azon igen fél vala.
- 690 173 De viszontag királynak ezt izene,
Hanem ha oly embert érte küldene,
Ki az nép között békével vihetné,
És útülök, haláltúl megmenthetné.
- 174 Mikor királynak ezt megmondották volna,
695 Nagy kiáltás az nép között támada,
Meghaljon, meghaljon, azt mondják vala,
Sok fegyveres egyszersmind reá indula.
- 175 Sok magyar és német fegyveres vala,
Kik az palotára rohantak vala,
Erővel menni reája akarnak vala,
700 Mellyel Kuttent az többivel fogva vala.
- 176 De Kuttent társival követ ragadának,
Hozzájok menni senkit nem hagyának,
De végre magyarok többen jutának,
Őket ám mindnyájan ők megfogának.
- 705 177 Ugyanottan ám ott fejeket elszedték,
Nép közében palotából kivették,
Bűntelen nyavalyásokat így veszték,
Még úmagok is azután megérték.
- 710 178 Mondják, hogy az herceg volt volna oka,
Az ő halálának fő indítója,
Némelyek, hogy az király hadta volna.
De miket bizonynal megtudtak volna,

- 179 Hogy Kuttén az dologban ártatlan volt,
 Kiért az néptől reá kiáltás volt,
 715 Nem kell hinni, hogy király akarja volt,
 Hogy őket ily szertelen vesztették volt.

**Quid fecerunt Comani audita morte Régis Hippomorum et qualiter Rex Bela
 Contra Tartaros Processit**

Tertia Pars

- 180 Íme mégis tatárok megszűnnek,
 Tábor körül mindenfelől égetnek,
 Azon kegyetlenséggel cselekednek.
 720 Királyt ingerli az kalocsai érsek,

 181 Hogy indítaná tatárokra hadát,
 Ausztriai herceg hazatért vala,
 Mert többire az ország bégyült vala,
 Azért lassan király rájuk indula.

 725 182 Kunok az király parancsolatjára,
 Mindenfelől már ez bégyültek vala,
 Király mellé már igen sietnek vala,
 De Kuttén mint járt, hallották volna.

 183 Uruknek halálán megbúsulának,
 730 Medgyenek, immár azon búsulának,
 De hogy hír lűn ebben egész országnak,
 A parasztság ellenek támadának.

 184 Anélkül is igen gyűlölik vala,
 Azért őket az hul kaphatják vala,
 735 Kíméletlen fogják és vágják vala,
 Kegyetlenül őket üldözik vala.

 185 Kik mikor ezt eszekben vötték volna,
 Nem csak magok kezdék azt oltalmaznia,
 De mindenütt égetni kezdtek vala,
 740 Sok parasztnépet ők is ölnek vala.

Quomodo Evasit Czanadiensis Episcopus Manus Comanorum

- 186 De mikor Balsu az Csanádi püspök,
 Miklós, Borc fiával sok nemesek,
 És úvélek feleségek, gyermekek,
 A felföldre erősen sietnének,

 745 187 Hogy otthagyván házok nípít, megtérnének,
 Sietséggel király mellé menének,
 De kunokkal, im, egybebékélnének,
 Kikkel mindjárást szemben ütközének.

- 750 188 De kunoktól űk igen veretének,
Fegyverek mia megemesztetének,
Püspökökkel kevesen menekedének,
Kit üzőnnyen csak ő betegségének.
- 755 189 Mert püspököt szekéren viszik vala,
Kit viadalkor távul néznek vala,
Ez képpen kevesedmagával szalada,
Kunok széjjel igen rabolnak vala.
- 760 190 Egybenkelvén Dunán általkelének,
Tatárokkal mindjárást egygyé lőnek,
Azonképpen űk is kegyetlenkedének,
Így pusztítván Marczay felé menének.
- 191 Marcából sokan feltámadának,
A kunokkal kegyetlenül vívának,
De kunok előtt, ím, megfutamának,
Kiket Marczáig igen hajtának.
- 765 192 Az Marchát megvívék ilyenképpen,
Urok bosszút állának erősen,
Azt mondják vala nekik ülvén,
„Ez ölis az Kutténért néked légyen”.
- 770 193 Jeles falukat űk mind feldúlának,
Kikből sok pénzt maguknak takarának,
Sok lovakat és barmokat hajtának,
Bolgárországban eképpen jutának.

Quomodo Varadiensis Episcopus Per Tartaros extitit decepto

- 775 194 Benedek, ki Váradon püspök vala,
Akkoron sok szolgát fogadott vala,
Mert királytól megparancsolva vala,
Kikkel királyhoz menni akar vala.
- 780 195 Azonközben neki ily híre juta,
Hogy tatár egész várost meggyújtotta,
Benn is való népet hogy mind levágta,
Szentegyházból az marhát mind eldúlták.
- 196 Ez előtt az püspök egynehány néppel,
Megvitt vala egynehány tatárral,
Kiket meggyőzött vala szolgáljaival,
Azért vala egy igen nagy bátorságban.
- 785 197 Ehhez képest elindula az püspök,
Szolgáljaival igen megyen utánuk,
De hogy eszekben vennék az tatárok,
Hamar gondolának ily álnokságot,

- 790 198 Sok vezetéklövük őnekik vala,
Egy kevésbé félreállották vala,
Sok vázt ember módra csináltak vala,
Hamar az lovakra alkottak vala.
- 795 199 Egy hegyecske alá állották vala,
Mint ha ember volna, mind úgy áll vala,
Egynéhány tatárt véle hadtak vala,
Az többi egy enyhelyben vala.
- 800 200 Mikor magyarok elérkeztek volna,
Mindjárt velük szemben ütköztek vala,
De hogy magyar az tatárnál kevesb vala,
Magyar előtt futamást tettek vala.
- 201 Hegyecske felé tatárok futnak vala,
Az hegy alól vassal kijöttek vala,
Magyarok látván megrettentek vala,
Tatár előtt ám megfutamtak vala.
- 805 202 Kegyetlenül tatárok vágják vala,
Magyarokban az kit érhetnek vala,
Ilyen családsággal jártanak vala,
Csak kevésbé püspök haza szalada.
- 810 203 Nem sokat püspök Váradon mulata,
Egynéhány nap után onnan indula,
De csak egy kevesed magával vala,
Tatár előtt Dunán általkel vala.

De Infelici Bello Regis, Cum Tartaris Comissio

- 815 204 Meghallották, mint indítá hadát,
Pestről királyi derék szerént hadát,
Tatárokra fegyveres sokaságát,
Immár halljátok meg ő viadalját.
- 820 205 Sokfelé tatárok oszlottak vala,
Mindenfelé égetnek, dúlnak vala,
De hogy érték, hogy király indult volna,
Megtérven magyart összegyűltek vala.
- 206 Az mely úton ők bejöttek vala,
Azon úton ismét megtértek vala,
Mint király hada lassan mégyen vala,
Ők is csak úgy előttük mégyen vala.
- 825 207 Mikor közel jutának az Sajóhoz,
Ki nem messze vagy on Eger várához,
Ugyanottan beszakad az Tiszához,
Általkelének az túlsó partjához.

- 830 208 Sajón egy hídon mind általkelének,
Tábort járván ott letelepedének,
Sokat bennük hídőrizni vetének,
Ki mind éjjel-nappal strázsák lennének.
- 835 209 Ez rész hogy igen sok sebes vala,
Király és magyarok azt hiszik vala,
Hogy sehol ily rév az vízen nem volna,
Hogy kin tatár híd nélkül elkelhetne.
- 840 210 Béla király igen szól ő népének,
Biztatja, hogy mind emberek lennének,
Az viadalhoz igen készülnének,
Az tatártól hogy semmit ne félnének.
- 211 Önnön kezével király osztja vala,
Fő népének mind zászlókat ad vala,
De magyarok ezt mind nevetik vala,
Mert az sokaságban ők bíznak vala.
- 845 212 Viadalhoz engedelmesek sem valának,
Kedvvel az felül megmondott okokért,
Jó szívvel mindnyájan ezt kívánák,
Ő királyok őket el se veszesse.
- 850 213 Hogy annak utána ők az királynak,
Kedvesbek lennének az ő uroknak,
Mert nem hiszik vala hogy magyaroknak,
Veszedelme legyen egész országnak.
- 855 214 Mint sokszor az előtt is történt vala,
Az kunok hirtelen beütnek vala,
Egy rész földet ők elrabolnak vala,
Míg az magyarok összegyűlnek vala.
- 860 215 Ismét igen gyorsan megtérnek vala,
Viszontag magyarok így tesznek vala,
Hogy így lészen most is azt hiszik vala,
De reménység őket megcsalta vala.
- 216 Strázsára azért minden éjjel vetének,
Kik mindenkor tábor körül lennének,
Tatárok az vízen révet lelének,
Kin egy éjjel mindnyájan elkelének.
- 865 217 Magyarokat hajnalban körülvevék,
Rettenetesen az tábort megüték,
Mintha az kőeső erősen esnék,
Magyarokra az sok nyilat úgy lövék.
- 870 218 Miért hogy így körülvettetének,
Valamikor ők lóra már felülnek,

- Az úr szolgáját nem lelhetik vala,
Az szolgál is urát nem lelheti vala.
- 219 Ezenképpen mikor harcon menének,
Igen félve és nagy reszketve menének,
875 Mert oly sűrűn órájuk nyilat lőnek,
Hogy mind ugyan árnyékot tart nekik.
- 220 Nyilak az égben rendenként mint úgy mennek,
Mint hogy rétenként az sáskák repülnek,
880 Kit magyar vitézek nem szenvedhetének,
Sereg közé ismét gyorsan térének.
- 221 Akkor mennyi ezer rájuk mennek vala,
Tatórok nyilakkal rájuk lőnek vala,
Az sok nyállal őket meggyőzik vala,
Erősen őket hátra űzik vala.
- 885 222 Ezenközben az nagy hévségnek miatta,
Köztük való szorosságnak miatta,
Az nép teljességgel ám elfárada,
Fáradtságnak miatta eltikkada.
- 890 223 Úgyannyira, hogy király és az érsek,
Noha ők is oly erősen rettegnek,
Mindazáltal vinya igyekeznek,
De senkit viadalra nem vehetnek.
- 224 Béla király kalocsai érsekkel,
Viadalra népét hízelkedéssel,
895 Intik erősen és fenyegetéssel,
De lám semmit nem használnak ezekkel.
- 225 Hajnaltól fogva délig így vesződének,
Addig mind ilyenképpen gyötrettetének,
Mert tatároktól körülvettetének,
900 Sehol tőlük egy felé sem mehetnek.
- 226 De hogy teljességgel elfogyatkoznak,
Kálmán herceg, atyjafia királynak,
És ő népe kik övéle valának,
Egyfelől erős viadalt tartának.
- 905 227 Az egész nap inkább mind víttak vala,
Hogy megsegíttetnének, vélik vala,
De reménység őket megcsalta vala,
Mert senki meg nem segítette vala.
- 228 Mert mikor másfelől indulnak vala,
910 Hogy már viadalra ők mennek vala,
Tatórok előlük elállnak vala,
Magyaroknak utat ők adnak vala.

- 229 Békével közöttük bocsátják vala,
Egy nyilat is rájuk nem lőnek vala,
915 Azt látván magyarok menten mennek vala,
Ekképpen ők eloszolnak vala.
- 230 Mennél inkább így szaladozának,
Annál szélesb utat nekik adának,
Tatároktól békével bocsáttatának,
920 Többen-többen ekképpen így futának.
- 231 Sőt mikoron Béla király ezt vélné,
Hogy ő népe az ütközetre menne,
Sokkal több akkor futni mene,
De ebben nem vala királynak híre.
- 925 232 Az tatárok erősen várják vala,
Hogy király népével rájuk indulna.
Ehhez képest egy helyben állának,
Sehova onnan nem mozdulának.
- 930 233 De mely okosságot ők gondolának,
Sokfelől magyarnak utat hagyának,
Ezen magyarok oly igen kapának,
Hogy táborban kevesen maradának.
- 234 Látá király, hogy népe igen fog kevesedni,
Egy erdő felé csak kevésse indula,
935 Mert tatárok meg nem ismerik vala,
Azért közülük ő is elszalada.
- 235 Másfelől az herceg is megfutamék,
Sokadmagával ötten igen űzék,
De lám Pestig őket el nem érhettek,
940 Út nélkül Dunáig sokat bújdosnák.
- 236 Jóllehet pestiek igen kéri vala,
Hogy egy kevésse őket megvárnája,
Míg feleségekkel elkelnek vala,
De herceg őket meg nem várta vala.
- 945 237 Herceg nekik akkor ilyenképpen szóla,
„Hogy minden ember magáról gondolna”,
Mert ott érnek, attól igen fél vala,
Azért csak egyedül Dunán elkele.
- 950 238 És noha az pestiek sietnek,
Hogy az ellenség előtt elkelnének,
De tatárok ám reájuk jövének,
Kiket mindenestül ám ott lepének.
- 239 Az kik Dunában el nem merülének,
Azért fegyver miatt mind ott veszének,

955 Kegyetlenül tőlük megöletének,
Asszonyokkal rútul cselekedének.

De fuga episcopi quinque-ecclesiensis

240 De hogy látá pécsi Bertalan püspök,
Hogy az tatárok között ők így vesznének,
960 És hogy az tatárok táborra ütének,
És hogy az táborban sokat megégeték.

241 Ő sem az igaz úton azonképpen,
De sok vitézekkel ám messze megyen.
Így úzik tatárok egy kövessen,
László ispán, lám juta azonképpen.

965 242 Királyhoz az László ispán jó vala,
Ki sok zászlóját lobogtatja vala,
Király segítségére ő jött vala,
Semmit ez dologban még nem tud vala.

970 243 Magyar zászlókat püspök megismeré,
Mindjárt vitézeket odatéríté,
Sokságokat tatár eszében vevé,
Tovább az tatár azokat nem úzé.

975 244 Onnan hamar tatárok megtérének
Egyebeket űznie eredének,
Ekképpen László ispán és az püspök,
Az tatároktól megmenekedének.

De Episcopis et aliis Illiricis in dicto Bello Inter fectis

980 245 Azkik pedig Pest felé mennek vala,
Országútján erősen futnak vala,
Az kik még táborban maradtak vala,
Ezeken oly veszedelem lőtt vala,

246 Annyi ezer ember akkor ott vesze,
Hogy soha ne lehetne becsülése
Sem módoknak ez dolognak felőle,
Senkitől nem lenne kemény levele.

985 247 Kik nagyobbak lúnek egyházi rendek,
Sokan azok közül is elesének,
Főképpen esztergomi Mátyás érsek,
Kit király is felyül becsül többinél.

990 248 Hogy mert együtt nevedtek vala,
És hogy királynak nagy hűséggel vala,
Az többinél inkább szereti vala,
Szükségkoron tanácsával ő vala.

- 249 Kalocsai érsek ott veszett vala,
Jeles nemzetből ez származott vala,
995 Ehhez egész ország igen bízik vala,
Mindenektől nagy tisztességben vala.
- 250 Győri Gergely püspök akkor ott vesze,
Deák tudományban bölcsessége,
Valaki őnéki igen jó erkölcsé.
1000 Kevöldus erdélyi püspök ott vesze,
- 251 Szebeni Miklós prépost ott veszett vala,
Királynak öccse, kancelláriusa,
Kit minek előtte megöltek volna,
Egy fő tatárt ő is levágott vala.
- 1005 252 Ez felendek többen is halának,
Kiknek testek oly rútul taglatának,
Hogy tatárok onnan eltávoznak,
Soha meg nem találtathatának.
- 1010 253 Kit penig tűznél megégetének,
És kik fegyver miatt megöletének,
Tókban, vizekben is annyian veszének,
Hogy számokról bizonyosok nem lehetnek.
- 1015 254 Úton és mezőkön az embertestek,
Fő nélkül sokan közöttök feküsznek,
Darabonként széjjel vannak némelyek,
Falukban, egyházakban is hevernek.
- 1020 255 Ez nagy öklöklés és nagy veszedelem,
Tartott vala kétnapi járóföldön,
Az egész föld tetszik vala *pirosan*.
Az embertest úgy hevernek az földön,
- 256 Mint az juhok, kik mezőn legelnek,
Mely sűrűn ők az mezőn megtetszének,
Azonképpen embertest heverének,
Kétnapi járóföldön úgy feküsznek.
- 1025 257 Az mely emberek vízben veszének,
Azok halak miatt emésztetének,
Az kik penig fegyver miatt veszének,
Vadak, madaraktól emésztetének.
- 1030 258 Falukban, egyházakban az kik veszének,
Azok tűz miatt megemésztetének,
Mert oly szörnyen sok helyeken égetnek,
Község megoltja lángját az tűznek.

1017 öklödis [értelem]

1019 perásson [értelem]

- 1035 259 Negyedikképpen ilyenképpen vesznek,
Sok testektől egek megdögletinek,
Kik széjjel holt elevenen feküsznek,
Kik seb miatt még többet élhetnének.
- 1040 260 Az egeknek dögletésétől,
Azok is kimúlának ez világból,
Es azképpen az ég is rezessé lón,
Ennyi sok léteknek veszedelméből.
- 261 Ezüstről, aranyról és fegyverekről
Azoknak, kik veszének, marhájokrúl
Mit kell szólni, és ő jó lovakrúl,
Nem tud senki szólni az ő számokrúl.
- 1045 262 Lovak fékestől, nyergestől futosnak,
Széjjel az puszta mezőn nyargalódnak,
Kik immár annyira elvadultak,
Hogy az vadság miatt fenek valának.
- 1050 263 Arany, ezüst edények, selyemruhák,
Mezőkön, erdőkön elhányattának,
Hogy könnyebben ők elszaladhatnának,
De ellenek vala tatároknak.
- 1055 264 Csak ebben valának foglalatosak,
Valahol magyarokat kaphatának,
Örömsben azokat vágának,
De prédára semmit nem gondolának.

**Quomodo Tartari Habita victoria Spolia diviserunt et quomodo invento Regis
Sigillo fictitias Literas Scripserunt**

- 1060 265 De hogy ilyen nyereséggel járanak,
Sok szántalan prédát összehordának,
Sok rezes ruhákat összehányának,
Kikből ugyan nagy halmokat rakának.
- 266 Ehhez főnépeket ők választának,
Kiktől prédák köztök elosztatának,
De az kik ez országban nem valának,
Rend szerint mindennek részt hagyának.
- 1065 267 Csak Batthus még ez országban jött vala,
Az többi másutt dúlnak vala,
Azért Batthus utánuk küldött vala.
Követek által megizente vala,
- 1070 268 Sereggel hogy azok is bejönnének,
Mert nincs immár, ki állana *ellenek*,

- Az földet is immár tartsák övéknek.
Csak ez dolgon vala nekik félelmek,
- 269 Hogy ha hír lenne ebben magyaroknak,
1075 Hogy megverték hadát Béla királynak,
Minden felől ők is megfutamának,
És hogy senkit így meg nem kaphatának.
- 270 Kérlek, vedd eszedben álnokságát,
1080 Miképpen csalták meg az magyarokat,
Hogy így nem történék mint lelték módját,
Mert soha nem hallottad ennek mását.
- 271 Lám azelőtt régen az viadalban,
Az kancelláriust levágták vala,
Király pecsétit nála lelték vala,
Deákokat hamar kerestek vala.
- 1085 272 Deákokkal leveleket íratnak vala,
Őköztök sok magyarok valának,
Kik az előtt tatár hitre állának,
Azokban levéllel elbocsátának.
- 1090 273 Sokfele levelet elhordozának,
Béla király nevével magyaroknak,
Mely levelek írva így valának,
Hogyházokban bátran megmaradnának.
- 1095 274 De segítségével az Úristennek,
Rövid napon haddal megyünk ellenek,
Azért csak *könyörgjete*k Istennek,
Adjon győzedelmet keresztyéneknek.
- 1100 275 Király pecsétével megpecsételék,
Az országban széjjel ezt meghirdeték,
És az szegény magyarok ezt úgy hívék,
Hogy mindnyájan őket házaknál lépék.
- 276 Minden napon látják vala emberek,
Hogy széjjel rabolnak gonosz tatárok,
De az hírben vala nagy bizodalmok,
Hogy nekik ezt izente ő királyok.
- 1105 277 Ehhez képest házaknál maradának,
Szertelenül tatároktól raboltatnak,
Mert hirtelen meg nem futamhattanak,
Semmit ez országban épen nem hagyának.

1092 Hogy hogy a második hogy áthúзва

1095 könyörgjete [értelem]

**Quid fecit Rex Bela Post debellationem sui exercitus et Qualiter Per ducem
Austriæ captus fuit Pariter et Spoliatus.**

Quarta Pars

1110	278	Térjünk ismét Béla király hadára,
Futamása után ő fogságára,
Az ausztriai herceg megcsalta,
És néhány summa pénzt mint vött őrajta.
1115	279	Csak kevesen király hadból szalada,
Éjjel nappal sietvén megyen vala,
Lengyelország határára megyen vala,
Onnan egyenesen Ausztriára tartá.
1120	280	Hogy az királynéasszonyhoz juthatna,
Ki Ausztria tartományában vala,
Herceg király jövetelit hogy hallá,
Ilyen gonoszt ő szüvében gondola.
	281	Tettetés szín alatt hozzá indula,
Hogy már ott mint barátját, úgy fogadná,
Király Duna mellett hogy szállott vala,
Ő fegyveréből levetkezett vala.
1125	282	Mert hogy ily szerencséken járt vala,
Ennyi fegyver közül elszállat vala,
Mind ily fáradt ember elnyugodt vala,
Aközben ebédet készítnék vala.
1130	283	De hogy király álmából felserkene,
Herceg jelenvoltát igen örülé,
Herceg királyt kéré, hogy általkelne,
Dunán túl egy várban vele bemenne,
1135	284	Mert ott királyt inkább tisztelhetnéje.
Király hallá, örömet megengede,
Herceg hogy jó szívvel hívná, elhivé,
Nem vala király kétséges őbenne.
1140	285	Királyon megesék, mitül fél vala,
Klodeszt kerülván gonoszba juta,
Mert az herceg kezében akada,
Erős fogságba őtet tartja vala.
	286	Így herceg királyhoz talált vala,
Hogy régen őrajta sok pénzt vött vala,
Azt kívánja, hogy néki visszaadja,
Mert addig őtet el nem bocsátja.

1038 A szó olvasata bizonytalan. Esetleg a latin „clades” szó torzult alakja lehet, ebben az esetben olyasmit jelentene, hogy „[a király] kárt/csatavesztést kerülván, gonoszba juta”. Az eredeti szövegben, Rogeriusnál ez áll: „és amikor a király azt hitte, kikerüli Szküllát, beleesett Kharüdiszbe”

- 1145 287 Soha király ki nem szabadulhata,
Mígnem az mit kíván, néki meg adná,
Egy részéért arany-, ezüstedényt ada,
Más részét pénzzel fizette vala.
- 1150 288 De még mind avval is nem érte vala,
Mert az ezüst, marha az mit ér vala,
Azért az herceg el nem vötte vala,
Kétezer giráért csak vötte vala.
- 1155 289 Három vármegyét egy részéért ada,
Ki herceg országához közel vala,
Személy szerént herceg azt elfoglalá,
Kastélyában azoknak beleszálla.
- 1160 290 Önnön költségével azt megépíte,
Tatár ellen herceg azt megépíte,
Béla királyt ekképpen elveszté,
Erős hüttel is őtet megeskete.
- 291 Királynéasszonyhoz ismét indula,
Ki már oda nemigen messze vala,
Mihelyten király oda jutott volna,
Váci István püspököt elkezte vala.
- 1165 292 Római udvarban hogy elsietne,
Onnan őnéki segítséget kérne,
Azonközben király Segesdre mene,
Az kikkel lehete, mind odagyüle.

Quomodo Dux Austriae Spoliavit Fugitivos Hungaros et de insultu Germanorum in Hungariam facta.

- 1170 293 Látván herceg, hogy az magyar mind futna,
Nagy hadát ő is ellenek bocsátá,
Dunán túl tatár éget rabolván,
Innét az németek égetnek vala.
- 1175 294 Amint lehet, ők is oly igen dúlnak,
Falukat dúlatnak, mindent levágnak,
Győrnek városát megvívék magoknak,
De sokfelől ellenek tamadának.
- 1180 295 Magyarok ott az tájban kik valának,
Az városban reájok rohanának.
Németek ellen nem állhatának,
Mindenestől tűz mia ott halának.
- 296 Szertelen herceg ezen megbúsula,
Magyarokra igen haragszik vala.
Sok magyar vala immár Ausztriában,
Tatár előtt ki odafutott vala,

- 1185 297 Ezeknek hűtíre fogadott vala,
De ű ezekhez is búnt talált vala,
Mert avval meg nem elégedett vala,
Kit még régen királyon művelt vala.
- 1190 298 Az kastélyok, az városok őrizni,
Kezde egy nagy summa pínzt túlők kérni,
Mindeneket elkezde túlők venni,
Teljességgel pusztán kezde űket hadni.
- 1195 299 Példa volna bizony most ez minékünk,
Mert azt tudjuk, hogy jól vagyon dolgunk,
De bizony az ágon csak alig űlünk,
Mert ha idegen földre kell folyamnunk,
- 1200 300 Ha az Isten nem könyörűle rajtunk,
Az ágot bizony elcsapja alúlkunk,
De meg köllene már bűnönkbűl térnünk,
Mert ha idegen földre kell folyamnunk,
- 301 Ott is mindenektűl megutáltatunk,
Mint Mózesnél errűl irányt találunk,
De ha futunk, sem tudom, mint futhatunk,
Mert körül űt minket mi ellenségűnk.
- 1205 302 Szólunk immár ismég az tatárokrűl,
Ennél is rettenetesb romlásokrűl,
Szegény magyaroknak nagy inségekrűl,
Hires-neves Váradnak romlásárűl.
- 1210 303 Meghallónk, azelűtt, mint jára Kadan,
Az Rudna nevű bányász faluban,
Vele vagyon már Aristaldus ispán,
Vele a faluból vannak hatszázan.
- 1215 304 Kadan Váradra ezekkel indula,
Aristaldus mindenűtt kalauza,
Erdőkön és ösvényeken hordozza,
Mert az utat mindenűtt ű jól tudja.
- 1220 305 Váradhoz azonközben tatár juta,
Merthogy az Várad harctér vala,
Mindenfelől oda sok nép gyűlt vala,
Sok nemes asszony és paraszt ott vala.
- 306 Noha az pűspök onnét elment vala,
Sok papi rend azért ott maradt vala,

1196 A sor megegyezik a következő strófa utolsó sorával (1200)

1209 Meghallók [értelem]

1209 Cadan

1213 Cadan

- Az levélhez nekik bizodalmok vala,
Kit király nevével hordoznak vala.
- 1225 307 Az több papi rend közül egy ott vala,
Rogerius Mesternek híják vala,
Az többi közt ez is ott maradt vala,
Ki, mint *meghalljuk*, sok *szerczen* forgha.
- 1230 308 Hiszem, hogy csak Isten azért megtartá,
Hogy minékünk ezt például megírá,
Emlékezetül mindéltig maradna
Köztünk Istennek ilyen ostora.
- 1235 309 Egy oldala az Várad kastélyának,
Földig letört vala, de megcsinálák,
Egy temérdek kőfált odarakának,
Hogyha várost meg nem oltalmazhatnák.
- 1240 310 Hát az kastélyban előttök futnának,
De sokan még ahhoz sem bízhatának,
Rogeriussal erdőre futának,
Sokáig az erdőkön lappangának.
- 311 Azonközben tatárok eljutának,
Várost mindenfelől környül fogának,
Megvevén benne semmit nem hagyának,
Rettenetesen benne mindent vágának.
- 1245 312 Férfiat, asszonyokat megölének,
Oly igen örülnek az nyereségnek,
Öt mélyföldre Váradtúl elmenének,
Sokáig város felé nem lövének.
- 1250 313 Városbeliek igen örülnek ezen,
Biznak vala az vár erősségében,
Árkokkal, fatornyokkal azonképpen,
Meg vala csinálva igen erősen.
- 1255 314 Erőst őrizik fegyveres vitézek,
Mikor tatárok az várnízni menének,
Várból hirtelen reájok ütinek,
Sok tatárt vitézek onnan elűzének.
- 1260 315 De mikor immár sok üdőtül fogva,
Egy tatárt is sohul nem láthatnának,
Azt hiszik, hogy ugyan elmentek volna,
Tatárok álnokul cselekedtek vala.
- 316 Egy hajnalban tatárok megjutának,
Az városban ismét berohanának,

1228 meghallyunk [értelem]

1228 A szó olvasata bizonytalan

- Elevenen csak azok maradának,
Kik az várban gyorsan szaladtak vala,
- 1265 317 Az várat is tatár mindjárt megszálla,
Az új falnak hét ágyút igazíta,
Kikből sok köveket várhoz szórának,
Éjjel-nappal *mely* az új *fal* leomla.
- 1270 318 Hogy tornyokat, kűfalt lerontatának,
Ostromnak űk mindgyárt indulának,
Várbeliek sokan megtolatának,
Nagy erővel az várban béhágának.
- 1275 319 Szörnyű dolgokat várban cselekesznek,
Rút halállal mindeneket *megölnek*,
Vitézeket, papokat úgy kergetnek,
Sokan szentegyházban rekeszkedének.
- 1280 320 Nemes asszonyok és nagy szép leányok,
Monostorban szorulának előttök,
Hirtelen meg nem vehettek ű túlök,
Azért kívül reájok gyűjták tatárok.
- 321 Azok mind az monostorban veszének,
Minden marhájokkal odaveszének,
Csak egy is meg nem maradna ű túlök,
Vitézektől ám ott fegyvert kérének.
- 1285 322 Fegyverrel papokat erősen kínzák,
Mindeneket vélek előhozaták,
Marhájokat ű torkokból kivonák,
Egyenként azután űket levágák.
- 1290 323 Sok egyéb szentegyházban is ezek,
Asszonynépekkel mint cselekedtenek,
Szemérem dolog hallani embereknek,
Mely igen álnokul vélek éltenek.
- 1295 324 Tisztesség adassék minden személynek,
Asszonynépeket felfelé vivének,
Mínekutának vélek rútul élnek,
Mindjárt azután mindent megöltenek.
- 1300 325 Férfiakkal ugyanazt cselekedtek,
Asszonyember módra vélek éltenek,
Város kívül nemeseket, vitézeket,
Polgárok, papokat mind megöltek.

1268 A szó olvasata bizonytalan

1268 falt [értelem]

1274 *czelek megölnek* czelek áthúzza

1291 szérem [értelem]

- 326 Koporsóit régi szent jámboraknak,
Jó Magyarországbéli királyoknak,
Mindeneket rútul felforgatának,
Sok szentegyház marháját elhordának.
- 1305 327 Mint régen pápa törvényében voltak,
Aranytemjenezők köztük voltak,
Szépen csinált aranyas kelyhek voltak,
Kiket tatárok mind öszvetörtének.
- 1310 328 De hogy immár mindent felforgatának,
Az nagy bűzben meg nem maradhatnak,
Mert nagy bűzi vala az holt tagoknak,
Várost pusztán hagyák, elindulának.
- 1315 329 Széjjel az erdőkön az kik valának,
Éhség mia már annyira jutának,
Nagy félve az városra béfutának,
Ennekvalót hogyha találhatnának.
- 1320 330 Holttesteket hogy forgatják szegények,
Tatárok ismét nagy gyorsan megtérének,
Kit kaphatának, ismét mindent megölének,
Mint addig minden napon cselekesznek.
- 331 Megláták, hogy senkit nem kaphatnak,
Mert immáron teljességgel elfogytak,
Azután az várost űk pusztán hagyák,
Mindenestül onnan elindulának.
- 1325 332 Az kik penig erdőkön lappangának,
Rogerius Mesterrel indulának,
Tamáshidára mikoron jutának,
Az hídon által nem bocsáttatának.
- 1330 333 Sőt inkább űket azon intik vala,
Hogy ott maradnának ű falujokban,
Rogeriusnak az nem tetszik vala.
Közel más szigetben tértenek vala,
- 1335 334 Mely szigetet az falubeliek,
Tatárok ellen erősen építinek,
Gyiróti vajda is ott vala vélek,
Egyebek is sokan környékbeliek.
- 1340 335 Annál tovább mennie nem merének,
Tetszék az hely és megtelepedének,
Az szigeten *csak egy* úton mehetének,
Háromtornyos kapuja vala ennek.

1320 Mind [értelem]

1339 csak úton egy az úton áthúzza

- 336 Egynehány nap azért ott maradának,
Kinek által megbizonyosulának,
Hogy tatárok közelben jutának,
Onnat is kiszökének, indulának.
- 1345 337 Egy hajnalban Csanád fele érének,
Az Maroson által nem mehetének,
Mert tatárok túlhat igen égetnek,
Szegényülve ismét visszatérének.
- 1350 338 Esmét az szigetben el-bémenének,
Rogerius szolgálai elszökének,
Onnat ruháját, költségét szegénynek,
Mezítelen hagyák, mindent elvövék.
- 1355 339 Tatároktúl útban találtatának,
Érdemek szerént mindent levágattatának,
Egy nap szigetben ilyen hírt hozának,
Tamáshidán, hogy népet levágtanak.
- 1360 340 Azt hallván kezdének igen rettegni,
Félelem mia oly igen reszketni,
Nem kezdének űk nyelvekkel szólhatni,
Kezde az halóveriték rajtok kiütni.
- 341 Félelem miatt elszakaszkodának,
Ugyan holt-elevenen mert valának,
Kezekkel, lábokkal nem bírhatának,
Hogy az ellenségnek fegyvert fognának.
- 1365 342 Rogerius ismét kiereszkedék,
Tatár azonközben odaérkezék,
Az szigetet mindgyárast környülvövék,
Bennevalók fegyvert nem foghatának.
- 1370 343 Másfelől kapukra rárohanának,
Az szigetben tatárok behágának,
Kőrös vize felől vinnék tettetek,
Mert félelem mia elszakadának.
- 1375 344 Oh, mely rút dolgokat cselekedének,
Embereken mint cselekedének,
Nem hogy az kik látnák, nem rettegnének,
De hallani is iszonyat embereknek.
- 1380 345 Prédát onnat mind feltakarítának,
Asszonynépet, férfiat megfosztának,
Sok testet ám mezítelen hagyának,
Kiket széjjel darabra vagdalának.
- 346 Immár ennek harmadnapja elmúlték,
Sokan, hogy elmentek, azt vélek népek,

- Erdőrül sok nép szigetben takarodék,
Holttestek közt ételért kereskedék.
- 1385 347 Tatárok ismét űket környülvövék,
Rettenetesen szegényeket ölék,
Csak igen kevés túlök menekedék,
Holttestek köziben ki rejtezhettek.
- 1390 348 Az erdön Rogerius kuldul vala,
Kinek azelőtt sokat adott vala,
Alig egy falattal segítik vala,
Szigetben menni kényszerítettik vala.
- 1395 349 Huszad nap felé immár elmúlt vala,
Hogy az nagy veszedelem történt vala,
Rogerius szigetben bément vala,
Mert éhség, szomjúság rajta nagy.
- 1400 350 Oh, mely keserves életre szorula,
Kit meggondolhatsz, ember, te magadban,
Enni kevés, szegény nagy siralmában
Forgatja az holttesteket egymásra.
- 1405 351 Az holttestnek mely nagy doha vala,
Mely igen nagy félelemmel jár vala,
Az mit ennivalót találhat vala,
Nagy messze az erdőre viszi vala.
- 1410 352 Nagy barlangot az erdön hul lel vala,
Nyavalyásnak abban búni kell vala,
Vagy nagy vermet ú maga csinál vala,
Avagy nagy odvas fában bújik vala.
- 1415 353 Mert senki rejtekhelyen nem marad vala,
Kit eb módra mind fel nem búnak vala,
Szerencsére csak ki maradhat vala,
Az nagy Isten kit inkább megtart vala.
- 1415 354 Ott az környülvaló erdőkben,
Egy holnapig járának teljességgel,
De hogy elfáradának kereséssel,
Hogy el nem fogyhatak teljességgel.
- Quomodo Tartari, in Silvis qui illos Abscondiderunt, deceperunt**
- 1420 355 Új álnokságot hamar gondolának,
Erdőkön lappangókat megfogának,
Kiket ilyen móddal elbocsátának,
Hogy erdőkrül mindent hazahoznának.

- 356 Váratsággal jönnének, ne félnének,
Tulajdon helyekre telepednének,
És ha tatár hitre űk megtérnének,
Senkinek csak ellene sem vetnének.
- 1425 357 Könnyen hiteték szegényeket,
Mert elűttette keserűség szíveket,
Elepesztette éhség ő szíveket,
Szerencsére vötték az ő fejeket.
- 1430 358 Sokfelől házokhoz takarodnának,
Azért erdőn is sokan maradának,
De az kik házokhoz hazaszállának,
Külömb-külömb mind királyt választának.
- 359 Minden falut, az kit űk kívánnak,
Immár üdő vala aratásnak,
1435 Azért gabonát bétakarítanak vala,
Szalmát, szénát minden csűrben hordának.
- 360 Tatár, kun is magyar között *lakasláng* lakik,
Sok atya szép leányin megváltozzék,
Haláltúl sok bátya hűgán változik,
1440 Mégis ugyan nekik örömök tetszik.
- 361 Férje előtt feleségét lenyomák,
Atya előtt szép leányát rútolják,
Az falukat mind tisztartókra oszták,
Tisztartókat kanosisnak hják.
- 1445 362 Efféle tisztartók köztök száz vala,
Hol szép leányok lelhetnek vala,
Mindeniknek azoknak hordják vala,
Lovat, ökröt, juhot sokat hoznak vala.
- 1450 363 Minden helyen tisztartók öszvegyülének,
Egynihány falut egyszerben hirdetinek,
Ajándékokkal hogy hozzájuk jönnének,
Feleségestől, gyermekestől jönnének.
- 364 Ez hírt mire vílni nem tudják vala,
Rogerius hogy meghallotta vala,
1455 Kétség alatt faluban nem marada,
Egy magyarból lött tatárhoz ment vala.
- 365 Szántalan falukból mind bégyülének,
Tisztartókhoz ajándékkal jövének,
Kiket mind el-bé így nagy völgyben vövék,
1460 Ajándékokat túlök mind elszedének.

1426 el ütette [értelem]

1437 A szó olvasata bizonytalan

- 366 Őmagokat azután megfoszták,
Ő testeket ám mind szabjára hányák,
Mindenestől fogva ők levágák,
Szertelenül idestova darablák.
- 1465 367 Sokfelől kezdének azomban jönni,
Tatárok és kunok bétakarodni,
Hun volna Rogerius, kérdezi,
Onnat magát elszedé, mert Isten őrizi.
- 1470 368 Szántalan falut feldúlának,
És az bennevaló népet levágák,
Minden barmokat nekik elhajtották,
Az egész tartományt mind pusztán hadták.
- 369 Házakat azért meg nem égetének,
Semmi gabonát el nem vesztenek,
1475 Evvel jelenték, hogy űk ott telelnek,
Kit végre ugyan mégis művelének.
- 370 Lám az községet azért nem bánták,
Minden az gabonát mind bétakarák,
Bort beszűrék, azután mind levágák,
1480 Hogy az élést magoknak maraszthassák.

De Destructione nova villa Et monesteri de Egre

- 371 Onnét előbb táborral indulának,
Csanád és Arad felé indulának,
Újfalunak köztök békét hagyának,
Mely falut azelőtt Pergnek hívnak.
- 1485 372 Mondhatatlan sok nép odagyűlt vala,
Hetven *faluból való* nép ott vala,
Egresi monostort hagyák vala,
Vidéket mind elpusztították vala.
- 1490 373 Egresben sok jámbor vitéz gyűlt vala,
Sok nemes asszony is ott szorult vala,
Mikor tatárok azfelé jönnek vala,
Nagy messze vitézek elűzik vala.
- 374 Hatalmasságokban igen bízának,
Hogy tatároktól ott megmaradhatának,
1495 De mikor nagy földet elpusztítának,
Újfalura mindjárást indulának.
- 375 Kegyetlen pogányok az magyarokat,
Viadalra hajták szegény foglyokat,
Egy kevés tatárral elég rabokat,
1500 Szegényeket mind ott vesztek azokat.

1462 a kéziratban hángák a „g” át van húzva

1486 faluból nép való, a nép kihúzva

- 376 Orosszal, kunokkal *medgyett* indíták,
Izmaeletákkal az viadalnak,
Az tatárok ű hátok megett állnok,
Az ű veszedelmeken úgy kacagnak.
- 1505 377 Vajha erről ugyan jól gondolkodnánk,
Bizony szegényekről mi gondolhatnánk,
Bűneinkről penitenciát tarthatnánk,
Hogy valamint mi is arra nem juthatnánk.
- 1510 378 Magyart magyarra ám erővel hajták,
Ha ki visszatér, azonnal levágják,
Éjjel-nappal egy hétig mind vitaták,
Sok magyar veszedelemmel meghagyák.
- 379 Vitézeket az várból mind kihozák,
Nemes aszonyokkal öszeállották,
1515 Parasztságot túlők külön választák,
Két felől seregben őket állották.
- 380 Teljességgel szegényeket megfoszták,
Szablyájokkal, fegyverekkel levágák,
Szép két leány vala csak, azt meghagyák,
1520 Szüzességekben azokat megronták.
- 381 Ezek közül csak azok maradának,
Kik hirtelen földre leborulának,
Az holttestek között búhatának,
Monostorra tatárok indulának.
- 1525 382 Sok álgút monostornak igazítának,
De ellene semmit nem állhatának,
Egynehány barátot eleresztének,
Kit ugyan jó kiesen művelének.
- 1530 383 De azok is mit cselekedének,
Senkik túlők nem menekedhetnek,
Egynehány barátot eleresztének,
Kit ugyan jó kiesen művelének.
- 384 Egynehány nemes aszonyt is elvövék,
Kikkel pogány módra cselekedének,
1535 Gyengeségeken nem könyörülének,
Egynehány szép leányokat üvélek.
- 385 Hiszem rettenetes dolgok voltak,
De még ezek is summa szerént vadnak,
De ha mind előttöd írva volnának,
1540 Az te szemeid csudát láthatának.

1301 A szó olvasata bizonytalan

1328-9 A következő stróféával egyező alak

- 386 Nem volt soha oly neme büntetésnek,
Hogy kik akkor rajtok meg nem estenek,
Isten ostora bátor kik ültenek,
Jaj minékünk, ha reánk következnek.
- 1545 387 Az egy nyáron rablának messze földig,
Ausztriáig és az Horvátországig,
Murva, Slesia és az Lengyelországig,
Kunországig és az egész Dunáig.

De Austria Tatarorum ad Transeundum Danubium exquisita

- 1550 388 Nagy híre vala köztök Esztergomnak,
Magyar városok közt legjobbnak,
Mondhatatlan űk igen gondolkodnak,
Esztergomhoz Dunátúl mint jussanak.
- 1355 389 Az tél immár reájok ért vala,
Oly hirtelenséggel Duna befogya,
Sok időtül fogva nem történt vala,
Várbéliek mindennap vágják vala.
- 1560 390 Őrizőt az jégre vetettek vala,
Tatórokkal mindennap harcolnak vala,
De oly kegyetlen hideg üdő tarta,
Hogy az Duna bizonyába befogya.
- 391 Soha nem merének rákésérteni,
Tatórok hogyha jégen elkelhetni,
Jól végére akarának űk menni,
Hogyha fejenként reá merjenek menni.
- 1565 392 Ilyen álnokságot űk gondolának,
Szántalan barmot az partra hajták,
Senkit oda menni nem hagyának,
Három nap senkit oda nem bocsátának.
- 1570 393 Magyarok, hogy tatár elment, azt tudják,
És az víznek hogy szokását űk tudják,
Az vízen barmot mind általragadák.
Íme az tatárok hogy ezt megláták,
- 1575 394 Bátorsággal űk is odamenének,
Szántalan tatárok általkelének,
Nagy messze földet űk mind ellepének,
Kegyetlenül mindenütt égetének.
- 1580 395 Kadan¹²⁶ király Béla után indula,
Sokadmagával űtet űzi vala,
De hogy látá, hogy őtet nem kaphatja,
Ment Bosznára és Bolgárországra.

- 396 Az többi Esztergom felé menének,
Harminc álgyút alája készítének,
Esztergomiak is építének,
Mindenképpen várat erősítének.
- 1585 397 Szántalan nép kint az városban vala,
Gazdag polgárok benne laknak vala,
Sok nemes vitéz oda bégyűlt vala,
Sok nemes asszony is közöttök vala.
- 1590 398 Oly igen nagy kevélységben valának,
Azt gondolják ellenek állhatnának,
Mely erős az város, mindez világnak,
Egy nap tatárok környüle szállának.
- 1595 399 Szegény rabokat erővel reá hajtják,
Nyalábfákkal árkot rakva hordatták,
Felyül haladják árkot az rakás fák,
Megéje az harminc álgyút állatták.
- 1600 400 Az küszállt küveket igen lúttették,
Város környül fatornyokat letörék,
Benne az népet oly igen rettenték,
Városban nagy boldulások történek.
- 401 Annyira eszek vesze szegényeknek,
Hogy soha nem tudják, immár medgyenek,
Megmaradásra nincsen reménségek,
Mint vakok, bolondok, úgy tévelyegnek.
- 1605 402 De mikor tornyokat letörtenek volna,
Sok zsákot földdel töltetének vala,
Az árokban álgyúkból lövik vala,
Az árkokat azzal megtöltik vala.
- 1610 403 Városbeliek közül az fokokra,
Senki nem mehet vala oltalmára,
Mert sok küvet reájok lúnek vala,
Sok nyállal is őket tökílik vala.
- 1615 404 Az városban vannak nem csak magyarok,
Fránkusok is vannak, és Lombardusok,
Láták, hogy elkölt ú megmaradások,
Azért megégették minden marhájokat.
- 1620 405 Megégették az városnak hostátját,
És városban igen sok faházokat,
Házokban temérdek marhájokat,
Pasztojokat, ruhájokat, lovakat.
- 406 Földben ássák ezüstöt, aranyokat,
Mindennemű drágább, jobb marhájokat,

- Palotában rejtetik magokat.
Tatárok hogy meghallák ez dolgokat,
- 1625 407 Mondhatatlanul igen megbúsulának,
Reménségekben megcsalatkoznak,
Vélik vala, hogy meggazdagulnának.
Viadalra városnak rohanának,
- 1630 408 Mindenfelől az várost környülfogák,
Bennevalókat el ne szalasztanak,
Sőt inkább mind egyig őket levágnák,
Az várost azért ők hamar meghágák.
- 1635 409 Búsultakban sok népet levágának,
Torkig innia adának fegyvereknek,
Disznó módra sok embert megölelének,
Csak tizenötön megmenekedének.
- 1640 410 Nagyságos asszonyok szép öltözetben,
Mennél szebben valának öltöztötvén,
Egy palotában vadnak elrejtezve.
Kiket hogy meg akarának ölnie,
- 411 Íme nyavalyások mint könyörögnek,
Király elejében hogy vitetnének,
Kiket tatár királynak kivivínek,
Mindenestől háromszázan levének.
- 1645 412 Tatár királynak könyörögnek vala,
Hogy étellel őket megajándékozná,
Birodaloma alá őket tartaná,
De király őket lám, meg nem hallgatá.
- 1650 413 Hagyá haragjában, hogy megfosztanak,
És mind egyig őket szablyára hánnák,
Miért, hogy várban semmit nem kaphaták,
Kiben hamar tatárok eljárának.
- 1655 414 Keserves halállal őket megölék,
Esztergomnak várát meg nem vehették,
Simon ispán ott benne forgódék,
Sok számszeríjasokkal megőrizik.
- 1660 415 Székesfejérvárra indultak vala,
Igen semlinges hely vár környül vala,
Az jég is megindult vala immáron,
Azért azt is meg nem vehették vala.
- 416 Szent Márton kastélyára indulának,
De semmit annak is nem árthatának,

- Apát úrral mert az kik benne valának,
Igen emberül véle forgódának.
- 1665 417 Tatárokat Dunán elhajtják vala,
Csak az három hely az tájban marad,
Duna kétfelé mind kezekben vala,
De túl nem foly, igen elpusztult vala.
- 1670 418 Az pusztá földön visszaindulának,
Szántalan barmot, rabot vélek hajtának,
Sok terhes szekerek úvélek vadnak,
Erdőkön mentekben mindent felbánnak.
- 1675 419 Hogy az kit bémenne, nem talátnak,
Visszamenőben is rabolhatnának,
Lassan menve erdőkön eljutának,
Holott szántalan népet találának.
- 1680 420 Egynehány kastélyt azok csinálták vala,
Még mikor tatárok bémentek vala,
De csak egynehányában maradtak vala,
Egész az földet pusztán hadták vala.
- 421 Magyarországból el ki már jutának,
Kunországban mikoron űk valának,
Olyan kíméletlen rontják rabokat,
Mint azelőtt tatárok nem vágának.
- 1685 422 Belit, lábát, fejét csak adják vala,
Ugyan bizonyában azt mondják vala,
Hogy csak kevéssel tatár elébb jutna,
Az rabokban még csak egyet sem hadna.
- 1690 423 Rogeriust lássuk immár, mint jára,
Teljességgel kétségben esett vala,
Magában azt eltökéllette vala,
Hogy elszöknék, hogy ha módját találna.
- 1695 424 Fél felé tartá, hogy már szükségére,
Egy igen sűrű helyre futna, méne,
Egy szolgálcskája vagyon csak úvéle,
Elrejtezik egy vízfolyás helyre.
- 1700 425 Falevéllal magát bétakartatá,
Az szolgálját tüle távulb bútatá,
Hogy tatár űket együtt ne találná,
Véletlen veszély űket szomorítá.
- 426 Két napestig mind ott heverének,
Csak fejeket emelni sem mernének,
Mint holt koporsóban, ugyan feküsznek,
Szántalan tatár elmégyen mellették.

- 1705 427 Tovább az éhséget nem szenvedheték,
Kígyó módra mászván egymást keresék,
De hogy szolgáljával egymást meglelék,
Mindenik éhségről panaszolkodék.
- 1710 428 Sokáig az erdön űk bújdosának,
Több társaságra is űk találának,
Végre hogy az erdőről kijutának,
Sok pusztá földön általbújdosának.
- 1715 429 Faluhelyeken csak tornyok maradtak,
Arra tartnak, az melyre tornyot látnak,
Mert burján vötte helyét útnak, falunak,
Nyolcadnapra Fejérvárra jutának.
- 1720 430 Semmit az pusztá várban nem lelének,
Egyebet csontoknál, fejeknél embereknek,
Nagy fohászkodással mellettek elmennek,
Vérrel burult küveket sírva níznek.
- 431 Fráta nevő faluban űk menének,
Fejérvárhoz kit tartnak tíz mélföldnek,
Nagy hegy vagy közepin egy erdőnek,
Kit Fratához tartnak négy mélföldnek.
- 1725 432 Hegyet mondják igen csuda magasnak,
Egy kősziklát mondnak tetejin annak,
Tatár előtt sokan arra futának,
Rogeriussal odatalálának.
- 1730 433 Fekete kenyeret adának nekik,
Kit lisztből, czerfa hájból sütének vala,
De sokkal jobbnak tetszék az nekik,
Szép személyénél kit valóban öttenek.
- 1735 434 Egy holnapig mind az hegyen levének,
Soha alá jönni nem merének,
Gyakorta alá kímeket eresztének,
Félnek, hogy tatárok ismét megtérnek.
- 1740 435 Nagy örömmel sírva űket fogadák,
Nyomorúságokat úgy hadakozák,
Kevés beszéddel nekik meg nem mondhaták,
Véghe nekik renddel előszámlálák.
- 436 Gyakorta eleségért alájönnek vala,
De aláköltöznie nem mernek vala,
Míg Bélának hírt magyarok nem tőnek,
Hogy tatárok ez országból kimentek.

- 1745 437 Rhod szigetben Béla király vala,
Sok keresztésekkel elindult vala,
Olaszok is megsegítik vala,
Országokban azokkal bément vala.
- 1750 438 Ezeröttszázban írnak az hetvenben,
Mikor ez éneket szerzék versekben,
Keresztelő Szent János innepiben,
Isten ostorátúl minden rettenjen. Finis

Anno D. 1571.

Scrpsitt Nicolay Petrovaÿ die 30 Julÿ Anno D. 1671.

Jegyzetek

cím há mokkal — ká nokkal

2 negyedik Béla — IV. Béla, magyar király, 1235-1270 között uralkodott.

38 visszavonás — viszálykodás

Quomodo Rex Béla introduxit Regem Cumanorum — Miként hozta be Béla király a tatárok királyát
43 Kötöny, kun fejedelem, 1223 és 1239 között uralkodott.

62 ingó-bingó marháinkkal — házi holminkkal, ld. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VIII*, anyagát gyűjt. SZABÓ T. Attila, főszerk. VÁMSZER Márta, Bp.–Bukarest, Kriterion–Akadémiai, 1996, <http://emsz.db.iif.hu/cgi-bin/emsz.cgi?&cim=ing%F3-bing%F3&ert=&magy=&rom=&nem=&felb=&peld=&-len=50&page=0&rec=0&mode=doc>

Sequitur de odiis inter Regem et Hungaros et primo de Causa odii Prima — A következőkben a király és a magyarok közötti gyűlölködésről és először a gyűlölködés első okáról

Secunda odii Causa inter Regem Belam et Hungaros — A Béla király és a magyarok közötti gyűlölködés második oka

141 másik András — II. András, magyar király, 1205 és 1235 között uralkodott.

154 Apod (Ampod) fia, Dénes, 1215-től 1224-ig tárnokmester, 1227–29 és 1231–34 között nádor.

Tertia causa odii sequitur — Következik a gyűlölködés harmadik oka

Quarta odii causa inter Regem Belam et Hungaros — A gyűlölködés negyedik oka Béla király és a magyarok között

207 supplikatioja — könyörgése

Quinta odii Causa ex hinc orta est — A gyűlölködés ötödik ebből származott

Responsio ad primam odii causam — Válasz a gyűlölködés első okára

255 Kövi monostorhoz — A szerémségi Kő településen található bencés monostor, majd székeskáptalan, Rogerius tévesen helyezte a Tisza mellé.

Responsio ad secundam odii causam — Válasz a gyűlölködés második okára

298 Ausztriai herceghez — II. (Harcias) Frigyes a Babenberg—házból, 1230–1246 között uralkodott.

301 Fridesnek — II. Frigyes, német-római császára Hohenstauf-házból, 1220–1250 között uralkodott császárként. Rogerius valószínűleg összekeverte őket, és tévedésből ír róluk egy személyként, amit javítás nélkül követett a história szerzője is.

Responsio ad tertia odii causam — Válasz a gyűlölködés harmadik okára

Responsio ad 4tam odii causam — Válasz a gyűlölködés negyedik okára

Responsio ad 5tam odii causam — Válasz a gyűlölködés ötödik okára

Secunda pars de Vulgari Hungarum opinione — A magyarok közvélekedésének második része

448 alítani — gondolni

De consilio Régis Contra Tartaros — A király tatárok elleni tanácskozásáról

Quid facit Rex Bela cum per Palatinum De ingressu Tartarorum Certificatus fuit — Hogyan cselekedett Béla király, mikor a nádortól tudomást szerzett a tatárok bejöveteléről

493 váci ispán — Rogeriusnál István, Báncs István, 1241–1242 között volt váci püspök.

- 494** váradi prépost — Albert, (helyesen) aradi prépost, 1229-ben II. András kancellárja volt.
- 494** csanádi prépost — a csanádi társaskáptalan elöljárója, személye közelebből nem ismert.
- Nomina Regum Tartarorum in Hungariam intrantium — A Magyarországra bejövő tatár királyok nevei
- 510** Batthen — Batu, az Arany Horda első kánja, Dzsingisz kán unokája.
- 512** Bodetor — Vélhetőleg Szübötej (Szubutáj Behadir).
- 516** Czeb, Okadar — Kadan, Ogataj nagykan fia; a többi felsorolt személy nem azonosítható.
- 519** Rogerius erősen túloz a sereg létszámát illetően.
- Quomodo Tartari Rustiam et Comaniam destrugerunt — Miként pusztították el a tatárok Oroszországot és Kunországot
- 538** Boroszló, Bresslau, ma Wroclaw, Lengyelország.
- 547** Kindána — Rogeriusnál Radna, észak-erdélyi város.
- 564** Aristadus — Radnai német gróf.
- 569** Szeret — Románul Siret, a Duna bal oldali mellékfolyója.
- Qualiter Processerunt postquam Portam Habuerunt — Hogyan nyomultak előre [a tatárok] a kapu elfoglalása után
- 600** Ugolinus — Csák Ugrin, magyar főpap, 1219–1241 között kalocsai érsek, a muhi csatában vesztette életét.
- Quomodo fuit destructa Civitas Vacienensis — Hogyan pusztult el Vác városa
- Quando Dux Austriae insultam fecit in Tartaros — Amikor Ausztria hercege a tatárok ellen támadt
- Quomodo Rex Comanorem Cutten extitit interfectus — Hogyan ölték meg a kunok királyát, Kuttent
- Quid fecerunt Comani audita morte Régis Hippomorum et qualiter Rex Bela Contra Tartaros Processit — Az eredetiszöveg szerint a Hippomorum szó helyett ipsorumnak kellene állnia, ez esetben: Mit tettek a kunok, miután hallottak a királyuk meggyilkolásáról, és hogyan indult Béla király a tatárok ellen
- 730** mit tegyenek
- Quomodo Evasit Czanadiensis Episcopus Manus Comanorum — Hogyan menekült meg a csanádi püspök a kunok kezéből
- 741** Balsu — Bulcsú, 1229–1254 között volt csanádi püspök.
- 742** Miklós, Borc fia — Barc fia, Miklós, nádor volt II. András uralkodása alatt.
- 760** Marczay — Marchia név jelölte a Duna és a Száva között elterülő Szerémség területét. Ez a területen az Árpád-korban határ(őr)ispánság (latinul: marchia) működött, talán erre vezetethető vissza az elnevezés.
- Quomodo Variadensis Episcopus Per Tartaros extitit decepto — Hogyan csapták be a tatárok a váradi püspököt
- 773** Benedek — Az Osl-nemzetség tagja, előbb esztergomi olvasókanonok, utóbb 1231–1243 között váradi, majd győri püspök.
- 789** vezetéklő — Hátszlóhoz, kocsi hátuljához szíjazott, kötözött tartaléklő.
- De Infelici Bello Regis, Cum Tartaris Commissio — A király szerencsétlen háborújáról, a tatárokkal való küzdelem
- 867** kőeső — jégeső
- 902** Kálmán herceg — Magyar királyi herceg és Halics királya, II. András magyar király és Gertrudis meráni hercegnő másodszülött fia, IV. Béla és Árpád-házi Szent Erzsébet testvére, a muhi csata hősi halottja
- De fuga episcopi quinque-ecclesiensis — A pécsi püspök futásáról
- De Episcopis et aliis Illiricis in dicto Bello Interfectis — Az „Illiricis” szó ilyen alakjában helytelen, talán inkább az illustribusnak (= nevezetes emberek) kellene szerepelnie. Jelentése vélhetőleg: A nevezett háborúban megölt püspökökről és más előkelőkről
- 987** Mátyás érsek — Rátót nembeli Mátyás, 1239–1241 között esztergomi érsek, a muhi csatában esett el.

997 Győri Gergely — Gergely, 1224-1241 között győri püspök, a muhi csatában esett el. Rogeriusnál György, de ő tévesen közli a nevet, a Gergely a helyes

1000 Kevöldus — A névalak bizonytalan, de valószínűleg Rajnald váradi prépost, utóbb (1222–1241) erdélyi püspökről van szó, aki szintén a muhi csatában esett el.

1001 Szebeni Miklós — Miklós, 1234–1241 között szebeni prépost, a muhi csatában esett el. Quomodo Tartari Habita victoria Spolia diviserunt et quomodo invento Regis Sigillo fictitias Literas Scripserunt — Hogyan osztották fel a győzelem után a zsákmányt a tatárok, és hogyan írtak a király megtalált pecsétjével hamis levelet

Quid fecit Rex Bela Post debellationem sui exercitus et Qualiter Per ducem Austriae captus fuit Pariter et Spoliatus — Mit tett Béla király a serege legyőzése után, és hogyan fogta el és fosztotta ki őt Ausztria hercege

1138 Klodeszt — A szó olvasata bizonytalan. Esetleg a latin „clades” szó torzult alakja lehet, ebben az esetben olyasmit jelentene, hogy „[a király] kárt/csatavesztést kerülve, gonoszba juthat”. Az eredeti szövegben, Rogeriusnál ez áll: „és amikor a király azt hitte, kikerüli Szküllát, beleesett Kharübdiszbe”

1152 gira — Magyar arany- vagy ezüstpénz volt, Rogeriusnál márkának fordítják.

1164 Váci István püspököt — Báncsa nembeli István, 1239–1242 között volt püspök, túlélte a tatárjárást, mivel IV. Béla számára teljesített diplomáciai szolgálatakat.

Quomodo Dux Austriae Spoliavit Fugitivos Hungaros et de insultu Germanorum in Hungariam facta — Hogyan fosztotta ki Ausztria hercege a bujdosó magyarokat, és a németek betöréséről Magyarországra

1210 Rudna — Falu Romániában, a Bánságban, Temes megyében.

1335 Gyiróti vajda — Személye ismeretlen.

Quomodo Tartari, in Silvis qui illos Abscondiderunt, deceperunt — Hogyan szedték rá a tatárok az előlük erdőkben rejtőzködőket

1444 kanosis — kenéz

De Destructione nova villa Et monasteri de Egre — Újfalú és az egri monostor elpusztításáról. A latin szöveg hibás, helyesen: De Destructione nova villa Et monasteri de Egre

1484 Perg — Pereg, falu Romániában, Arad megyében.

De Austria Tatarorum ad Transeundum Danubium exquisita — Ausztria kifürkészéséről a tatárok dunai átkelése érdekében

1617 hostátját — külvárosát

1657 semlinges — Habár a „semlinges” szó létezik, és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társzerint jelentése „semlinghalban gazdag”, a forrásszöveg ismeretében inkább az valószínűsíthető, hogy a „semlényes” (=iszapos) szóra utal, mivel Rogerius alapján mocsarakkal körülvett területről van szó.

1716 Fejérvára — Gyulafehérvár

1721 Fráta — Község Romániában, Kolozs megyében.

1730 czerfa hájból — valószínűleg cserfahéjból – (tölgyfa) elképzelhető, hogy bizonyos módon gyógyszernek használták. ld. <http://mek.oszk.hu/12600/12626/12626.pdf>

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KAR MAGYAR NYELV-
ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZET KLASSZIKUS
IRODALOMTÖRTÉNETI ÉS
ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOM-
TUDOMÁNYI TANSZÉK